

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Ústav historických věd

**Historie Terezína od konce 2. světové války až do
současnosti z pohledu památkové péče**

Jan Bažant

Bakalářská práce

2011

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Jan BAŽANT**
Osobní číslo: **H08054**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obory: **Historie (dvouoborové)**
Ochrana hmotných památek (dvouoborové)
Název tématu: **Historie Terezína od konce 2. světové války až do současnosti z pohledu památkové péče**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce bude věnována historii města Terezína od konce 2. světové války až do současnosti. Zpracovatel vyjde z rešerše odborné literatury, materiálů ve fondech Památníku Terezín a plánové a spisové dokumentace, schraňované stavebním úřadem MěÚ Terezín. Studium materiálů a odborné literatury z oblasti památkové péče autor zkonfrontuje s vlastním terénním výzkumem. Zaměří se přitom na obnovu pevnosti a vnitřního města Terezína po povodních v letech 2002 a 2006 a památkářské postupy a metody při nich uplatněné. V závěrečné kapitole se autor pokusí zhodnotit dnešní stav města (a komplexu Památníku Terezína) z pohledu památkové péče.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ROMAŇÁK A., Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství. Ústí nad Labem, 1972. **VOTOČEK**, Otakar a kol., Terežín. Městská památková rezervace. Praha, 1980. **KUPKA V.**, Fortové pevnosti a jejich místo v dějinách opevnění. Dvůr Králové nad Labem, 1995. **ČTVERÁK V.** - **Durdík T.** - **Lutovský M.** - **Stehlík E.**, Pevnosti a opevnění v Čechách na Moravě a ve Slezsku. Praha, 2002.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Pavel Panoch, Ph.D.
Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2010**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2011**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2010

Rád bych poděkoval Mgr. Pavlu Panochovi, Ph.D. za vedení práce, dále ing. Radku Vranému, vedení firem STAVEX Č+B s.r.o., Josef Řehák- SPELEO, Mgr. Marii Škorpové za korekturu a dalším za poskytnutí všech materiálů souvisejících s historií Terezína. A mé díky patří i mojí rodině za podporu a zázemí poskytnuté při psaní této práce.

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 23. 3. 2011

Jan Bažant

ANOTACE

Tato bakalářská práce se věnuje typologii a památkové obnově pevnosti Terezín po ničivých povodních v r. 2002. V první a třetí kapitole se snažím zmapovat důvody opevnění prostoru Litoměřice-Bohušovice nad Ohří, o stručný průřez historií města i o jeho budoucí využití. Ve zbývajících kapitolách se pokouším o stručnou charakteristiku opevnění Velké pevnosti a metodologii postupů při obnově mezi lety 2002 až 2008.

KLÍČOVÁ SLOVA

Terezín, památková obnova, fortifikace, národní kulturní památka, Josef II.

ANNOTATION

Diese Bakkalararbeit beschäftigt sich mit der Typologie und mit der baukünstlerischen Erneuerung der Festung Theresienstadt nach der vernichtenden Flut im Jahre 2002. In dem ersten und dritten Kapitel versuche ich Gründe für die Befestigung des Leitmeritz-Bohuschowitz an der Eger- Raum, die kurzgefassten Charakteristik der Befestigung der Großen Festung als auch der Methodologie der Renovierungsprozedur zwischen den Jahren 2002- 2008.

SCHIÜSSELWÖRTER

Theresienstadt, die Denkmalpflege, die Fortifikation, das Kulturdenkmal, Joseph II.

Obsah

1) Úvod.....	1
2) Historický vývoj pevnosti Terezína a její funkční využití od vzniku až do roku 1945	2
1.1. Důvod pevnostní architektury v Čechách.....	2
1.1.1. Zkušenosti ze slezských válek.....	2
1.1.2. Území kolem Terezína a jeho vliv na války s Pruskem	3
1.1.3. Pojetí obrany severní hranice v Čechách a Moravě.....	4
1.2. Projekt pevnosti na Ohři.....	6
1.2.1. Cormontaigneho a meziérská škola.....	7
1.3. Stavební vývoj pevnosti do roku 1866	11
1.4. Taktický vývoj do roku 1882.....	12
1.5. Terezín jako posádkové město 1882-1918.....	13
1.6. Vývoj pevnosti v letech 1918-1938/9 a v období protektorátu	14
3) Urbanismus Terezína a jeho architektura: slohová a typologická charakteristika, specifika (podzemní systém, hradební a zavodňovací systém).....	16
2.1. Situace pevnosti.....	17
2.2. Vnitřní obranný okruh	18
2.3. Střední obranný okruh	22
2.3.1. Kleště mezi bastiony.....	22
2.3.2. Raveliny před kleštěmi	22
2.3.3. Kontrgarda před bastionem	24
2.3.4. Lunety a zavodňovací systém.....	25
2.3.5. Kaponiéry a dvojkaponiéry	25
2.4. Vnější obranný okruh	26
2.4.1. Krytá cesta.....	26
2.4.2. Shromaždiště	27
2.4.3. Lunety v hrdlech shromaždišť	28
2.4.4. Nábřeží a luneta č. XXXVII.....	28
2.5. Malá pevnost	29
2.6. Horní a dolní retranchement.....	30
2.7. Předmostí na pravém břehu Labe	31
2.8. Zavodňovací a minový systém	32
2.8.1. Galerie, miny a naslouchací chodby.....	33
2.8.2. Hlavní galerie	34
2.8.3. Dělostřelecké kasematy	35
2.8.4. Podpovrchové miny.....	35

2.8.5. Hlubinné miny, naslouchací a spojovací chodby	36
4) Město Terezín: historie a vývoj památkové ochrany od konce druhé světové války až do povodní v roce 2002	37
3.1. Důležité okamžiky v životě města od roku 1945	38
3.2. Město od roku 1945 do roku 1989	39
3.3. Město od roku 1990 do roku 2002	41
3.3.1. Vynikající celosvětová hodnota	42
3.3.2. Srovnání s jinými obdobnými stavbami	43
3.3.3. Stav opevnění	44
3.4. Plány do budoucna	45
3.4.1. Využití bývalých vojenských objektů	46
5) Památková obnova pevnosti a vnitřního města po povodních v letech 2002 a 2006: použité metody a postupy	49
4.1. Situace města před povodní 2002.....	49
4.2. Město Terezín po povodních 2002.....	49
4.2.1. Příklad poruch kontraeskarpy.....	51
4.2.2. Příklady poruch ve střelecké galerii	52
4.2.3. Nástin metodologie u oprav poškozených konstrukcí	52
4.2.4. Příklad realizované opravy	54
4.2.5. Traverz č. 29.....	55
4.3. Město Terezín po povodních 2006.....	56
4.4. Vnitřní město.....	57
4.4.1. Dům č. 216 „das Garnisonskommando“	58
4.4.2. Radnice.....	59
4.5. Pevnostní napouštěcí a vypouštěcí vodní stavidla.....	61
6) Závěr	63
7) <i>Schlussfolgerung</i>	66
8) <i>Bibliografie</i>	68
8.1. Prameny.....	68
8.2. Literatura	70
8.3. Internetové zdroje.....	70
9) <i>Seznam obrazových příloh</i>	71
10) <i>Textová příloha</i>	130

1) Úvod

K výběru tohoto tématu jsem měl několik důvodů. První je ten že jsem zde působil při sanačních a rekonstrukčních pracích v různých funkcích a s menšími přestávkami již od roku 2002. Podílel jsem se na mapování a opravě podzemí, čištění příkopů, opravě domu č. 216. Pak jsem v roce 2007 samostatně vedl rekonstrukci podzemí na Malé pevnosti, kde jsem si o pár let později plnil i svoji muzeologickou praxi. Druhým důvodem je mé fascinování samotným dílem, jeho složitostí a důmyslností, která je absolutně mimořádná a byla delší dobu ve stínu Malé pevnosti, která ji převyšuje pouze svoji tragickou historií. Dalším, ale ne jistě posledním důvodem, je i můj vztah k tomuto kraji kde jsem se narodil a vyrůstal.

Moje bakalářská práce nese název *Historie Terezína od konce 2 světové války do současnosti z pohledu památkové péče*. Již předem musím upozornit, že vzhledem k množství materiálu, který jsem nashromáždil, jsem musel své pojetí značně zúžit. Proto dnes by se dalo mluvit o „Historii Terezína a obnově obranného valu Velké pevnosti z pohledu památkové péče“.

Téma Terezín jako barokní pevnost by se dalo zpracovat jistě několika dalšími pracemi např. o zavodňovacím systému, opevnění na pravém břehu Ohře a Labe, vnitřní město, kanalizační systém atd. O všech těchto tématech jsem se pokusil zmínit, ale nebylo v mých silách vše zpracovat a popsat tak, jak by si zasloužila.

Ve své práci jsem se pokusil obsáhnout celou pevnost, i když jen povrchně. Především jsem se zaměřil na Velkou pevnost a v jejím rámci na obranný okruh, tj. typologii pevnostních prvků, podzemní chodby a zavodňovací systém. Kromě stručného popisu jsem se pokusil nastínit i metodologii oprav a sanací, které se po celé pevnosti prováděly i s přihlédnutím k postupům oprav v památkově chráněné zóně města.

Samozřejmě jsem neopomenul popsat historii města od příčin, proč byla taková pevnost zbudována právě zde, přes dobu, kdy se muselo město vypořádat se ztrátou svého statusu pevnostního města, až k jeho neblahé historii mezi lety 1939 až 1945. Samostatnou kapitolu si jistě zasloužilo i období po osvobození, vnímání Terezína jako „památníku národního utrpení“, až do dnešních dní, kdy se rozhoduje o budoucnosti města.

Přes všechny odborné termíny a úzké zaměření mé práce jsem se pokusil nastínit problematiku rekonstrukce a využití takového celku, jakým je bývalé pevnostní město Terezín.

2) Historický vývoj pevnosti Terezín a její funkční využití od vzniku až do roku 1945

1.1. Důvod pevnostní architektury v Čechách

I ve druhé půli 17. století visela nad habsburskou monarchií hrozba tureckého útoku. K vyvrcholení osmanské expanze došlo v roce 1683, kdy turecká armáda vpadla do Rakouska a již potřetí se pokusila dobýt Vídeň. Pustošivý turecký vpád se náhle změnil v ústup osmanské armády z Uher a Slovinska. Karlovacký mír¹ z roku 1699 potvrdil osvobození Uher a Slovinska. Ve válce v letech 1736-1739 ale ztratila rakouská monarchie vše co dobyla, což znamenalo velkou zátěž pro Rakousko. To totiž začalo upevňovat své pozice výstavbou pevností a jejich ztráta byla velkou ranou pro královskou pokladnu. Prohra nebyla ani tak výsledkem vojenské intervence Osmanské říše jako spíš hospodářské vyčerpání Rakouska. Po obnovení a reorganizaci armády byl z rakouské strany zahájen nový útok, který skončil vyhnáním Turků z Uher, což značně podlomilo osmanskou armádu. Tím se velmi nákladná protiosmanská obrana ocitla hluboko ve vnitrozemí a bylo nutno znovu zajistit jižní hranici novými pevnostními komplexy.

1.1.1. Zkušenosti ze slezských válek

V říjnu 1740 po smrti Karla VI.² dosedla na trůn jeho prvorozená dcera Marie Terezie, jejíž nástup byl potvrzen Pragmatickou sankcí. Ta však byla zpochybněna mnohými evropskými panovníky a řada z nich se hlásila o podíl na území habsburské monarchie. Žádný z nich se ale necítil na to, aby vyhlídnuté území obsadil násilím. Až na pruského krále Fridricha II.³ Ten měl zájem o Slezsko, jelikož bylo velmi bohatou a produktivní částí Čech a Rakouska. Dobytím této země by získal nejen respekt, ale i prostor pro budoucí výboje do Polska, na Moravu a do Čech. Jelikož neměl žádnou záminku pro

¹ Karlovický mír byla dohoda mezi Osmanskou říší a Svatou ligou z 26.ledna 1699, která jako první byla výhodnější pro evropské národy.

² Karel VI. (1. října 1685, Vídeň – 20. října 1740, Vídeň), nejmladší syn císaře Leopolda I., otec Marie Terezie a iniciátor Pragmatické sankce, císař Svaté říše římské (1711–1740), jako Karel II. král český a arcivévoda rakouský (1711–1740) a jako Karel III. král uherský (1711–1740).

³ Fridrich II. Veliký (24. ledna 1712 Berlín – 17. srpna 1786 Postupim) byl v letech 1740–1786 pruský král

útok na Slezsko, nabídl Marii Terezií obchod. Za podstoupení Slezska nabídl několik milionů tolarů, vojenskou pomoc v boji proti jejím nepřítelům a slíbil, že při císařských volbách odevzdá svůj hlas jejímu manželu Štěpánu Lotrinskému⁴. „Ve spěchu ani nepočkal na odpověď a 16. 12. 1740 zaútočil s třiceti tisíci muži na Slezsko.“⁵

Toto vítězství Pruska sjednotilo ostatní odpůrce Marie Terezie. I za této nepříznivé situace byla Marie Terezie skálopevně přesvědčena, že bude bránit každou píď dědictví, což nakonec dokázala, i když za cenu úplného hospodářského vyčerpání⁶.

1.1.2. Území kolem Terezína a jeho vliv na války s Pruskem

Prostor Litoměřice-Lovosice byl zejména v době prusko-rakouských válek velmi důležitým strategickým bodem. Končila zde totiž na úpatí Českého středohoří hlavní komunikace spojující Čechy a Sasko. Tento prostor navíc ovládal tok dolní Ohře, jejíž údolí bylo přirozeným nástupovým prostorem pro vojenské operace proti Sasku⁷.

Lokalita mezi Litoměřicemi a Bohušovicemi nad Ohří měla dobré obranné vlastnosti, neboť řeky Labe a Ohře představovaly velké překážky pro rozvinutí operací nepřátelské armády. Dalším důvodem, mluvícím pro tuto lokalitu, byla skutečnost, že po Labi se mohly v té době dopravovat náklady do 900 centů⁸ jen do Litoměřic. V Lovosicích a Litoměřicích se materiál musel překládat a dopravovat dále pozemními cestami, jak se to dělo během pruského tažení v letech 1744 a 1757⁹. Postavením pevnosti na Ohří by obrana získala veškeré výhody terénu, jeho obranné vlastnosti by se tím dále umocnily a znemožnil by se průchod cizích vojsk po této velice důležité komunikaci. Pevnost by zabránila zřízení operační základny protivníka v tomto kraji.

„Vzhledem k těmto okolnostem vznikla již v druhém roce Sedmileté války myšlenka založit k ochraně tohoto prostoru a k zabezpečení obou přístavů opevněnou lokalitu. Mělo se tak stát v Litoměřicích, kam byl koncem března 1757 vyslán vojenský inženýr setník Walter, aby tyto práce provedl, ale Prusové, kteří 24. dubna dosáhli

⁴ František I. Štěpán Lotrinský (8. prosinec 1708 Nancy – 18. srpen 1765 Innsbruck), byl císařem Svaté říše římské (1745–1765), se svou manželkou Marií Terezií byl zakladatelem habsbursko-lotrinské dynastie.

⁵ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terezín*, Dvůr Králové 1994, ISBN 80-901580-3-X, str. 13

⁶ (viz obrázek 1)

⁷ Bitva u Lovosic 1. října 1756. Už v té době se ukázalo, jak důležitý je tento prostor pro úspěšné vedení války jak proti Prusku, tak Sasku.

⁸ Metrický cent = 100 kg

⁹ První slezská válka (prosinec 1740- 11. červen 1742), Sedmiletá válka (1756–1763)

Lovosic,¹⁰ tomu zabránili a krátce poté město obsadili. Když se těžiště válečných operací přesunulo v následujících letech na Moravu, do Saska, Lužice a do Slezska, bylo od tohoto úmyslu upuštěno. „K jeho uskutečnění nedošlo ani po uzavření míru¹¹, ač např. na nutnost pevnosti v těchto končinách země upozornil i generál H. H. Lloyd¹², v té době vysoko ceněná vojenská autorita. Teprve polní tažení r. 1778¹³ učinilo tuto otázku opět aktuální.“¹⁴

„Po sjednání Těšínského míru¹⁵ procestoval Josef II.¹⁶ s polními maršálky Hadikem a Laudonem celé české pohraničí a o výsledcích své cesty dal vypracovat memoriál. V něm bylo zdůvodněno založení nové pevnosti na úpatí Českého středohoří. Ještě téhož roku bylo počato s bořením vesnic Německých Kopist a Trávčic, na jejichž místě měla nová pevnost stát. Základní kámen byl slavnostně položen dne 10. října 1780 v dnešním kavalíru IV.“¹⁷

1.1.3. Pojetí obrany severní hranice v Čechách a Moravě

Teprve po skončení Sedmileté války se koncepce budoucí obrany Čech a Moravy stala velice frekventovaným tématem. Byla předmětem teoretických úvah, odborných expertíz a živých diskusí v nejvyšších vojenských kruzích.

„Na obranu severní Moravy proti možnému útoku ze Slezska nebo Kladska doporučoval generál Lloyd postavit pevnost do prostoru Litovel-Mohelnice. Také v prostoru kolem Starého Města, případně na Bruntálsku nebo Krnovsku by mohla být postavena

¹⁰ HONL Ivan, *Pevnost Terežín*; V Praze: Kruh pro studium čs. dějin vojenských při Vědeckém ústavu vojenském, Praha 1933 str. 3

¹¹ Sedmiletá válka skončila podpisem pařížského a hubertsburského míru roku 1763 poté, co se obě bojující strany vyčerpaly. Mírové smlouvy pouze potvrdily tehdejší stav v Evropě a postavení Pruska, které si zachovalo mocenský vliv. Naopak Rakousko definičně ztratilo Slezsko

¹² Lloyd Henry Humphrey Evans (1720 ve Walesu- 1783 v Huy v Belgii) byl spisovatel a voják, který sloužil v mnoha armádách (skotské, francouzské rakouské, pruské a ruské), svoje poznatky shrnul do několika publikací, „*Geschichte des siebenjährigen Krieges in Deutschland zwischen dem Könige von Preussen und der Kaiserin Königin mit ihren Alliierten*“

¹³ Válka o bavorské dědictví – též Bramborová válka (1778 – 1779)

¹⁴ HONL Ivan, *Pevnost Terežín*; V Praze: Kruh pro studium čs. dějin vojenských při Vědeckém ústavu vojenském, Praha 1933 str. 3- 4

¹⁵ Těšínský mír by uzavřen 13. května 1779, Rakousko v něm získalo Innskou čtvrť, ale definitivně ztratilo ve prospěch Prusů Kladsko a většinu území Slezska mimo knížectví těšínské a část knížectví opavského, krnovského a nisského.

¹⁶ Josef II. (13. března 1741, Vídeň – 20. února 1790, Vídeň), v letech 1765 až 1790 císař Svaté říše římské, v letech 1780 až 1790 král uherský a (nekorunovaný) král český a arcivévoda rakouský.

¹⁷ HONL Ivan, *Pevnost Terežín*; V Praze: Kruh pro studium čs. dějin vojenských při Vědeckém ústavu vojenském, Praha 1933 str. 5

pevnost, která by skýtala ochranu Olomouci od severu. Olomouc podle něho ležela hluboko ve vnitrozemí a umožňovala by protivníkovi uchytit se na velkém prostoru.¹⁸

Přístupové cesty na území Čech ze Slezska a Kladska by mohla kontrolovat pevnost v prostoru mezi Dvorem Králové a Hradcem Králové¹⁹. Obranu Prahy doporučoval svěřit pevnosti postavené v prostoru mezi Nymburkem a Brandýsem nad Labem. Na kontrolu nejdůležitější komunikace Drážďany-Praha doporučoval postavit pevnost v prostoru mezi Lovosicemi a Ústím nad Labem.

„Po válce o dědictví bavorské, v níž se opět potvrdily směry vpádů pruských vojsk do severních Čech a operační prostory z předcházejících válek, se činnost při budování obranné soustavy aktivizovala. Generální fortifikační ředitel, polní zbrojmistr Karl Pellegrini²⁰, jmenoval komisi, která zpracovala za účasti vojenských inženýrů projekt na zabezpečení obrany českých hranic od Plané na jihozápadě Čech až po Olomouc na Moravě. Autoři tohoto projektu navrhovali zabezpečit pevnostmi všechny komunikace, jimiž pronikala nepřátelská vojska do Čech, čímž měl vzniknout jakýsi opevněný kordon.“²¹

Plán komise předložil císař Josef II. k posouzení a vyjádření polnímu maršálovi, prezidentu dvorské válečné rady Andreasi Hadíkovi²². Z jeho odpovědi císaři lze usoudit, že ne všichni vojenští odborníci měli stejný názor na úlohu pevností v obranném systému.

Prezident dvorské válečné rady polní maršál Hadík posuzoval předložený návrh z hlediska toho, zda splňuje podmínky, aby pevnosti mohly sloužit jako hlavní vojenské sklady²³.

Proč se zdůrazňovaly pevnosti jako hlavní vojenské základny? Zásobování armády se provádělo ze skladů, a proto v každém kraji za tímto účelem existovalo 3 - 5 skladovacích objektů. V Čechách však byly pouze ve dvou městech, v Praze a Chebu, vojenské sklady zabezpečeny fortifikací. Ostatní sklady ležely v otevřených lokalitách. Ve válkách o dědictví rakouské a v Sedmileté válce se proto stávalo, že naplněné a snadno přístupné sklady se dostaly do rukou nepřátelských vojsk. Pruská armáda dokonce podnikala přepadové akce s cílem zmocnit se proviantních zásob protivníka. Takovouto expedici podnikl například pruský

¹⁸ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 52-53

¹⁹ Byly vytipovány dvě lokality, Hradec Králové nebo prostor Jaroměř-Plec. Z finančních důvodů se ale přistoupilo na realizaci pevnosti v Hradci Králové r. 1766, což se časem ukázalo jako nedostačující.

²⁰ Pellegrini Carl Clemens hrabě (20.listopadu 1720 – 28.listopadu 1796)- habsburský polní maršál, generální ženijní ředitel.

²¹ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terežín*, Dvůr Králové 1994, ISBN 80-901580-3-X str. 20- 21

²² Stál v čele Dvorské válečné rady v letech 1774–1790 a zasadil se za opevnění české hranice

²³ Haupt Depot- pevnost měla mít charakter vojenského zásobovacího centra a jeho poloha měla být taková, aby vyhovovala pro ofenzivní i defenzivní způsob vedení boje.

podplukovník von Wunsch v dubnu 1759, když se svěřenými jednotkami přepadl sklady v Ústí nad Labem, Teplicích, Lovosicích, Litoměřicích, Libochovicích a v Budyni²⁴. Ve stejné době několik jednotek pod velením generála Hülsena přepadlo vojenské sklady v Chomutově, Žatci, Mostě a Postoloprtech. Při této pruské akci ztratila habsburská armáda 35 846 tun mouky, 73 400 bochníků chleba, 136 820 korců ovsu a velké množství sena. Kromě toho zásoby ve špatně umístěných skladech byly ničeny i živelnými pohromami. Například povodeň v r. 1761 odnesla na tisíce sudů mouky ze skladu v Lovosicích. Pevnost na Ohři měla být materiální vojenskou základnou, zabezpečenou opevněním a zasazenou do předpokládaného operačního prostoru.

Vhodnost lokality pro takový druh pevnosti hodnotil polní maršál Hadík podle následujících kritérií: Obranné vlastnosti terénu, zda je prostředí vyhovující pro uskladňování potravin, munice i život posádky a stav komunikační sítě pro svoz materiálu ze širokého okolí. Při posuzování projektu Andreas Hadík bral velký ohled i na státní pokladnu. Proto odmítl většinu návrhů a jako jediné přijatelné se staly stavby v prostoru Litoměřice-Lovosice proti Sasku a v Plesu u Jaroměře na soutoku Labe, Metuje a Úpy proti Slezsku a Kladsku.

Ve zmíněném projektu byly pro pevnost na Ohři navrženy tři lokality: Německé Kopisty²⁵, Trávčice²⁶ a prostor Doksany-Židovice. Prezident dvorské válečné rady Andreas Hadík odmítl návrh stavět pevnost v prostoru Německých Kopist nebo Trávčic proto, že terén v uvedených místech je nízko položený, tudíž mokrý a místy bažinatý. Doporučoval však postavit pevnost v prostoru Doksany-Židovice. Přes jeho námitky, které nebyly neopodstatněné, padlo konečné rozhodnutí na Německé Kopisty.

1.2. Projekt pevnosti na Ohři

Na projektu terezínské pevnosti jsou podpisy prezidenta dvorské válečné rady, polního maršála Andree Hadíka a generálního ženijního ředitele, polního zbrojmistra Karla Pellegriniho. Projekty vznikaly jako skupinové práce vojenských inženýrů, z nichž se vybíraly ty nejlepší, které se pak dopracovávaly na konkrétní terénní podmínky. Pellegrini, jemuž inženýrský sbor podléhal, zřejmě svým podpisem projekty odsouhlasil a pak je postoupil císaři.

²⁴ Většina těchto měst se nachází na toku dolní Ohře a byly by v bezprostředním dosahu posádky pevnosti.

²⁵ dnešní Nové Kopisty, pozemky byly od majitelů vykoupeny a vesnice byla přesunuta o něco západěji.

²⁶ Trávčice je druhá obec, která byla z důvodů stavby pevnosti přesunuta, majitelům pozemků krom peněžní náhrady byly postaveny nové domy. O tom vypovídá i značně symetrický půdorys obou vesnic (viz obrázek 2)

V projektu Terezína byly aplikovány všechny známé fortifikační prvky. Mnohé z nich jsou svým půdorysem a profilem podobné prvkům Vaubanových soustav, modelům francouzského teoretika Cormontaigneho i meziérské školy. O francouzském vlivu svědčí i vysoká frekvence francouzské odborné terminologie v projektové dokumentaci.

1.2.1. Cormontaigneho a meziérská škola

„Po smrti maršála Vaubana²⁷ se v průběhu 18. století rozvíjelo opevňovací umění ve Francii třemi různými směry. První z nich tvořili Vaubanovi nástupci, kteří dále rozvíjeli jeho myšlenky a snažili se o nápravu nedostatků v jeho projektech. Druhý směr představovali Vaubanovi odpůrci, kteří se snažili vytvořit zcela nový opevňovací systém, který by plně nahradil dosavadní bastionový způsob opevňování. Konečně třetí směr ležel někde uprostřed mezi oběma předcházejícími a snažil se skloubit bastionový systém s novými myšlenkami Vaubanových odpůrců.“²⁸

Mezi Vaubanovými nástupci je třeba na prvním místě jmenovat Louise de Cormontaigna²⁹, jemuž funkce pevnostního ředitele v Lotrinsku umožnila jak teoreticky, tak i prakticky uplatnit návrhy na zdokonalení Vaubanova opevnění³⁰.

Jeho úpravy se týkaly jak první, tak i třetí Vaubanovy soustavy, podle toho se rozlišoval první a druhý *Cormontaignův systém*. Zatímco stavby podle jeho prvního systému, jímž zlepšoval Vaubanův první systém, byly realizovány ve Francii i v zahraničí, nebyl druhý systém, zlepšující Vaubanův třetí systém, v praxi nikdy použit.

„Cormontaignovy úpravy spočívaly především v tom, že zvětšil velikost bastionů tak, aby se do nich vešly samostatné kasematové kavalíry. Pokud Cormontaigne nepovažoval

²⁷ markýz de Sébastien le Prestre Vauban (3.května 1633- 30.března 1707) narodil se v Saint-Léger de Foucher u Avallonu v rodině zchudlého šlechtice. V 17letech už nastoupil do armády a zúčastnil se povstání Fondy na španělské straně. Už v brzké době se u něho projevil matematické a inženýrské vlohy, což mu vyneslo důstojnickou hodnost. Poté, co byl v bojích zajat, byla mu nabídnuta hodnost poručíka a jmenování pobočnickem Clervilla (v té době nejvýznamnější francouzský vojenský inženýr). Poté začala jeho kariéra rychle stoupat po jmenování královským inženýrem a povýšením na kapitána (1655). O několik let později byl ve svých 36 letech povýšen na generálního inspektora všech pevností (1669). Svoji kariéru zakončil povýšením do hodnosti maršála Francie (1707). Za svého života se podílel na obléhání mnoha pevností, o technikách obléhání napsal i několik knih, ale co bylo mnohem důležitější, byla jeho stavební činnost. Za svého života vyprojektoval spousty nových pevností a několik set jich modernizoval. Jeho nápady technických řešení se používaly až do 19.století.

²⁸ KUPKA Vladimír, ČTVERÁK Vladimír, DURDÍK Tomáš, LUTOVSKÝ Michal, STEHLÍK Eduard; *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*; Praha 2002, ISBN 80-7277-096-9, str. 119

²⁹ Louis de Cormontaigne (1695- 20.října 1752) francouzský brigádní generál a pokračovatel Vaubanovy pevnostní školy.

³⁰ Jsou to tři opevňovací systémy, které se od sebe liší použitím různých druhů fortifikačních prvků, jejich tvarem a rozmístěním (viz obrázek 3)

kavalír za nutný, opatřil alespoň hrdlo bastionu retranchementem³¹, který zde vytvářel druhou linii obrany v případě, že by se nepřítel zmocnil povrchu vlastního bastionu. Také raveliny³² Cormontaigne zvětšil a na rozdíl od Vaubana jim ponechal jen trojúhelníkový tvar, takže jejich křídla dostatečně chránila mezeru mezi kleštěmi³³ a bokem bastionu proti případné palbě z dobytého shromaždiště³⁴. Tímto opatřením Cormontaigne odstranil jednu z nejzávažnějších chyb Vaubanových projektů. Také Cormontaignovy raveliny měly reduity³⁵, ovšem podobně jako kavalíry také ve formě samostatných kasematových pevnůstek oddělených od ravelinu příkopem. Na kryté cestě Cormontaigne používal důsledně traverzy³⁶, které opatřoval klenutým průchodem, čímž výrazně usnadnil komunikaci jednotek po kryté cestě, neboť až doposud bylo nutné plné zemní traverzy dosti nevýhodně obcházet pomocí crochetu³⁷, vedoucího těsně podél koruny glacisu³⁸. Navíc Cormontaigne do těchto traverz někdy rovněž kladl příruční skladiště střelného prachu, sloužící k zásobování jednotek bojujících na kryté cestě. Shromaždiště pak vybavil lunetami³⁹. Ze třetí Vaubanovy soustavy Cormontaigne úplně odstranil bastionové věže a bastiony znovu propojil s kurtinami⁴⁰ do jediného souvislého obranného celku. Cormontaignovy projekty důsledně dodržovaly Speckleho⁴¹ zásadu, že z pohledu nepřítele nesmí být vidět žádné zdivo. Jedním z mála nedostatků Cormontaignových bastionů se tak stal jen úhel, který svíraly jejich boky s čarou obrany. Zde totiž Cormontaigne ponechal Vaubanových 100° a nikoli Specklem požadovaný pravý úhel.⁴²

Další vylepšení Vaubanových a Cormontaignových myšlenek provedli inženýři fortifikační inženýrské školy, založené králem Ludvíkem XV., roku 1748 v

³¹ V bastionovém opevnění se jedná o kasematu, která se umísťuje do hrdla bastionu a uzavírá ho. Prodlužuje se tím doba obléhání. (viz obrázek 4)

³² Většinou je to trojúhelníkový pevnostní prvek vysunutý do vnějšího obranného okruhu před kurtínu, resp. kleště. Mohl být zesílený retranchementem anebo reduitem. (viz obrázek 5)

³³ Obecně jde o dvě ramena svírající proti sobě určitý úhel, někdy mohou být obě ramena spojena rovným úsekem. V bastionových pevnostech tvoří samostatný prvek, který je umístěn v příkopu a chrání kurýnu a ravelin. (viz obrázek 6)

³⁴ Prostor vzniklý rozšířením vbihavého úhlu kryté cesty. Místo sloužilo ke shromažďování obránců pro útoky na nepřítele do předpolí. Tato místa byla posilována lunetami. (viz obrázek 7)

³⁵ Reduit je tříboký samostatný fort umístěný uvnitř ravelinu a oddělený příkopem. Má stejnou funkci jako kavalír. (viz obrázek 8)

³⁶ Je to příčný zemní armovaný val na kryté cestě, ale může být i na jiných prvcích, člení dlouhé rovné úseky a slouží jako příčná obrana, ale jeho hlavním úkolem je bránit proti rikošetové palbě a enfilování.

³⁷ Obchoz traverzy umožňující obráncům snazší pohyb bez nebezpečí vystavování se palbě obléhatelů.

³⁸ Val před krytou cestou pozvolna se svažující k nepříteli, na vrcholu byl opatřen banketem. (viz obrázek 9)

³⁹ Jde o trojúhelníkový pevnostní prvek s dvěma líci a šíjí, který vyplňoval hrdlo shromaždiště a byl od něho oddělen suchým příkopem, což zvyšovalo jeho ochranu a umožňovalo na něm instalovat dělostřelecké baterie.

⁴⁰ Obecný název pro hradbu spojující dva opevňovací prvky -např. bastiony.-

⁴¹ Daniel Speckle (1536 Štrasburk- 18.října 1589 Štrasburk) německý pevnostní architekt, jeho nápady a inovace byly tak nápadité, že byly doceňovány až v 17. a 18. stol. Z jeho myšlenek a návrhů vycházel i Vauban.

⁴² KUPKA Vladimír, ČTVERÁK Vladimír, DURDÍK Tomáš, LUTOVSKÝ Michal, STEHLÍK Eduard; *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*; Praha 2002, ISBN 80-7277-096-9, str. 120

severofrancouzském Meziéres. V jejím rámci byl činný kolektiv vynikajících inženýrů, který zhruba deset let po smrti Louise de Cormontaigna navrhl určitá zlepšení k doplnění jím vytvořeného způsobu opevňování, jimiž dosáhl bastionový systém opevňování svého vrcholu. Souhrn těchto teoretických návrhů byl pak označen jako způsob školy v Meziéres.

„Zástupci školy v Meziéres označili za hlavní nedostatek Vaubanových a Cormontaignových projektů fortifikačních staveb nedokonalé ostřelování příkopů před líci bastionů. K jeho odstranění navrhli návrat k pravému úhlu, který by svíraly boky bastionů s čarou obrany. Inženýři meziérské školy navrhli odvážně i zajištění obrany dna příkopů z kasemat nacházejících se nikoli v bocích bastionů, nýbrž v bocích reduitů ležících uvnitř ravelinů. Kromě toho bylo v jejich návrzích hojně využíváno odolných kasemat ve všech pevnostních prvcích, sloužících jak pro obranné účely, tak i pro ubytování mužstva a uskladnění zásob. Boky bastionů již nebyly oproti starším objektům opatřeny uchy⁴³. Vnitřky meziérských bastionů mohly být opatřeny buď kavalírem, nebo retranchementem; oba tyto vnitřní prvky, sloužící k prodloužení obrany v případě, že by se útočníkům podařilo dobýt špičku bastionu, byly od plochy bastionu odděleny příkopem. Kromě toho tvořily kavalíry nejvyšší kóty v pevnosti, které zabezpečovaly volný výhled do předpolí, z nichž bylo možné na dálku rušit palbou nepřátelské obléhací práce. Velikost ravelinů byla nyní koncipována tak, aby jejich křídla úplně zakrývala kleště a kurtinu proti palbě nepřátelských obléhacích baterií z předpolí a aby jejich špiče vystupovaly daleko do předpolí⁴⁴.“⁴⁵

Proto vycházely meziérské raveliny značně rozměrné a daly se srovnat jen s dávnými projekty Daniela Speckleho. „Také lunetami opatřená shromaždiště kryté cesty byla již Cormontaignovým dílem a meziérská škola je beze zbytku převzala. Jejich prostřednictvím bylo nepříteli výrazně ztíženo dobytí kryté cesty, navíc tyto pevnůstky umožňovaly nasazení dělostřelectva přímo do nejpřednější obranné linie pevnosti. Dalším novým prostředkem na zvýšení ochrany kryté cesty se staly čepce, nazývané v terminologii této inženýrské školy tamboury. Škola v Meziéres hledala nejvhodnější způsob chráněných spojení jednotlivých pevnostních prvků, které starší projekty fortifikací často zanedbávaly. Pro tento účel byly od

⁴³ Bastionová ucha- zakončení prodlouženého líce bastionu, které zacloňovalo jeho bok a chránilo ho před přímou palbou nepřítele. (viz obrázek 10)

⁴⁴ Je to prostor nacházející se před obranným prostorem každého prvku. Z důvodu snazší obrany byl udržován bez vzrostlého porostu a permanentních staveb.

⁴⁵ KUPKA Vladimír, ČTVERÁK Vladimír, DURDÍK Tomáš, LUTOVSKÝ Michal, STEHLÍK Eduard; *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*; Praha 2002, ISBN 80-7277-096-9, str. 122

Vaubana převzaty kaponiéry⁴⁶, běžící mezi reduity a raveliny i mezi raveliny a shromaždišti, a také dvoukaponiéry, spojující kleště se šíjí ravelinů. Významným pokrokem, který meziérská škola zavedla do pevnostního stavitelství za účelem zesílení obrany předpolí, se stalo předsouvání mohutných kasematových objektů (lunet) na úpatí glacis ve směru kapitál bastionů. Tyto lunety nutily nepřítele, aby prováděl své obléhací práce v mnohem větší vzdálenosti od pevnosti, než bylo až doposud obvyklé, čímž výrazně znesnadňovaly jeho přibližování k jejím obranným zařízením. Jejich dobytí bylo navíc zcela základním předpokladem k tomu, aby se nepřítel vůbec dostal na glacis dané pevnosti. Tímto předstunutím silných samostatných objektů do předpolí zahájili zástupci meziérské inženýrské školy cestu ke zřizování detašovaných fortů⁴⁷ kolem bráněných míst. V ostatních projekčních záležitostech vycházela meziérská škola ze zásad, které se jen v maličkostech odlišovaly od myšlenek Vaubana a Cormontaigna.⁴⁸

Inženýři školy v Mézières našli v samotné Francii nesrovnatelně menší uznání než v zahraničí, např. v habsburské monarchii, neboť se stali vylepšovatelé Vaubanova systému, který se mezitím stal pro Francouze hrdým symbolem, o jehož neomylnosti byli přesvědčeni. Ve Francii, nasycené staršími vaubanovskými pevnostmi, proto nedostaly myšlenky meziérské školy žádnou možnost praktické realizace.

„Největší praktické uplatnění našly zásady inženýrské školy v Mézières v předposledním desetiletí 18. století v habsburské monarchii na území Čech v objektech Josefova a zvláště pak Terezína. Zatímco u Josefova byly použity pouze některé zásady a prvky této fortifikační školy, odpovídá Terezín téměř úplně předcházející analýze myšlenek meziérských teoretiků s tou výjimkou, že zde nebyl postaven věnec předsunutých lunet. Důvodem je skutečnost že téměř 70 % obvodu pevnosti mohla chránit voda prostřednictvím umělých inundací, a tak stavba těchto objektů nebyla považována za nutnou.“⁴⁹

Svou činnost zakončila meziérská inženýrská škola v roce 1792 s ohledem na revoluční události ve Francii a na zahraniční vojenskou intervenci.

⁴⁶Kaponiéra/dvoukaponiéra- byla to krytá komunikace vedoucí příkopem z hlavních opevňovacích prvků do předpolí, z kleští do ravelinu nebo z ravelinů do shromaždišť. Krom samotného krytí byla vybavená banketem, případně palpostmi a umožňovala flankovací palbu do příkopu. Kaponiéra jednostranná umožňuje krytí pouze na jedné straně, dvoustranná kaponiéra umožňovala krytí na obou stranách po celé délce příkopu (viz obrázek 11).

⁴⁷ Samostatně umístěné objekty, které nejsou bezprostředně s pevností spojeny opevněním, ale je možné je podporovat palbou z pevnosti.

⁴⁸ KUPKA Vladimír, ČTVERÁK Vladimír, DURDÍK Tomáš, LUTOVSKÝ Michal, STEHLÍK Eduard; *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*; Praha 2002, ISBN 80-7277-096-9, str. 122

⁴⁹ KUPKA Vladimír, ČTVERÁK Vladimír, DURDÍK Tomáš, LUTOVSKÝ Michal, STEHLÍK Eduard; *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*; Praha 2002, ISBN 80-7277-096-9, str. 123

1.3. Stavební vývoj pevnosti do roku 1866

První rozhodnutí o tom, že císař Josef II. hodlá vybudovat v severních Čechách novou pevnost, bylo vyhlášeno dne 10. ledna 1780 polním zbrojmistrem Karlem Pellegrinim. Nedlouho potom bylo ustaveno Místní fortifikační ředitelství v Terezíně⁵⁰. Do vedení byl postaven plukovník, později generálmajor a první velitel pevnosti „Karel Steinmetz“⁵¹, pod jehož velením zde pracovala celá řada vojenských inženýrů (Karel de Traux, Gelph, Chastelet, Ligne, Harrach a mnoho dalších).⁵² Jejich hlavním úkolem bylo připravit výkresovou dokumentaci, současně s ní řídit již od počátku roku 1780 probíhající přípravné práce, spojené s přesídlením a zbořením vesnic Německé Kopisty a Trávčice, rovnáním terénu a přeložením řeky Ohře ze starého do nového koryta.

O jméně pevnosti bylo rozhodnuto nařízením císaře Josefa II. ze dne 12. prosince 1780, pevnost dostala jméno po císařově matce Marii Terezií (Therezienstadt), stavební práce se plně rozběhly už v roce 1781 a do bojeschopného stavu se dostala v roce 1790, přestože se dokončovací činnosti protáhly až do počátku 19. stol.

Při plánování se nemyslelo jen na vojenské účely této stavby. Dne 9. prosince 1782 byl vydán dvorní dekret, jímž byla povolena stavba civilních domů a Terezín prohlášen za královské svobodné město. Pozemky uvnitř fortifikace nepotřebné pro vojenskou správu „byly rozděleny na 20 bloků (carrés) se 288 stavebními místy.“⁵³ Budoucí měšťané mohli stavět domy podle předem daných proporcí, které předepisovalo pevnostní ředitelství⁵⁴. Při výběru osadníků bylo dbáno toho, aby to byli lidé, kteří budou prospěšní městu i posádce, cizinci byli předem úplně vyloučeni.

Půdorys pevnosti se dost brzy pozměnil novými přístavbami, směřujícími k rozšíření obraného perimetru. V tomto ohledu si Terezín prošel třemi fázemi vývoje:

První do roku 1813, probíhaly ještě dostavby jak v rámci fortifikací, tak pro potřeby města⁵⁵. Své také vyvolala obava z války s Francií a zapříčinila výstavbu předsunutých pozic na řece Labi.

⁵⁰ Tento orgán byl pověřen přímou projektovou i řídicí funkcí při výstavbě nové pevnosti.

⁵¹ Karl Nicolas Steinmetz baron von Weiland (1712 Lucembursko - 8.listopadu 1798 Terezín); jeden z architektů, kteří projektovali Terezín, velitel výstavby a první velitel nově vzniklé pevnosti. Pochován je na bohušovickém hřbitově, kde se dodnes zachoval jeho náhrobní kámen.

⁵² HONL Ivan, *Pevnost Terezín*; V Praze: Kruh pro studium čs. dějin vojenských při Vědeckém ústavu vojenském, Praha 1933, str. 5

⁵³ HONL Ivan, *Pevnost Terezín*; V Praze: Kruh pro studium čs. dějin vojenských při Vědeckém ústavu vojenském, Praha 1933, str. 8

⁵⁴ (viz. příloha 1)

⁵⁵ Na náměstí byl zbudována empírová budova kostela, postavená v letech 1805- 1810 (viz obrázek 12), radnice postavena v letech 1839- 1841, ale jako první zde stál tzv. dům inženýrů (viz obrázek 13) a další.

Druhé období budování bylo ve znamení nebezpečí ze strany Pruska v letech 1850-1851, kdy bylo východně přes řeku zbudováno nové předmostí na kopcích Perném a na Homolce.

Za třetí stavební fázi se dá pokládat doplnění této soustavy o opevnění na Křemíně a směrem k Bohušovicím nad Ohří, k čemuž došlo na jaře 1866. Tím okruh bráněný pevností vzrostl z původních 7200 m na 13 500 m.

1.4. Taktický vývoj do roku 1882

Pruská rozpínavost, kvůli níž byl Terezín postaven, byla v posledním desetiletí 18. stol. zatlačena do pozadí francouzskou revolucí. V době napoleonských válek neměly české pevnosti příležitost projít zkouškou ohněm. Cílem Napoleonovy strategie bylo nepřítele vymanévrovat a svést s ním rozhodující bitvu nebo dobýt jeho velmi důležité body např.: Berlín, Vídeň a Moskvu a nenechávat své vojáky často marně umírat při dobývání pevností.

České země ležely stranou hlavních os postupu, proto se jich dotklo válečné běsnění jen mírně. Vojenská správa ale i přesto dbala na to, aby pevnosti v Čechách i na Moravě byly po celou dobu válek plně zásobeny. Armádě, která operovala v Čechách, byly dány instrukce, aby se vyhnula střetnutí s francouzskou armádou v poli a ustoupila do pevností.

Za prusko-rakouské války 1866 se obránci pevnosti předvedli v lepším světle. Vpád pruských vojsk nebyl nasměrován do Uherska a na Moravu, jak bylo rakouským velením předpokládáno, ale přímo do Čech, bez ohledu na pevnosti. Ty nesehrály při obraně proti pruskému útoku žádnou úlohu. Zajímavostí je, že v tu dobu rakouská ani pruská generalita nepředpokládala, že by k obraně Rakouska byly pevnosti Terezín a Josefov využity, ale i přesto byly aktivovány. Terezínská posádka ani zasahovat nemusela, protože tímto směrem, kudy ve slezských válkách pochodovaly do Čech největší kolony pruských vojsk, v roce 1866 nebylo z pruské strany počítáno s většími operacemi. Menší šarvátky, které se odehrály v Lovosicích, nic neznamenal. Jediným vážnějším válečným činem terezínské posádky bylo zničení mostu v Neratovicích⁵⁶.

⁵⁶ V roce 1866 byl jediný význam pevnosti v tom, že přerušovala železniční spojení Praha-Drážďany a že se pokusila o úspěšný výpad, který skončil stržením železničního mostu u Neratovic 28. července 1866 (tedy již po podepsání příměří), čímž se přerušila doprava na trati Praha-Liberec.

Do války nezasáhl ani Josefov a Hradec Králové, i když se boje odehrávaly na dohled od nich. Důvodem, proč nebyly pevnosti nijak využity, bylo nejspíše to, že jejich obranný rádius byl příliš malý a daly se tudíž snadno obejít.

Fortifikace nacházely široké uplatnění v období, kdy cílem válečných tažení bylo zdat protivníka vojenským i hospodářským vyčerpáním, čili jistým druhem opotřebovací války. Prusko-rakouská válka však byla zcela jiná. Jejím krédem bylo dosáhnout cíle rychlým útokem a rozhodnou bitvou vybojovat vítězství.

Po neúspěchu v roce 1866, pruském tažení ve Francii 1870- 1871 a po prudkém vývoji dělostřelectva⁵⁷ bylo jasné, že bastionové opevnění je již překonané. Terezín se svým opevněním nebyl tudíž už k užitku a ani politická situace nebyla pro pevnost příznivá. Terezín tedy v roce 1882 pozbyl svůj strategický význam a pevnost byla prohlášena za zrušenou⁵⁸. Její hradby byly však i nadále zachovány a glacis měl zůstat nezastavěn. Město však zůstalo věrno své vojenské tradici posádkového města.

1.5. Terezín jako posádkové město 1882-1918

V roce 1818 byl doplňovací okres Litoměřice přidělen 42. pěšímu pluku a v roce 1827 se Terezín stal sídlem jeho doplňovacího velitelství. Při rotaci jednotek rakouské armády posádku pevnosti tvořily střídavě různé pluky z celé monarchie. Před 1. světovou válkou bylo v Terezíně kromě doplňovacího velitelství 42. pěšího pluku také doplňovací velitelství 1. praporu polních myslivců, 11. hulánského pluku, 26. pluku polního dělostřelectva, 9. oddílu těžkých houfnic, 9. zákopnického praporu a 9. ženijního pionýrského praporu. Do začátku první světové války se počítalo s rozšířením opevněného prostoru směrem k obci Třeboutice, v jejímž dosahu už stálo provizorní dřevo-hlinité opevnění⁵⁹. Vojensko-politická situace ale tomu chtěla jinak.

Pro historii Terezína byla Malá pevnost, ležící na pravém břehu Staré Ohře, velmi důležitá. Byla to vlastně rohová hradba, předsunutá směrem ku Praze. Měla sloužit jako poslední místo, kam by se obránci stáhli. Využívala se jako ubikace důstojnictva, posléze jí

⁵⁷ Došlo k zavádění nových dělových hlavní opatřených drážkovaným vývrtem, které oproti staré výzbroji umožňovaly výrazně delší dostřel. Později se začaly používat i nové typy munice, které snadněji prorážely zastaralé cihlové opevnění.

⁵⁸ V případě potřeby mohl Terezín pojmut až 16 000 vojáků, ve skutečnosti nebylo však nikdy tohoto počtu dosaženo. Za války r. 1866 čítala posádka 9 250 mužů, na počátku 20. stol 4 000 a r. 1910 jen 3 000 mužů.

⁵⁹ (viz obrázek 14)

přibyla funkce vězení pro vojenské a politické provinilce. „Uvěznění zde byli např. Alexandr Ypsilanti ml. (v letech 1823 až 1827), význačný člen osvobozenického hnutí Řeků proti turecké nadvládě, hraběnka Anna Rožycka, propagátorka polské myšlenky na Haliči a Hadží Loja, hlavní organizátor bosenského odboje proti rakouské okupaci (propuštěn 1883).“⁶⁰

Po vypuknutí první světové války byla pevnost Terezín užívána jako doplňovací centrum pro výše zmíněné pluky. Vojenská nemocnice sloužila jako rehabilitační centrum a Malá pevnost byla změněna na těžký žalář. Od roku 1914 do roku 1918 bylo v tamních kobkách vězněno několik set Čechů, ale nebyli jediní, neboť i z jiných zemí monarchie sem byli posíláni odsouzcenci. Mezi nimi byli i hlavní účastníci sarajevského atentátu na arcivévodu Františka Ferdinanda. Většina si odpykávala trest v Zenici, tři příslušníci skupiny byli uvězněni ve vojenské věznici v Mollersdorfu u Vídně. Hlavní organizátoři atentátu na následníka trůnu Princip, Čabrinovič a Grabež⁶¹ byli 2. prosince 1914 převezeni do Terezína, kde se konce války nedožili.

V roce 1918 se terezínská věznice naplnila naposledy lidmi, kteří odepřeli poslušnost monarchii. Uvěznění zde byli poražení a zajatí účastníci rumburské vzpoury⁶². Kromě toho byl v bohušovické kotlině zřízen tábor pro zajaté vojáky dohodových armád: Srby, Rusy, Italy a další.

1.6. Vývoj pevnosti v letech 1918-1938/9 a v období protektorátu

Za první republiky se rozhodovalo o využití Terezína. Město totiž bylo postaveno jen za účelem válčení, a proto jeho mírové využití bylo pramalé. Uvažovalo se také o tom, že by bylo opevnění zbouráno, jak se to stalo v Hradci Králové a v Olomouci. K tomu ale nedošlo, snad kvůli nedostatku financí nebo proto, že získané pozemky by se daly využít jen jako parky. Zastavění tohoto prostoru bylo znemožněno nestabilním podložím. Vysoká hladina spodní vody a vedení podzemních galerií pod glacisem tyto argumenty umocňovaly. Přesto

⁶⁰ HONL Ivan, *Pevnost Terezín*; V Praze: Kruh pro studium čs. dějin vojenských při Vědeckém ústavu vojenském, Praha 1933, str. 14

⁶¹ Všichni tři v nesnesitelných podmínkách těžkého žaláře zemřeli. Čabrinovič 23.1.1916, brzy po něm Grabež a 28.4.1918 také Princip. Posmrtné ostatky všech tří atentátníků byly v roce 1920 exhumovány a převezeny do Sarajeva, kde byly uloženy do společné hrobky s jejich ostatními druhy.

⁶² Rumburská vzpoura byla protiválečné vystoupení českých vojáků náhradního praporu 7. střeleckého pluku rakousko-uherské armády, která vypukla 21. května 1918 v severočeském městě Rumburk a skončila nezdarem.

došlo v Terezíně k drobným zásahům, např. zbourání ravelinu č. XVII⁶³, probourání litoměřické a bohušovické brány.

„Mezi roky 1918 a 1938 byla v Terezíně dislokována vojenská posádka, kterou tvořily útvary 5. pěší brigády, pěší pluk 42, hraničářský prapor, dále 3. dělostřelecký pluk a 103. dragounský pluk, 1. ženijní pluk a 1. autoprapor s příslušnými velitelskými. V rozsáhlých objektech byly umístěny muniční a proviantní sklady. Posádka měla také nemocnici a nacházela se zde i divizní věznice.“⁶⁴

Po rozbití první republiky došlo 15. března 1939 k obsazení zbytku Československa, zřízení samostatného Slovenského štátu a zřízení Protektorátu Böhmen und Mähren. Po okupaci hitlerovským Německem ještě jistý čas sloužil Terezín jako posádkové město pro wehrmacht, ale díky své strategické poloze se začaly psát nejtragičtější stránky historie Terezína.

„Dne 10. června 1940 převzala terezínskou Malou pevnost tajná státní policie. Podle nařízení vedoucího pražského gestapa, obersturmbannführera Hans-Ulrich Geschka⁶⁵, zřídila v pevnosti věznici, která měla odčerpávat vězně z přeplněných pražských věznic. Nová věznice dostala název Geheime Staatspolizei, Staatspolizeileitstelle Prag, Polizeigefängnis Theresienstadt (Tajná státní policie, státní policejní úřadovna Praha, policejní věznice Terezín). Tento úřední název jí zůstal, i když se z tohoto vězení stal koncentrační tábor.

Již 11. června 1940 byli dopraveni do Malé pevnosti první vězni, kteří začali pracovat na úpravách pevnosti, aby se dala využít jako vězení. Úměrně tomu, jak stoupal počet vězňů, se pak během okupace nepřetržitě pokračovalo na budování nových vězeňských objektů i dalších zařízení. Malá pevnost se stala průchozí stanicí, která měla odlehčovat nejen pražským věznicím, ale i dalším žalářům gestapa v Pardubicích, Plzni, Kladně, Klatovech, Kolíně a jinde. V Malé pevnosti však byli postupně vězněni nejen obyvatelé Protektorátu Čechy a Morava, ale i příslušníci jiných okupovaných států.“⁶⁶

O něco později se začala psát i krutá historie hlavní pevnosti Terezín. Brzy po svém nástupu do funkce zastupujícího říšského protektora v Čechách a na Moravě svolal 10. října 1941 Reinhard Heydrich na Pražský hrad přísně tajnou poradou, na níž se jednalo o evakuaci židů z protektorátního území. Na této poradě došlo k rozhodnutí, že budou pro židy zřízena

⁶³ Na jeho místě bylo postaveno fotbalové hřiště a budova TJ Sokol Terezín (viz obrázek 15)

⁶⁴ ROMANÁK Andrej, *Pevnost Terezín*, Dvůr Králové 1994, ISBN 80-901580-3-X, str. 84

⁶⁵ Dr. Hans-Ulrich Geschke (16. květen 1907, Frankfurt nad Odrou - datum smrti neznámé (1944/45), Budapešť) byl důstojník SS a válečný zločinec, který stál za vyhlazením obce Lidice, když působil jako šéf řídicí úřadovny gestapa v Praze.

⁶⁶ ROMANÁK Andrej, *Pevnost Terezín*, Dvůr Králové 1994, ISBN 80-901580-3-X, str. 84

dvě ghetta, z nichž jedno mělo být v Terezíně. Pevnostní valy tohoto města měly zastřít okolnímu světu strašné životní osudy těch, kteří podle norimberských rasových zákonů byli považováni za židy.

„Dne 24. listopadu 1941 přijel z Prahy do Terezína pracovní oddíl židovských vězňů, aby zahájil práce na budování ghetta. Ještě nebyly provedeny ani ty nejnnutnější úpravy a do Terezína již přijížděly další transporty židovských vězňů. Ke konci roku 1941 byla již některá vyhrazená kasárna zaplněna vězni v celkovém počtu 7 000 osob. Dne 30. června 1942 bylo deportováno z Prahy, Brna, Plzně, Kladna, Českých Budějovic, Třebíče, Kolína a Olomouce téměř 34 000 osob.“⁶⁷ Když už nestačily kasárenské budovy, bylo české civilní obyvatelstvo v létě 1942 přinuceno se vystěhovat a celé město se pak stalo koncentračním táborem.

Do terezínského ghetta byly pravidelně dopravovány desetitisíce židů nejen z Protektorátu Čechy a Morava, ale také židé z Berlína, Mnichova, Kolína nad Rýnem, Vídně a později také z Lucemburska, Holandska a Dánska. Z Terezína byly podle rozkazu Eichmannova úřadu odesílány transporty vězňů na různé práce a především k fyzické likvidaci do jiných koncentračních a vyhlazovacích táborů.

Konec tomuto neslýchanému řádění nacistů učinila 3. gardová tanková armáda generálplukovníka Rybalka, která v noci z 8. na 9. května 1945 projížděla Terezínem ku Praze.

„Bilance terezínského koncentračního tábora je odstrašující. Malou pevností prošlo v době nacistické okupace přes 33 000 vězňů, asi 2 300 zde svoji strastiplnou pouť skončilo. Ve velké pevnosti bylo uvězněno během pěti let na 160 000 osob. Téměř 35 000 jich zde zahynulo na různé epidemie, hladem, fyzickým vyčerpáním, zimou, trýzněním a také popravami. Z těch, kteří byli deportováni do dalších věznic, káznic, koncentračních a vyhlazovacích táborů třetí říše, se vrátil jen nepatrný počet. V tragických osudech terezínských vězňů se v koncentrované podobě odráží celonárodní tragédie okupačního období.“⁶⁸

⁶⁷ ROMANĀK Andrej, *Pevnost Terezín*, Dvůr Králové 1994, ISBN 80-901580-3-X, str. 85

⁶⁸ ROMANĀK Andrej, *Pevnost Terezín*, Dvůr Králové 1994, ISBN 80-901580-3-X, str. 85

3) Urbanismus Terezína a jeho architektura: slohová a typologická charakteristika, specifika (podzemní systém, hradební a zavodňovací systém)

2.1. Situace pevnosti

Mohlo by se zdát, že pro pevnost by byla lepší pozice přímo na soutoku Labe a Ohře⁶⁹, kde by byla ze dvou třetin chráněna vodou. Ovšem bezprostřední blízkost vyvýšeniny Perné a Křemína by dala nepříteli značnou výhodu k ostřelování Terezína. Pevnost tedy byla postavena v oblasti Nové Kopisty-Trávčice. Protože v oblasti Kopist tvořila řeka meandry a bažiny, bylo rozhodnuto přeložit hlavní tok řeky do nového koryta, do Nové Ohře. Původní koryto ale zůstalo, bylo regulováno, počítalo se s ním při napouštění inundačních kotlin a k ochraně Malé pevnosti.

Pevnostní komplex Terezín ležel na dvou řekách. Skládal se ze tří částí. Z hlavní pevnosti na levém břehu Nové Ohře, z Malé pevnosti na pravém břehu Staré Ohře a z předmostí v Litoměřicích. Malá pevnost měla tvar nepravidelného obdélníku o ploše 2,5 ha. Skládala se ze 12 pevnostních článků a jednoho předsunutého šípu, který byl oproti původnímu plánu přistavěn, aby chránil přístup od Prahy. Přímo mezi oběma řekami se rozkládal horní a dolní retranchement, který měl šest zemních bastionů chránících prostor o velikosti 28,5 ha. I tady jako u Malé pevnosti byl předsunutý šíp, který měl ostřelovat Labe (ani tento prvek se však v původním projektu neobjevil). Třetí součástí komplexu bylo předmostí v Litoměřicích⁷⁰, které bylo v 19. stol. zrušeno a nahrazeno linií dělostřeleckých pevnůstek na Perné, na březích Labe⁷¹ a směrem k Bohušovicím nad Ohří⁷².

Hlavní částí celé pevnosti byla samozřejmě Velká pevnost, „která měla tvar pravidelného osmiúhelníku o stranách 380m, což vytvářelo opevněnou plochu o výměře 36 ha a vnitřním obvodu 3 040 m.“⁷³ Nejdůležitější částí pevnosti byly bastiony, kterých bylo osm. Byly pravidelně rozmístěny po celém obvodu, jejich špičky byly od sebe vzdáleny 390 m. Před bastiony probíhal hlavní příkop, v němž byly umístěny kleště a do předpolí

⁶⁹ (viz obrázek 16)

⁷⁰ (viz obrázek 17)

⁷¹ (viz obrázek 18)

⁷² (viz obrázek 19)

⁷³ ROMANĀK Andrej, *Pevnost Terezín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 61

vystupující raveliny. Na dvou exponovaných místech (bastiony č. III a V) byly předsunuty ještě kontragardy. Posledním okruhem byla předpolí, v nichž se měla většina bojů o pevnost odehrávat. Byly zde umístěny lunety, shromaždiště a podzemní systém chodeb. Hlavním pevnost měla celkem 37 fortifikačních článků. Další zbraní pevnosti byla voda. Nejenže obránci mohli naplnit příkopy dle libosti, ale mohli také zatopit 158 ha polí a luk v okolí pro tento účel předem připravených.

„Součástí opevnění bylo také samozřejmě vnitřní město. To bylo obsazeno nejen posádkou, ale i civilním obyvatelstvem, které muselo sloužit potřebám pevnosti a muselo se proto řídit vojenskými předpisy a řády. To bylo ale vykoupeno komfortem, např. jednou z nejdokonalějších kanalizačních soustav v monarchii.“⁷⁴

2.2. Vnitřní obranný okruh

Hlavní čáru obrany tvořily bastiony. Všechny byly umístěny na nárožích půdorysného mnohoúhelníku velké pevnosti.⁷⁵ Bylo jich zde rozmístěno osm, dělily se na dva základní druhy bastionů: duté (I, II, IV, VI, VII, VIII) a plné (III a V).

Při obraně byla nejdůležitější konstrukce fortifikace, výška, vzájemné propojení všech prvků a postavení vojáků. Hlavní úlohu měl přitom právě bastion, jehož taktická hodnota byla v celkovém pojetí obrany velmi vysoká ale samostatně byl velmi zranitelný.

„Z této zásady vycházel důsledně i projekt Terezína. Boky bastionů, dlouhé 40 až 53 m, směřovaly kolmo na čáru obrany, proto se z něj dalo střílet ve čtyřech směrech⁷⁶. Usměrňovala se tím i palba obránců do příkopu podél lící sousedních bastionů, tedy ve směru čáry obrany. To umožňovalo vzájemné krytí a notné zvýšení aktivní obrany.“⁷⁷

„Z nivelačních hodnot vyplývá, že dno příkopu pevnosti bylo u špičky bastionu č. I zapuštěno do hloubky 49 stop 6 palců (16,1 m), u špičky bastionu číslo VII do hloubky 52 stop 6 palců (17,1 m). Vezmeme-li v úvahu, že hloubka základů činila 5 stop (1,6 m), znamená to, že stavební nivelační rovina pevnostního valu byla u špičky bastionu č. I v hloubce 54 stop 6 palců (17,7 m), odkud klesala po celém obvodu až do hloubky 57 stop 6

⁷⁴ HONL Ivan, *Pevnost Terežín*; V Praze: Kruh pro studium čs. dějin vojenských při Vědeckém ústavu vojenském, Praha 1933, str. 8

⁷⁵ (viz obrázek 20)

⁷⁶ (viz obrázek 21)

⁷⁷ ROMANĀK Andrej, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 65

palců (18,7 m) u špičky bastionu VII⁷⁸. V této hloubce se nacházelo i dno řeky Ohře.⁷⁹ Posazení základů do této hloubky nebylo nikterak náhodné, ale jednalo se o velmi promyšlený tah ze strany projektantů. Při hloubení zákopů a podkopu⁸⁰ by totiž útočníci nepochybně narazili na spodní vodu, což by jim práci značně zkomplikovalo.

Podstatnou součástí vnitřního okruhu obrany byl hlavní příkop, v němž se nacházela většina prvků středního okruhu. „Rovina dna příkopu byla položena o 3,10 m níže, než byla úroveň hladiny řeky Ohře dosažená při záplavách v roce 1771.“⁸¹ Tím bylo dáno, do jaké maximální výše bude v případě potřeby možno zatopit příkopy pevnosti. Projektant myslel i na to, aby voda v příkopech volně proudila. Proto dno od špičky bastionu č. I ke špičce bastionu č. VII mírně klesalo v souladu s klesáním terénu ve směru toku Ohře přibližně o 0,9 m. Kromě toho se dno příkopu mírně svažovalo od paty hradby směrem ke středu, kudy také vedla vydlážděná strouha⁸² na odvádění dešťové vody.

Duté bastiony⁸³ se skládaly z valu navršeného po jejich obvodu. To vytvářelo krytý prostor, který byl příhodný pro umístění kasematových objektů, takzvaných kavalírů.

Bastion I a VII: oba duté, byly určeny pro umístění pracháren (do nich se veško 1904 sudů se střelným prachem)⁸⁴.

Bastion III a V: jedině dva plné bastiony na Velké pevnosti, tvořily západní obrannou frontu. Nacházely se v prostoru očekávaného nejsilnějšího náporu nepřítele. Svou konstrukcí, která byla jiná, protože byly vyplněny zeminou, dodávaly pevnosti na síle a odolnosti. Oba bastiony byly také zesíleny ve svých hrdlech retranchementy, což notně prodlužovalo dobu jejich dobývání⁸⁵.

Vlastní retranchement se skládal ze dvou křídel a spojovacího traktu⁸⁶. V nich bylo 30 kasematových místností⁸⁷ různé velikosti o ploše 2 532 m², které odděloval od bastionu suchý příkop. Zděnou budovu chránila před ostřelováním silná vrstva zeminy, která převyšovala před ním stojící bastion o 1,8 m, což umožňovalo obráncům ovládat celý prostor bastionu.

⁷⁸ (viz obrázek 22)

ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terezín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 67

⁸⁰ (viz obrázek 23)

⁸¹ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terezín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 68

⁸² Kinet/Kyneta z fr. Cunnette je otevřený dlážděný kanál sloužící k odvodu dešťové vody z příkopů a kotlin, používal se ale také jako zdroj vody při napuštění vodního systému.

⁸³ (viz obrázek 24)

⁸⁴ (viz obrázek 25)

⁸⁵ (viz obrázek 26)

⁸⁶ (viz obrázek 27)

⁸⁷ Kasematové prostory v retranchementu byly upraveny tak, aby se mohly změnit v ubikace. Byly vybaveny černou kuchyní a kanalizací.

Vlastní konstrukce bastionu vypadala následovně. Jelikož podloží bylo poměrně měkké, místy dokonce bažinaté, byly základy položeny na dubových pilotech a rostech (viz kapitola 4.2.3.).⁸⁸ „Ze základů vyrůstala nosná pilířová konstrukce pevnostního valu. Skládal se ze zděných pilířů o síle 1,1 m, délce 4,2 m a výšce 8,6-8,8 m. Pilíře se nacházely po celé délce valu ve vzdálenostech 3,9 m. Ve výšce 5,9 a 8,8 m byly provázány zděnými oblouky. Prostor mezi pilíři byl vyplněn hlínou. Z vnější strany na ně navazovala eskarpa, armovaná cihlovou zdí, která byla u paty silná 1,6 m a zužovala se k římsce na 0,9 m.“⁸⁹ Nároží bastionů byla zesílena pískovcovými kvádry. Celá eskarpa byla dost zřetelně odkloněna z vertikální osy směrem do pevnosti (to umožňovalo snáze odolávat dělostřeleckému bombardování)⁹⁰. Tato konstrukce byla ve své době vrcholem pevnostní architektury a měla vydržet i to nejdelší ostřelování. Vazba hlíny a zdiva totiž umožňovala lepší pohlcování nárazů a vibrací při ostřelování. Celá konstrukce byla navrchu uzavřená masivními pískovcovými římsami, na kterých byl ještě navršen zemní násep.

Nivelační čára hřebene vnitřního pevnostního valu byla u špičky bastionu č. I stanovena na 11 stop (3,6 m), u špičky bastionu č. VII na 14 stop (4,5 m). Celková výška bastionů od dna byla 12,51 m. Kurtiny byly z taktických důvodů vyšší o 0,7 m tj. 13,24 m nad dnem příkopu.

„Hradby pevnosti dosahovaly šíře asi 30 m. Jejich horní část, která byla vystavena nepřátelské dělostřelecké palbě, byla vybudována z hliněného náspu. Po celém obvodu vnitřních hradeb vedl asi 10 m široký ochoz sloužící jako cesta na valech, na kterou se vyjíždělo rampami⁹¹.“⁹² Z ochozu se nastupovalo po mírném svahu na banket, 1,30 m široké stanoviště pro pěší střelce na hradbách⁹³. Kromě pěšího vojska zaujímal na valech obranné postavení také dělostřelectvo. Pro zasazení děl do palebného postavení sloužily hliněné podstavce (palposti)⁹⁴.

Bastiony byly spojeny kurtinami v souvislou obrannou linii. Délka jednotlivých kurtin nebyla stejná. Nejkratší kurtina bastionu č. III až IV měřila 137 m, zatímco nejdelší, spojující bastion č. VII- VIII- I, měřila 149 m.

⁸⁸ (viz obrázek 28)

⁸⁹ ROMANÁK Andrej, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 72-73

⁹⁰ (viz obrázek 29)

⁹¹ (viz obrázek 30)

⁹² ROMANÁK Andrej, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 70

⁹³ (viz obrázek 31)

⁹⁴ Na valech bastionů a kurtin bylo zřízeno 86 palpostů, na nichž bylo možno postavit až 98 děl, jelikož některé podstavce byly prostornější (viz obrázek 32)

Kurtiny neměly zvláštní taktickou hodnotou, protože byly příliš hluboko v obraně a dalo se z nich pálit pouze přímo. Byl by to nejméně vhodný prostor pro útok, zdály se tedy velmi vhodné pro umístění bran, průchodů a potern, protože palba z obou boků bastionů se křížila právě na kurtině a před ní⁹⁵.

Posledním prvkem obrany vnitřního okruhu byly kavalíry⁹⁶. „Kavalíry byly v Terezíně vybudovány na každém druhém bastionu (č. II, IV, VI, VIII) a měly pětiúhelníkový tvar. Jsou umístěny uvnitř bastionů a odděloval je suchý příkop široký 10,78m, boky (44,85 až 55,58 m) líce (70,20 až 90,35 m) a byly rovnoběžné se zdmi bastionů.“⁹⁷ V této eskarpě⁹⁸ vysoké 5,25m vedla střelecká galerie, z ní pak vedly minové větve přímo pod val bastionu, který mohl být v případě dobytí odpálen.

„Výška zdí činila 26 stop (8,4 m), u kavalíru IV 25 stop, tj. 8,45 m. Římsa ležela 12 stop (3,8 m) pod základní horizontální rovinou, tedy 12,35m nad dnem příkopu. Protože hřeben valů bastionů byl 12,51 m nad dnem hlavního příkopu, zakrýval zdi kavalírů pohledu z předpolí a chránil je tak před možnými zásahy.“⁹⁹ Zděnou budovu kavalírů zakrýval shora zemní val. Dosahoval výšky až 3,58 m tj. 15,93 m nad dnem příkopu, byl upravován na ochoz s dělostřeleckými podstavci a banket chráněný předprsní. Kavalíry poskytovaly proto obráncům výhled do širokého předpolí, chránily kurtiny před rikošetovou palbou, poskytovaly dobrou ochranu sousedícím bastionům a mohly sloužit i jako poslední útočiště obránců vlastního bastionu.

Kavalíry byly pevné a prostorné budovy s kasematy¹⁰⁰.

Kavalír č. II byl přizpůsoben na proviantní sklad, plocha jeho kasemat v obou podlažích měla 8 150 m².

Kavalír č. IV byl určen pro ubytování vojsk.

Kavalír č. VI- byly v něm dělostřelecké dílny v obou podlažích měl plochu 8 088m².

Kavalír č. VIII stál na nejbezpečnějším místě pevnosti, proto v něm byla zřízena vojenská nemocnice¹⁰¹, nahrazující klasický kavalír.

⁹⁵ (viz obrázek 33)

⁹⁶ (viz obrázek 34)

⁹⁷ ROMANÁK Andrej, *Pevnost Terezín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 70-72

⁹⁸ (viz obrázek 35)

⁹⁹ ROMANÁK Andrej, *Pevnost Terezín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 72

¹⁰⁰ (viz obrázek 36)

¹⁰¹ (viz obrázek 37)

2.3. Střední obranný okruh

Díky vývoji obléhacích technik se začaly boje přesouvat čím dál více do předpolí, co nejdál od bastionů. Střední okruh byl právě projektován tak, aby poskytoval ochranu vnitřnímu okruhu, ale zároveň byl dobře hájitelný z bastionů a kurtin. Patří sem kleště, raveliny, reduty nebo retranchementy, kontragardy, dvoukaponiery a kaponiery.

Pevnost Terezín byla na projektovaná tak, aby se její nivelační rovina svažovala, jak už bylo řečeno výše. Tento spád měl být využíván k tomu, aby voda v příkopech volně proudila do všech míst a aby mohla odtékat zpět do Ohře. Při zavodňování voda obklopovala nejen bastiony a kurtiny, ale i všechny střední fortifikační prvky v příkopu. To samozřejmě značně zvyšovalo šance na jejich udržování.

2.3.1. Kleště mezi bastiony

Prvním pevnostním prvkem byly tak zvané kleště (podle podobnosti s rozevřenými kleštěmi)¹⁰². Představovaly volně stojící hradbu chránící kurtiny mezi bastiony č. I až VII. Nacházely se v nich brány, poterny¹⁰³ a tvořily ochranu bastionům, v jejichž bocích byla dělostřelecká kasemata. Osádka kleští měla perfektní palebnou pozici proti útočníkům, kteří by se pokoušeli obsadit ravelin, tudíž je mohli bez obtíží podpořit palbou.

Kleště byly 154 m dlouhý hliněný val armovaný cihlovou zdí, u níž byl použit stejný princip výstavby na dubové piloty jako u bastionů. Čelní eskarpou je zeď 5,53 m vysoká s 2,27 m hliněným náspem, čili celkem 7,80 m, na níž vedl ochoz s banketem. Za touto hradbou se měli také shromažďovat vojáci v případě útoku, odsud se pak přesouvali do předpolí.

2.3.2. Raveliny před kleštěmi

Hlavním obranným prvkem středního pásma opevnění byly právě raveliny. Byly rozmístěny mezi bastiony I až VII. Ze dvou sousedících ravelinů se palba křížila před

¹⁰² (viz obrázek 38)

¹⁰³ (viz obrázek 39)

špičkou bastionu a palbu z bastionů bylo zase možno křížit s palbou z ravelinů v předpolí. Tato smrtelná kombinace značně znepríjemňovala eventuelní postup nepřítele¹⁰⁴.

„Raveliny byly vysunuty před kleště, s nimi je spojovaly dvoukaponiéry, které kryly přesuny mužů a děl přes hlavní příkop¹⁰⁵. Ve svém půdorysu představovaly raveliny rovnoramenný trojúhelník, jehož křídla byla 155 m dlouhá s otevřenou základnou, jejíž délka byla 174 m, směřující ke kurtině.“¹⁰⁶

Založení bylo stejné jako u bastionů a kurtin. Pilíře vyrůstaly z dubového základového roštu, byly spojené ve dvou patrech nad sebou zděnými oblouky a před nimi cihlový plášť v rozích zesílený pískovcovými bloky. Nivelační hodnoty byly sladěny s vnitřním valem. Eskarpa měla výšku 7,80 m, ale celková výška i s hliněným náspem byla 11,05 až 11,38 m. V kontraeskarpe byla vedena hlavní střelecká galerie, z ní pak vycházely střílny mířící na eskarpu a minové, spojovací chodby do předpolí. Projektant tím vyřešil problém, kdy u paty eskarpy vznikalo slepé místo, kde by mohl protivník vytvářet destrukční činnost. Pro znesnadnění nepřátelského postupu byly dva nejvíce ohrožené raveliny č. XVII a XVIII v polovině přerušeny hlubokými zářezy, jejichž funkcí bylo znemožnit postup po ochozu. Šířka hradby byla téměř totožná s bastionem (okolo 30 m). Na takto vysoký a široký ochoz se vešlo na 56 děl¹⁰⁷.

„Z hlediska konstrukce a taktiky nacházíme v Terezíně dva druhy ravelinů“¹⁰⁸ (s retranchementy a s reduity). Jejich odlišná konstrukce byla podmíněna situací, ve které byly postaveny, a to podle bezpečnosti sektoru.

Raveliny č. XV a XX tvořily právě dvě výjimky. Nemají totiž reduity, ale díky jejich umístění jsou v nich pouze retranchementy. Chránily je tedy, inundační kotliny.

Retranchement byl 8,45 m vysoký pevnostní objekt, který od ravelinu odděloval suchý příkop¹⁰⁹. Objekt byl tím uzpůsoben pro samostatnou obranu, která byla ještě zesílena umístěním děl do bočních kasemat obou retranchementů. Díky své odolnosti se oba velmi hodily pro umístění magazínů a laboratoří. Retranchementy byly rozděleny do 18 prostorných kasemat o ploše 2 136 m².

Zbývající čtyři raveliny č. XVI, XVII, XVIII a XIX stály na exponovanějších úsecích obrany. Byly tudíž konstruovány s reduitami¹¹⁰. Tento objekt byl podobný kavalíru,

¹⁰⁴ (viz obrázek 40)

¹⁰⁵ (viz obrázek 41)

¹⁰⁶ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terezín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 77

¹⁰⁷ (viz obrázek 42)

¹⁰⁸ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terezín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 79

¹⁰⁹ (viz obrázek 43)

¹¹⁰ (viz obrázek 44)

dosahoval výšky ode dna hlavního příkopu 11,76 až 11,94 m. Byl zasazen do hrdla a oddělen suchým příkopem, z něhož vedly rampy na hradbu ravelinu a v jehož kontraeskarpě byla vedena střelecká galerie. Vycházely z ní minové chodby pod val. Pokrytí příkopu bylo tedy dokonalé. Tato střelecká galerie byla i na nádvoří reduty, kde byla propojena s dělostřeleckými kasematy¹¹¹, a chránila přístup do týla ravelinu.

Obrana těchto pevnůstek byla zajištěna ze všech stran jak při útoku zvenčí, tak i zevnitř, ale pokud by byly vyčerpány všechny prostředky obrany, měl být redut vyhozen do povětří výše zmíněnými minami¹¹².

Obránci redut mohli také vést obrannou palbu na bastion a přímo do hlavního příkopu ze čtyř skrytých děl v týlu reduty. Na její ochoz se vešlo dalších 16 děl, to tedy znamená, že ravelin s redutou měly dohromady 76 děl.

2.3.3. Kontrgarda před bastionem

Jestliže raveliny poskytovaly ochranu kurtinám, kleštím a bokům bastionů, pak na exponovaných místech byly aplikovány kontragardy¹¹³. Tento prvek byl vsazen tam, kde byl očekáván nápor nepřítele a to před bastionem č. III, kontrgarda XXI a před bastionem č. V, kontrgarda XXII.

Kontrgarda má šípovitý tvar podobající se ravelinu, ale místo reduty je zde bastion, s jehož lícemi je rovnoběžný. Délka každého z líců je 150,48 m. Konstrukce kontrgard je provedena obdobně jako u bastionů a ravelinů. „Výška eskarpy, měřená od hlavního příkopu, je stejná jako u ravelinu 24 stop, tj. 7,80 m. Celý val byl ale vysoký 11,62 m a široký opět okolo 30 m, oba líce byly pro větší bezpečnost přerušeny zářezy¹¹⁴“¹¹⁵. Kontrgardy byly propojeny krytými komunikacemi s křídly ravelinů a průchody přes poterny a kaponiéry s předpolím¹¹⁶.

¹¹¹ (viz obrázek 45)

¹¹² Popis odstřelu miny- příprava a odstřel miny byla velmi nebezpečná práce, kvůli nebezpečí exploze se totiž vše dělo potmě. Minéři museli po hmatu nalézt správnou minu (díky plastickým tabulkám, které každou minu označovaly, měli práci velmi usnadněnou). Do komory, kterou vyhloubili na konci chodby, umístili prachovou nálož, jež musela být utěsněna, většinou pytlí s pískem, dubovými prkny a cihlami. Poté byl položen doutnák a nálož odpálena. Ucpávka vytvořila směrovou nálož a veškerá energie stoupala vzhůru (viz kapitola 2.8.).

¹¹³ (viz obrázek 46)

¹¹⁴ (viz obrázek 47)

¹¹⁵ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terezín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 83

¹¹⁶ (viz obrázek 48)

Na 22 palpostů kontragardy se vešlo na 38 děl a v křídlech kontragard byly zřízeny dělostřelecké kasematy se čtyřmi střílnami, které ovládaly příkop před raveliny. Dvě z těchto postavení pokrývaly mosty a brány do pevnosti¹¹⁷.

V kontraeskarpě kontragard byla zřízena hlavní galerie se střeleckými postaveními, směřujícími do hlavního příkopu proti bastionu. Ze střelecké galerie vycházely minové chodby, které měly sloužit k odpálení hradby, pokud by byla obsazena nepřítelem.

2.3.4. Lunety a zavodňovací systém

Do středního okruhu lze zahrnout také lunety č. XXIII a XXIV, které byly stavebně svázány s nábřežím, chránily přístupy podél řeky k bastionům č. I a VII a byla v nich umístěna stavidla pro zaplavování a odvodňování příkopů a inundačních kotlin¹¹⁸.

Lunety se skládaly z líců a boků. Jejich valy dosahovaly výšky 11,21 m od dna příkopu, ve špičce byly umístěny palposty¹¹⁹. Před samotnou lunetou byl předsazen hliněný šíp. Ten od vlastního ústrojí stavidel byl oddělen vodním příkopem a ten byl oddělen batardeauxem¹²⁰ od hlavního příkopu.

2.3.5. Kaponiéry a dvoukaponiéry

Jednalo se o kryté komunikace, jejichž úkolem bylo chránit přesunující se vojáky.

Dvoukaponiéry spojovaly střední a vnitřní obranný okruh, přecházely tedy přímo přes hlavní příkop. Začínaly už u kurtiny, od níž byly odděleny 2 m širokým příkopem, který překlenovaly padací mosty. Od kleští dvoukaponiéru opět odděloval příkop, poté už vedly přímo do reduct¹²¹, na něž se vcházelo rampou.

¹¹⁷ Velká pevnost měla čtyři brány, První tzv. Litoměřická brána (v ravelinu XIX), druhá tzv. Bohušovická brána (v ravelinu XVI), třetí a čtvrtá byly tzv. Horní a Dolní vodní brány v kurtýnách mezi bastiony č. I, VIII, VII. Z nich se cesty spojovaly přímo před špičkou bastionu VIII a dále pokračovaly přes most do Malé pevnosti, kde čelní branou (v kurtině mezi bastiony č. I a IV) procházely k tzv. Pražské bráně (v kurtině mezi bastiony č. I a II)

¹¹⁸ (viz obrázek 49)

¹¹⁹ (viz obrázek 49)

¹²⁰ Batardeau nebo batardeaux je zeď rozdělující hradební příkop především tam, kde bylo výhodné zaplavit jen některé části pevnosti. Ve středu byla vyžděna věžička tzv. panenka anebo Bär (německy medvěd), která měla zabránit nepříteli v přechodu po batardeauxu. (viz obrázek 50)

¹²¹ (viz obrázek 51)

Ve velké pevnosti bylo šest dvoukaponiér. Měly z obou stran banket a předprseň. Od hřebene předprsně se zemní val pomalu svažoval do příkopu. Díky tomu se dalo dobře ostřelovat dno příkopu a zároveň při nízkém zatopení byla kaponiéra průchozí. Pokud bylo potřeba, byla zesilována gabiony nebo dřevěnou palisádou.

Kaponiéry spojovaly střední okruh s vnějším okruhem a měly banket a předprseň jen z jedné strany. Propojovaly křídla ravelinů a kontragard se shromaždišti, resp. s lunetami. K tomu sloužilo na dvanáct kaponiér¹²².

2.4. Vnější obranný okruh

Základem vnějšího obranného kruhu byla tzv. krytá cesta. Obíhala celou pevnost po okraji kontraeskarpy a sloužila jako hlavní komunikace pro přesuny obránců. Dalšími významnými částmi vnějšího okruhu byly např.: glacis, který se nacházel před příkopem a byl tvořen malou zídou, za kterou se mohl voják skrýt. Čepce zesilovaly obranu špiček ravelinů a kontragard¹²³. Shromaždiště sloužilo k soustředění vojáků pro útoky do předpolí.

2.4.1. Krytá cesta

„Tvar kryté cesty byl dán půdorysem jednotlivých fortifikačních článků a jejich umístěním v pevnostním systému. Podle vystupujících bastionů se cesta lomila do kratších linií s osmi vystupujícími úhly a stejným počtem vbíhajícími úhly. Šest ravelinů, vysunutých daleko do předpolí, členilo vnější příkopní svah celkem na třináct vystupujících úhlů. Tím, že příkop byl veden souběžně s lícem bastionů, ravelinů a kontragard, měla i krytá cesta klikatý směr s třinácti vystupujícími a dvanácti vbíhajícími úhly.“¹²⁴

Krytá cesta začínala už v příkopu, kde se zvedala kontraeskarpová zeď do výšky 5,53 m, zakončená pískovcovými deskami a zábradlím, které bylo po celém obvodu hradního příkopu z důvodu bezpečnosti. Dále pokračovala vlastní zpevněná cesta, tu tvořilo několik frakcí různé velikosti na sebe navezeného a udusaného šterku. Na cestě se projektanti vyhnuli dlouhým rovným úsekům. Když se někde vyskytly, byly přerušovány

¹²² (viz obrázek 52)

¹²³ (viz obrázek 53)

¹²⁴ Romaňák A.; *Pevnost Terezin*; Ústí nad Labem 1972, str. 88

traverzami¹²⁵, kterých bylo okolo velké pevnosti na čtyřicet, aby se tím snížily účinky rikošetové palby.

Špičky ravelinů č. XV, XVI, XIX a XX byly zesíleny čepcem. Tyto valy převyšovaly hřeben předprsně a tím zvětšovaly hluchý prostor na kryté cestě v těchto nejvíce vysunutých a tím pádem nejohroženějších úsecích.

Ze strany nepřítele byla chráněna glacisem, což byl hliněný val dosahující výše 8,67 m nad dnem příkopu a 3,15 m nad hranou římsy. Ten se svažoval do předpolí a jeho šíře kolísala mezi 35 až 40m. Na jeho vrcholu byl banket s postaveními pro střelce a předprseň.

2.4.2. Shromaždiště

Ve vbíhajících úhlech kryté cesty byla umíst'ována shromaždiště¹²⁶, jež měla sloužit jako výchozí místa pro výpady do předpolí. Val kryté cesty připomínal pilu. To umožňovalo obráncům vytvořit hustou síť křížové palby. Mohla být totiž chráněna jak vysunutými pozicemi kryté cesty, tak palbou z ravelinu a kontagard.

Přední část byla prostorná a ohraničená stejně jako krytá cesta, lemována banketem a předprsní. Po stranách shromaždišť ve vbíhajících úhlech kryté cesty se nacházely výpadové zářezy. Díky nim se dalo nepozorovaně pronikat do předpolí. Tyto výpadové cesty byly kryty hřebeny vnějšího valu¹²⁷. V hrdlech shromaždišť byly umíst'ovány lunety z jejichž suchých příkopů se vstupovalo na shromaždiště.

Přes shromaždiště XXXIII a XXVIII procházely přístupové cesty k městským branám. Proto tu stály před lunetami ještě strážní domky¹²⁸. Cesty procházely přímo před lunetou a umožňovaly obráncům dobré pokrytí palbou jediných přístupových cest do města. Pro lepší ochranu byly vedle cesty zřízeny strážní domky¹²⁹.

¹²⁵ (viz obrázek 54)

¹²⁶ (viz obrázek 55)

¹²⁷ (viz obrázek 110)

¹²⁸ (viz obrázek 56)

¹²⁹ Strážní domky byly rozestavěny v širokém okolí pevnosti, aby strážily přístupové cesty k pevnosti, případně u Trávčic mírový sklad střelného prachu, který zde byl dislokován.

2.4.3. Lunety v hrdlech shromaždišť

V hrdlech shromaždišť č. XXVII až XXXVI byly umístěovány lunety¹³⁰. Jsou to samostatné pevnůstky, oddělené od shromaždiště 4,88 m širokým suchým příkopem. „Eskarpa lunety byla vysoká 4,55 m,¹³¹ na ní byl 4,41 m zemní val, takže celková výška byla 8,96 m. Kontraeskarpa suchého příkopu byla 2,28 m vysoká, opatřená valem, aby chránila eskarpu. Z těchto suchých příkopů také vycházely rampy vedoucí na shromaždiště.

„V každé lunetě bylo na dvanáct kasemat, do nichž se vstupovalo z hlavní galerie¹³², (která obcházela celou eskarpu zevnitř). V ní bylo 38 střílen směřujících do prostoru shromaždiště.“¹³³ Tyto střelecké posty byly ve velké pevnosti jediné, které směřovaly přímo na nepřitele¹³⁴, díky tomu jsou v kontraeskarpě vypuštěny střílny z podzemí.

Lunety byly spojeny s křídly ravelinů a kontragard kaponiérami. Tím byl umožněn bezproblémový přístup do předpolí, i když byly zatopeny příkopy.

2.4.4. Nábřeží a luneta č. XXXVII

Východní úsek obrany od bastionu VII až ke špičce bastionu I byl dobře chráněn Novou Ohří a Malou pevností. Na protějším břehu proto nebylo zapotřebí budovat silné opevnění. Bylo však nutné oddělit Novou Ohří od hlavního příkopu, proto byl na okraji Nové Ohře v rámci regulace navršen val. Na tomto nábřeží byly posléze umístěny komunikace pro spojení s Malou pevností a vojenské budovy, např. mlýny¹³⁵.

Na protějším břehu přímo za mostem byla zbudována luneta č. XXXVII jako ochranný štít pro tato zařízení a most. Luneta měla pětiúhelníkový půdorys a odděloval ji 15 m široký příkop, jehož dno bylo zapuštěno na hladinu Ohře. Výška eskarpy byla 6,50m a zemního valu 3,5m, což tedy znamená, že by útočník musel překonat 10m převýšení než by dosáhl mostu.

¹³⁰ (viz obrázek 57)

¹³¹ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 90

¹³² (viz obrázek 58)

¹³³ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 91

¹³⁴ (viz obrázek 59)

¹³⁵ (viz obrázek 60)

2.5. Malá pevnost

Malá pevnost, která leží na pravém břehu Staré Ohře v původní dokumentaci chybí. Měla zde být umístěna pouze rohová hradba¹³⁶ se dvěma bastiony, kleštěmi, ravelinem a předsunutým šípem. Nápad doplnit obranu o samostatný fort se objevil až v průběhu výstavby. Situování Malé pevnosti ji předurčovalo k tomu, aby se stala posledním útočištěm obránců a zároveň i prvním místem, odkud by byla vedena účinná palba na Labe pro přerušování této velmi důležité přepravní trasy¹³⁷.

Půdorys Malé pevnosti měl tvar nepravidelného obdélníku, situovaného ze severu na jih podél toku Staré Ohře. Z nároží obdélníka vyčnívaly čtyři bastiony, oddělené příkopy a to bastiony I až IV. Všechny bastiony byly vyplněny zeminou a neobsahovaly kavalíry ani retranchementy. Dva bastiony č. I a IV, přiléhající přímo ke Staré Ohři, byly postaveny jen jako půlbastiony a propojoval je zděný kasematový trakt, skrz nějž procházela brána. Byly z něj také vyvedené střílny k ochraně prostoru retranchementů.

Kurtina mezi bastiony č. I a II byla atypická, i když skrze ni procházela tzv. pražská brána. Byla ochuzena jak o kleště tak ravelin a byla chráněna pouze lunetou č. VIII.

Proti kurtině mezi bastiony č. II a III byl postaven stejný systém jako u Velké pevnosti. Kurtina s poternou byla chráněna kleštěmi č. V a propojená dvoukaponiérkou s ravelinem č. VI, který byl opatřen redutou.

Poslední úsek mezi bastiony č. III a IV vykazoval opět jisté odchylky od normálu. Byl zde sice zřízen ravelin č. VII, ale krom propojení poternou skrze kurtinu, které bylo provedené dvoukaponiérkou, zde chyběly reduta i kleště. Mohlo by se zdát, že na takto dobře chráněném úseku byla stavba nákladného ravelinu zbytečná a že úsek měl být opatřen pouze lunetou. Avšak právě zde měly být umístěny baterie ostřelující Labe.

Vnější obranný okruh byl stavěn v podobném složení jako u Velké pevnosti. Okolo celé fronty byla vedena krytá cesta přetnutá na mnoha místech traverzami a doplněná glacisem z předprsní a palposty pro pěší střelce. V hrdlech vbýhavých úhlů byla shromaždiště s lunetami. Malá pevnost byla časem doplněna předsunutým šípem. Byl podobný šípů před horním retranchementem. Ten stál přímo proti bastionu č. II a chránil přístup k Pražské bráně.

Co se týče podzemního systému, byl stejně rozvržen jako u Velké pevnosti (viz kapitola 2. 8.), ale nebyl tak rozsáhlý.

¹³⁶ (viz obrázek 61)

¹³⁷ (viz obrázek 62)

Vodní systém u Malé pevnosti se také lišil. Na rozdíl od Velké pevnosti byla Malá napouštěna ze Staré Ohře, hlavní příkop byl od řeky oddělen pouze batardeauxem¹³⁸. Napouštěcí a vypouštěcí stavidla byla zabudována pod kasematovými trakty v hrdlech půlbastionů č. I a IV, které byly odděleny příkopem od kurtin.

Vnitřní prostor Malé pevnosti byl vyhrazen výlučně pro vojenské účely. Malá pevnost měla v rámci celého komplexu plnit několik funkcí. Její poloha, v souladu se záměrem projektantů, ji předurčila chránit celý zavodňovací systém pevnosti. Díky svému převýšení mohla Malá pevnost dobře ovládat prostor mezi levým břehem Labe, pravým břehem Ohře a jak už bylo několikrát řečeno měla ovládat veškerou lodní dopravu na Labi.

Malá pevnost v Terezíně byla a je zajímavá ukázka bastionové fortifikace. Bohužel je spíše proslulá jako těžký žalář sloužící rakousko-uherské monarchii a ještě spíše jako vězení pražského gestapa, kde našly svou smrt tisíce nevinných obětí nacizmu.

2.6. Horní a dolní retranchement

Prostor mezi Velkou a Malou pevností měl zůstat neopevněný. V průběhu výstavby zde bylo ale opevnění doplněno vybudováním souvislé obrany mezi Starou a Novou Ohří po obou stranách komunikace vedoucí z Velké do Malé pevnosti. Inženýry vedla k tomu zřejmě snaha zabezpečit spojení mezi oběma pevnostmi i ochrana stavidel.

Opevnění horního a dolního retranchementu měly tvořit dvě fronty šancí a šesti bastionů, které byly duté. Ty ohraničovaly prostor o rozloze 28,5 ha. Hradební fronta se ale podstatně lišila od toho, co jsme viděli ve Velké pevnosti. Konstrukce obou retranchementů byla mnohem jednodušší. Šlo o zemní val bez nosné konstrukce, navršený do výšky 8,13-9,43 m. Po obou stranách byl armovaný eskarpovou zdí, která byla navrchu uzavřená pískovcovými bloky, a jejíž výška byla 2,6 m. V bastionech č. II a V¹³⁹ byly zřízeny malé prachárny¹⁴⁰. Příkopy byly napojeny na zavodňovací systém pevnosti. Od inundačních kotlin musely být odděleny hliněným valem. I tady byla zřízena vnější obrana. Jako u Velké pevnosti ji tvořila krytá cesta se shromaždišti, ale pro nízkou úroveň nebezpečí zde byly vypuštěny lunety. Proti bastionu č. VI byl v r. 1813 postaven předsunutý šíp č.

¹³⁸ (viz obrázek 63)

¹³⁹ (viz obrázek 64)

¹⁴⁰ (viz obrázek 65)

XXXVIII, který měl umožnit snazší ostřelování Labe. Byl spojen s retranchementem dvoukaponiérrou, po jejíchž stranách vedly kanály pro napouštění příkopu okolo šípu.

Prostor mezi retranchementy byl pouze pro armádu. Nacházely se zde dělostřelecké laboratoře, válečné sklady, prádelny, kůlny a další objekty podobného druhu. V této oblasti se civilní stavby stavět nesměly, protože do těchto míst by v případě války bylo shromážděno polní vojsko a jateční dobytek, který by si posádka musela opatřit. V případě nutnosti mohly být oba retranchementy zaplaveny vodou.

2.7. Předmostí na pravém břehu Labe

Od počátku budování pevnosti se počítalo s vybudováním předsunutých pozic na pravém a levém břehu Labe¹⁴¹, které by sloužily jako ochrana pro pontonový most¹⁴², který tu měl být v případě vojenského konfliktu postaven.

Na pravém břehu Labe byla kolem roku 1813 zbudována tzv. korunní hradba¹⁴³, která měla chránit pontonový most, ale její vojenská hodnota nebyla valná. Kvůli tomu a většímu dostřelu dělostřelectva se začalo budovat další doplňující opevnění. V roce 1836 vznikl návrh projektu na výstavbu spolehlivějšího opevnění, ale tento projekt se nerealizoval. K rozsáhlejším opevňovacím pracím se přistoupilo až roku 1850¹⁴⁴.

„Předmostí se skládalo ze samostatných pevnůstek rozestavených ve třech liniích. První obrannou čáru tvořily šance na vyvýšenině Perné¹⁴⁵, zakončené silnějším opevněním Křemín mezi vesnicemi Zahořany, Křešice a Třeboutice. Druhá linie šancí byla zřízena bezprostředně na pravém břehu Labe“¹⁴⁶. Všecky pevnůstky byly spojeny šancemi v kompaktní celek. Třetí linie se nacházela na levé straně Labe po obou stranách mostu¹⁴⁷.

V okolí Bohušovic byly zřizovány rozptýlené dělostřelecké pevnůstky obdobného typu jako na pravém břehu Labe.

¹⁴¹ (viz obrázek 66)

¹⁴² (viz obrázek 67)

¹⁴³ (viz obrázek 68)

¹⁴⁴ (viz obrázek 69)

¹⁴⁵ (viz obrázek 70)

¹⁴⁶ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terezín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 117

¹⁴⁷ (viz obrázek 71)

2.8. Zavodňovací a minový systém

Velmi důležitým prvkem pevnosti byla její poloha. Bylo vybráno takové strategické umístění, aby se dala využít každá možnost k umocnění obrany. Velmi podmáčený terén a časté zaplavování této oblasti přímo vybízelo udělat z vody jeden z nejdůležitějších článků obrany. Nejenže pevnost a město byly díky regulaci uchráněny záplav a nepříjemností s tím spojených, ale inženýři a projektanti pevnosti byli schopni vodu využít ve svůj prospěch.

Jak už bylo řečeno, voda byla ve službách obránců a to nejen povrchová, která byla využívána k zavodnění příkopů a širokého okolí, ale bylo využíváno i spodních vod. Díky založení pevnosti na hladině spodní vody byly nepříteli velmi ztíženy podkopové práce, které už tak znesnadňovalo velmi písčité podloží.

Aby stavitelé mohli Ohři pro své plány využít, muselo být vyhloubeno nové řečiště a tím vznikly dvě Ohře Nová, která je užívána dodnes a Stará Ohře, ta je vedena přímo pod Malou pevností. Celý vodní systém ovládala čtyři stavidla, dvě napouštěcí a dvě vypouštěcí. V průběhu bojů bylo možno zaplavovat jen ohrožené úseky díky důmyslnému systému propustí a zděných hrazení¹⁴⁸ (viz kapitola 4.5.).

Okolo celé pevnosti byl systém inundačních kotlin, krom jižního retranchementu. Tyto kotliny vznikaly v průběhu výstavby soustavným těžením hlíny, která byla použita na valy, a také jako výplň hradeb. Byly upraveny tak, aby se terén svažoval k výpustním kanálům, díky čemuž nedocházelo k hromadění dešťové vody.

„Zavodňovací stavidla, pro jejichž technické ovládní byly zřízeny kasematy, obsahovala osm průtokových kanálů. První kanál vedl vodu do příkopu lunety a odtud do bohušovické inundační kotliny (46,8 ha). Kanál druhý až sedmý ústil do hlavního pevnostního příkopu. Poslední kanál vedl do příkopu fronty bastionu č. I-VIII-VII. Z příkopu pevnosti byla voda vedena do litoměřické inundační kotliny (49,5 ha) kanálem, zabudovaným ve vnějším obranném pásmu, ve směru špičky bastionu č. VI¹⁴⁹. Hlavní odvodňovací kanály se stavidly byly zřízeny v pravé lici lunety XXIV¹⁵⁰. Prvním ze šesti kanálů byla voda odváděna z příkopu fronty bastionu č. I-VIII-VII. Kanálem druhým až pátým byl vyprazdňován hlavní příkop. Pro odvodňování litoměřické inundační kotliny sloužil šestý kanál, zabudovaný ve valech kryté cesty i lunety“¹⁵¹.

¹⁴⁸ (viz obrázek 72)

¹⁴⁹ (viz obrázek 73)

¹⁵⁰ (viz obrázek 74)

¹⁵¹ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 109

„Nad mostem přes Novou Ohři, v lunetě č. XXXVII, se nacházel rozvětvený kanál pro zavádění vody do příkopu lunety a příkopu ochranného valu. Na něj pak navazoval další kanál, zavádějící vodu až do příkopu retranchementů. Voda z příkopu retranchementů i lunety číslo XXXVII byla odváděna kanálem ústícím do Nové Ohře. Horní inundační kotlina (27,1 ha), trávčická (22,3 ha) a kopistská (12,6 ha) kotlina, jakož i příkopy Malé pevnosti a horního retranchementu byly zaplavovány ze Staré Ohře“¹⁵².

Celý vodní systém pevnosti byl v červnu 1790 za přítomnosti vrchního projektanta pevnosti generála Pellegriniho úspěšně odzkoušen a „zkolaudován“.

2.8.1. Galerie, miny a naslouchací chodby

Jak se vyvíjely obranné technologie, ruku v ruce s nimi se zlepšovaly i technologie dobývání. Na konci 18. stol. byly tyto technologie na svém vrcholu. Neustálé ostřelování ničilo pozice obránců a demoralizovalo posádku. Hloubením přibližovacích zákopů (dále jen sápy) se útočník snažil zlepšit své šance při zteči na hradby. Pokud se obléhání protahovalo, nastoupili na bojovou scénu i ženisté, kteří hloubili podkopy, aby mohli odpálit hradbu. Na to museli obránci reagovat. Sami měli po hradbách rozmístěno značné množství děl, kterými zpomalovali nepřátelský postup. Nejhůře se ale reagovalo na podkopovou činnost¹⁵³.

Na podkopávání hradeb reagovali obránci už v 16 stol. budováním protiminových galerií. Nárůstem zkušeností se minová zařízení zdokonalovala tak, že vznikala hustá spleť chodeb, které zajišťovaly pasivní obranu, např. naslouchací chodby. V nich se odposlouchávalo, jestli nepřítel nezačal s podkopovou činností. Do pasivní obrany patřily i chodby povrchové a hlubinné minové větve, které se daly odpalovat nepříteli pod nohama.¹⁵⁴

„V pevnosti Terežín byly opatřeny minami téměř všechny fortifikační články. Jak bastiony ve vnitřním valu, tak i vnější hradby v příkopu byly vyzbrojeny demoličními minami. V předním obranném pásmu byla jak na úseku západní obranné fronty Velké

¹⁵² ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 109

¹⁵³ První případy podkopové činnosti známe už ze starého Říma (např. první židovská válka 66-74 n.l.), v modernější době byli velkými odborníky na minovou válku osmanští Turci, kteří použili podkopů při všech obléháních Vídně, nejznámější je ale největší mina z první světové války, kterou odpálili Britové v r.1916 na Sommě.

¹⁵⁴ (viz obrázek 75)

pevnosti, tak i východní fronty Malé pevnosti zřízena hustá síť protimin a odposlouchávacích chodeb.¹⁵⁵

2.8.2. Hlavní galerie

Jako hlavní komunikační trakt byla vedena v kontraeskarpě a táhla se podél celé vnitřní strany příkopu krom úseku u řeky mezi bastiony č. I-VIII-VII. Celá délka hlavní galerie měřila 3 405 m. „Podlaha galerie byla vedena paralelně se dnem příkopu ve výši 4 stopy, tj. 1,30 m nad ním. Stabilitu galerie zajišťovaly pevné základové pilíře spojené oblouky.“¹⁵⁶ Běžně měla hlavní galerie šíři 1,3 m k pilíři, ke střílně 1,8 m, výška chodby byla 1,9 m, ve střílně 1,7 m.¹⁵⁷ Ve špičkách se hlavní galerie zaoblovala a rozšiřovala, její šířka byla okolo 2 m a výška až 2,30 m. Na důležitých místech u špiček a vchodů byla galerie přetrnuta „střeleckými zdmi“, kde se daly jednotlivé úseky chodeb uzavřít a ostřelovat¹⁵⁸.

„V kontreskarpě byly zřízeny výklenky jako střelecká stanoviště¹⁵⁹. Každé střelecké stanoviště, resp. střílna, bylo opatřeno větracím otvorem pod římsou pro odvádění plynů vznikajících při střelbě. Na hlavní galerii v kontreskarpě byly napojeny chodby ve shromaždištích, jež byly zřízeny ve směru vnějšího okraje příkopu lunet. Nacházely se ovšem hluboko pod jejich dnem, takže neměly přímé denní světlo. Délka galerií v shromaždištích činila 970 m, v Malé pevnosti 323 m. Hlavní vchody do galerií se nacházely v hrdlech lunet i v jejich příkopech. Delší úseky chodby byly opatřeny východy do příkopu. Vedle hlavních vchodů do galerie byly umístěny příruční sklady střelného prachu, zabudované ve valech.“¹⁶⁰

Jak už bylo řečeno, hlavní galerie byla jednou z nejdůležitějších částí celého systému chodeb. Byla z ní vedena nejen přímá palba do příkopu, ale vycházely z ní hlavní komunikační spoje z dále položených chodeb a hlavní větve podpovrchových a hlubinných min.

¹⁵⁵ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 100

¹⁵⁶ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 104

¹⁵⁷ (viz obrázek 76)

¹⁵⁸ (viz obrázek 77)

¹⁵⁹ (viz obrázek 78)

¹⁶⁰ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 101

2.8.3. Dělostřelecké kasematy

Nacházely se jen v křídlech bastionů chránících kurtiny¹⁶¹, v retranchementech na ravelinech č. XV a XX¹⁶² (kde chrání suchý příkop), v redutách ravelinů¹⁶³ (chrání zde přístup do týla ravelinu a čelo kleští) a v křídlech kontragar¹⁶⁴. Odtud především chránily Litoměřickou, Bohušovickou bránu a křídla ravelinů č. XVII a XVIII. Vždy se jednalo o velké klenuté místnosti¹⁶⁵ s několika příručními sklady munice s velkými poternami¹⁶⁶.

2.8.4. Podpovrchové miny

Povrchové miny byly vyvedeny z hlavní galerie a vedly pod krytou cestu nebo pod glacis.¹⁶⁷ V Terezíně byly dva typy podpovrchových minových větví. První vycházely přímo z hlavní galerie pod úhlem 10° přibližně 2 m pod povrchem. Byly značně stísněné, šířka 0,5 m a výška 0,7 m. Vedly přímo pod krytou cestu a dále pokračovaly vodorovně přímo pod glacis a větvilily se¹⁶⁸. První rameno bylo vzdáleno 5,98 m a koncové rameno 13,78 m od hřebenu předprsně. Výbuch takové miny měl vytvořit kráter tři metry hluboký a šest metrů široký.

Druhým typem podpovrchových min byla tzv. Horní galerie. Ta byla umístěna pod krytou cestu ve špicích pod tzv. čepce. Tam bylo třeba kvůli většímu množství zeminy zesílit nálože. Jednotlivé úseky této galerie měřily 31 až 58 m¹⁶⁹. Celková délka horních galerií v hlavní pevnosti činila 693 m¹⁷⁰.

„Podpovrchové minové větve byly v hlavní pevnosti vybudovány v souhrnné délce 4 796 m, v Malé pevnosti v délce 1 854 m.“¹⁷¹

Oba dva tyto typy byly v rámci Velké pevnosti umístěny na exponovaném místě mezi shromaždišti č. XXVIII a XXXIII¹⁷².

¹⁶¹ (viz obrázek 79)

¹⁶² (viz obrázek 80)

¹⁶³ (viz obrázek 81)

¹⁶⁴ (viz obrázek 82)

¹⁶⁵ (viz obrázek 83)

¹⁶⁶ (viz obrázek 84)

¹⁶⁷ (viz obrázek 85)

¹⁶⁸ (viz obrázek 86)

¹⁶⁹ (viz obrázek 87)

¹⁷⁰ (viz obrázek 88)

¹⁷¹ ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terezín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972, str. 104

¹⁷² (viz obrázek 88)

2.8.5. Hlubinné miny, naslouchací a spojovací chodby

Hlubinné miny vedly také z hlavní galerie přímo pod glacis a nevětvily se. Ve Velké pevnosti jich bylo na 74 a v Malé 35¹⁷³. To znamenalo, že krytá cesta a galacis byly velmi hustě podminované a to ve dvou rovinách. Navíc všechny chodby byly na svých koncích opatřeny rozebíratelnými čely, díky čemuž bylo možné dodatečně razit chodbu dál.

„První dvě ramena byla zasazena do vzdálenosti asi 9,13 m před hřebenem kryté cesty a do hloubky asi 6,50 m, koncová ramena ležela ve vzdálenosti 20,74 m před hřebenem předprsně. Byla zapuštěna do hloubky 5,85 m. Nálože hlubokých min musely být dvakrát těžší a dvojnásobně výkonnější. Jejich úkolem totiž bylo vyhodit do vzduchu šestimetrovou vrstvu země s dvanáctimetrovým průměrem kráteru.“¹⁷⁴

Pro obranu pevnosti byly velmi důležité naslouchací chodby, umožňující monitorování nepřátelské podkopové činnosti do vzdálenosti 25 m. Paralelně s hlavní galerií v padesátimetrovém odstupu od ní obíhala celou západní frontu tzv. envelope¹⁷⁵. Její délka byla okolo 1 690 m. Z ní vycházely odposlouchávací chodby. Bylo jich na 70, každá přibližně o délce 25 m. Všecky byly opatřeny rozebíratelnými čely pro útoky do předpolí. Ve vbíhavých úhlech a dlouhých rovinách envelope byla zřízena shromaždiště, tzv. kufry¹⁷⁶ a ve zlomech či na velkých křižovatkách chodeb se zřizovaly postřelovací traverzy¹⁷⁷.

Výše zmíněnou envelope a hlavní galerii propojovaly spojovací chodby. Ty měřily okolo 50 m a v jednom úseku¹⁷⁸ propojovaly chodby na čtyřech místech¹⁷⁹. Pro větší bezpečí obránců byly tyto chodby vždy vedeny z kufru do kufru, chráněného pevnými dubovými vraty a traverzami¹⁸⁰.

„Hlavní galerie, minové větve, komunikační galerie, envelope i odposlouchávací chodby, to vše reprezentovalo 28 776 m podzemních chodeb“¹⁸¹. Každá chodba byla pro rychlou orientaci při výcviku, obsluze i údržbě označena číslem¹⁸². Do podzemí se

¹⁷³ (viz obrázek 88)

¹⁷⁴ Romaňák A.; *Pevnost Terežín*; Ústí nad Labem 1972, str. 104

¹⁷⁵ Envelope (z německého die Enveloppe tj. obálka) šířka envelope je 126cm, výška k patě klenby 148cm a výška k vrcholu klenby 206cm. (viz obrázek 89)

¹⁷⁶ (viz obrázek 90)

¹⁷⁷ (viz obrázek 91)

¹⁷⁸ Jeden úsek je délka jednoho křídla Ravelinu, Kontragardy, Bastiou atd. (viz obrázek 99)

¹⁷⁹ (viz obrázek 92)

¹⁸⁰ Traverza nebo střelecká zeď je postavení v některých vybraných kufrech, kde byly zřízeny tři střílny se třemi granátovými skluzy, které měly bránit jednotlivé úseky podzemí. (viz obrázek 93)

¹⁸¹ Romaňák A.; *Pevnost Terežín*; Ústí nad Labem 1972, str. 106

¹⁸² V podzemí se svítilo olejovými lampami, ale v případě boje by to bylo nemožné kvůli vysoké koncentraci střelného prachu (viz obrázek 94)

vstupovalo ze suchého příkopu v lunetách¹⁸³ a z hradebního příkopu kde byly v eskarpě tři vchody¹⁸⁴.

Díky své originalitě bylo už od dob první republiky plánováno zpřístupnění podzemí pevnosti. Ke skutečné realizaci se ale přistoupilo až po roce 2006. Kvůli havarijnímu stavu po povodních 2002 se začalo s rekonstrukcí podzemí a došlo k částečnému obnovení pevnostního systému (viz. kapitola 4.2.2.).

¹⁸³ (viz obrázek 95)

¹⁸⁴ (viz obrázek 92)

4) Město Terezín: historie a vývoj památkové ochrany od konce druhé světové války až do povodní v roce 2002

3.1. Důležité okamžiky v životě města od roku 1945

- 1945- květen až červen založen Národní hřbitov
- 1945- 27. 10. dekret prezidenta republiky o obnovení Lidic a Terezína
- 1946- březen, duben povolen návrat obyvatelstva
- 1946- první manifestace na Národním hřbitově v Terezíně
- 1947- ustavení Památníku národního utrpení
- 1949- v Malé pevnosti otevřeno Muzeum útisku
- 1952- Terezín má 2031 obyvatel
- 1962- Malá pevnost se hřbitovem v Terezíně prohlášena za národní kulturní památku
- 1967- ustanovení památkově chráněných objektů
- 1967- Památník národního utrpení je přejmenován na Památník Terezín
- 1970- Terezín měl již 2 797 obyvatel
- 1971- Československý výbor obránců míru udělil městu Československou cenu míru
- 1972- dokončeny úpravy židovského a ruského hřbitova.
- 1974- dokončena úprava pietního místa u Ohře
- 1991- město má 1 875 civilních obyvatel
- 1991- vzniklo Muzeum ghetta
- 1992- město prohlášeno za městskou památkovou rezervaci
- 1996- Ministerstvo obrany vydává rozhodnutí o zrušení posádky
- 1997- k památníku přibyla expozice v Magdeburských kasárnách
- 1997- Mezinárodní konference "Terezín po roce 2000"
- 1999- bezúplatné převedení vojenských objektů do vlastnictví města pro civilní účely
- 2002- ničivá povodeň poškodila většinu města, včetně pevnostního systému a infrastruktury
- 2002 až 2007- postupná obnova města a odstraňování škod, výstavba protipovodňových opatření, zpracování studií a projektů pro využití majetku města

Terezín vešel do paměti lidí hlavně jako místo, kde našli smrt statisíce lidí, jejichž památka se od roku 1947 pravidelně uctívá tzv. Terezínskou tryznou, které se účastní čelní představitelé našeho státu a tisíce dalších lidí.

Kroky návštěvníků Terezína proto směřují především do Malé pevnosti a ghetta, které jsou hlavním mementem. Mohutné valy proto ustupují do pozadí a jsou vnímány jen jako plot oddělující od okolního světa pietní místa. Mohutnost, technická zdatnost a řemeslná zručnost ustupuje do pozadí před krutostí, která zde byla spáchána. I když v poslední době si i město Terezín začíná uvědomovat svůj potenciál a snaží se o zpřístupnění tohoto skvostu fortifikační architektury.

3.2. Město od roku 1945 do roku 1989

„Od konce července 1945, kdy opustili město poslední vězňové bývalého ghetta a koncentračního tábora, bylo město prakticky prázdné. V září bylo sice rozhodnuto, že v něm bude přezimovat Rudá armáda, ale sovětské oddíly zde zůstaly pouze dva měsíce. O budoucnosti Terezína nebylo ještě rozhodnuto, ale jeho osud nebyl lhostejný bývalým obyvatelům, kteří byli v roce 1942 nuceni hledat domov v okolních městech a obcích. Již 1. června 1945 ustavilo 400 terezínských občanů v Roudnici n.L. takzvaný Přípravný výbor pro znovuvybudování Terezína.“¹⁸⁵ 27. 10. 1945 byl dekretem prezidenta republiky Edvardem Benešem potvrzen záměr obnovit obce Terezín a Lidice. V březnu a dubnu 1946 byl povolen návrat původních obyvatel Terezína. Ti se vraceli spíše do trosek než do domů. Na všech místech ve městě bylo vidět utrpení vězňů, kteří zde pobývali. „Po obyvatelích ghetta zde zůstaly trosky „zařízení“, dřevěné příčky rozdělující hlavně půdy na jakési ubikace a spousta dřevěných přístaveb ve dvorech.“¹⁸⁶ Bylo tedy nutné město opravit a dát mu reprezentační tvář. Už v červenci 1946 proběhla první poválečná oslava památky m. Jana Husa.

Na podzim 1945 byly před branou Malé pevnosti pochovány pozůstatky vězňů z Malé pevnosti. Následně sem byly převezeny ještě ostatky z Lovosic, z litoměřického koncentračního tábora „Richard“ a pozůstatky z terezínského ghetta. Celkem se počet zde pochovaných zvětšil na 26 tisíc. Pro ně byl založen Národní hřbitov v Terezíně. Každý rok v květnu, od r. 1947, se koná na tomto místě Terezínská tryzna.

¹⁸⁵ VOTOČEK Otokar. KOSTKOVÁ Zdeňka, *Terezín*; ODEON Praha, 1980, str. 115

¹⁸⁶ VOTOČEK Otokar. KOSTKOVÁ Zdeňka, *Terezín*; ODEON Praha, 1980, str. 115

Mimo komplex Malé pevnosti se ředitelství Památníku národního utrpení staralo o správu Národního hřbitova, tzv. ruského hřbitova¹⁸⁷ a o pietní místo na břehu Ohře¹⁸⁸. Později převzal do své péče i krematorium koncentračního tábora Richard¹⁸⁹ v Litoměřicích, areál tohoto tábora a část chodeb podzemní továrny. V roce 1964 se změnil název na Památník Terezín.

„O událostech ve městě po roce 1945 nás nejlépe informuje kronika (...) Do konce roku byl proveden odhad škod na objektech. Záhy po osvobození se objevil plán na komplexní úpravy a výstavbu Terezína, který vypracovalo plánovací oddělení Zemského národního výboru. Finanční situace města, které stálo před ohromnými úkoly obnovy, byla velmi svízelná.“¹⁹⁰ V dalších letech se situace stabilizovala, ale město mělo neustálé problémy se zajištěním bydlení pro nové obyvatele. Rok po roce figurují v plánech národního výboru na předním místě adaptace domů, opravy a rozšiřování bytového fondu. To se dělo vcelku úspěšně, ale za cenu demolice stávajících nevyhovujících staveb. Například s opravou vozovek, chodníků, zřizování pouličního osvětlení a s rekonstrukcí městského vodovodu se začalo až po roce 1970.

„Během šedesátých let zařazoval národní výbor do svých ročních plánů postupně další práce, které měly zlepšit vzhled města, ale hlavně po všech stránkách prospět jeho občanům. Systematicky byla modernizována řada domů, síť prodejen, kanalizace, pouliční osvětlení dovedeno až na Malou pevnost (...) stále větší pozornost byla věnována historickým objektům i stavebním celkům. V r. 1965 byl vypracován soupis chráněných památek,¹⁹¹ a v r. 1966 byl vypracován návrh „vládního nařízení ke zlepšení stavu Památníku Terezín“, který byl v r. 1967 schválen severočeským KNV. V r. 1968 byla vypsána soutěž na „celkové urbanistické, architektonické a umělecké dořešení památných míst v Terezíně i v bývalém koncentračním táboře Richard v Litoměřicích.“ Tu vyhrál kolektiv autorů arch. Jiří Navrátil, ing. arch. Jos. Lavička a sochař Chochola. Projekt byl realizován od r. 1972 do r. 1980, ale i přes všechny snahy neobsáhl vše, co by si v areálu Terezína zasloužilo pozornost.

¹⁸⁷ Jsou zde pochováni ruští váleční zajatci z 1. světové války, kteří zemřeli ve zdejším zajateckém táboře.

¹⁸⁸ Místo na břehu Ohře, jižně od města, kde nacisté do řeky sypali popel tisíců obětí terezínského ghetta.

¹⁸⁹ Podzemní továrna Richard u Litoměřic nacházející se pod vrchy Radobýl a Bídnice, kterou nacisté přestavěli na podzemní továrnu a při jejímž budování zde zahynuli tisíce vězňů.

¹⁹⁰ VOTOČEK Otokar. KOSTKOVÁ Zdeňka, *Terezín*; ODEON Praha, 1980, str. 115

¹⁹¹ VOTOČEK Otokar. KOSTKOVÁ Zdeňka, *Terezín*; ODEON Praha, 1980, str. 117

3.3. Město od roku 1990 do roku 2002

Do devadesátých let 20. století sloužila Velká pevnost svému původnímu účelu jako posádkové město. Nepozměněné zůstalo i vnitřní založení města, až na pár zásahů z důvodů rozvoje města a za války jeho přestavby na ghetto. Obranný hradební systém nebyl odstraněn a město žilo v uzavřeném celku, do dnešní doby neobklopeném novodobou zástavbou. Město a pevnost jsou jedním urbanistickým a technickým dílem a jedinečnou památkou evropských dějin vojenství.

Duchovní rozměr k technickým a architektonickým hodnotám města přidávají dosud zřetelné stopy válečného vězení a ghetta ve vnitřním městě. Jejich symbióza tvoří z Terezína jednu z nejvýznamnějších památek hmotné a duchovní kultury.

Vše výše zmíněné napomohlo, aby v roce 1990 bylo vyhlášeno kolem této národní kulturní památky (v roce 1962 byla Malá pevnost se hřbitovem prohlášena za NKP¹⁹²) ochranné pásmo¹⁹³, zahrnující i soubor nemovitých kulturních památek v historickém jádru města. Už za dva roky poté byl Terezín prohlášen za památkovou rezervaci, díky Nařízením vlády České republiky č. 443 ze dne 29. července 1992 o prohlášení území historického jádra města Františkovy Lázně a území pevnosti Terezín za památkové rezervace.

Město Terezín je zapojeno do "Programu regenerace městských památkových rezervací a zón", což je program Ministerstva kultury ČR podporující postupnou obnovu historických jader měst. Terezín je díky tomu památkovou rezervací, prohlášenou v souboru čtyřiceti městských památkových rezervací na území ČR a je tak jednou z nejvýznamnějších urbanistických památek u nás. V tomto souboru je pak jednou z mála výjimek jako město založené historicky na zelené louce na konci 18. století, a tedy jednotně urbanisticky a architektonicky koncipované.

Dalším krokem pro vedení Terezína je „připravovaný zápis města Terezín do Seznamu světového kulturního dědictví UNESCO; na základě úvodních jednání má Terezín reálnou šanci na zápis v roce 2012 jako příklad barokního opevňovacího systému vzniklého pod Vaubanovým vlivem. Aby byl tento termín reálný, byly zahájeny nezbytné přípravné práce umožňující během roku 2010 podat tzv. „nominace“. „¹⁹⁴

„Ačkoliv byl po necelém století od výstavby uznán pevnostní účel Terezína za překonaný a v roce 1882 byl jeho pevnostní statut zrušen, zůstala pevnost i nadále vojenským

¹⁹² Usnesením vlády ČSR ze dne 30. března 1962 č. 251, reg. v částce 36/1962 Sb. ve znění Nařízení vlády ČR č. 404/1992 Sb., o změně prohlášení některých kulturních památek za národní kulturní památky

¹⁹³ Rozhodnutím odboru kultury Okresního národního výboru v Litoměřicích čj. 1085-90 ze dne 20. srpna 1990

¹⁹⁴ Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 9

městem. Od doby habsburské monarchie až do roku 1996 sloužila bývalá pevnostní kasárna pro ubytování vojska¹⁹⁵. Do dnešních dnů se Terezín zachoval ve velmi dobrém stavu, může za to zřejmě jeho strategický význam a udržování vojenské posádky a následně jeho proslulost jako místa nacistických zvěrstev. Ale po odchodu armády, což ve městě zapříčinilo vysokou nezaměstnanost a vylidnění, začal být nasnadě problém, co s opuštěnými objekty, které po sobě armáda zanechala. Už v roce 1997 proběhla Mezinárodní konference "Terezín po roce 2000". Na ní se delegáti shodli, že struktura města by se měla přeorientovat na turistický ruch, kulturní a setkávací centrum a univerzitní město. V r. 1999 se podařilo získat bezúplatně vojenské objekty do vlastnictví města pro civilní účely. Tím byl získán základ pro budoucí rozvoj města jako NKP.

Po ničivé povodni v r. 2002 se priority města změnilly. Jestliže původním cílem bylo zajistit rozvoj města a využití jeho potenciálu, tak po této ničivé události muselo město zajistit svoji existenci, zdroje se začaly investovat do fortifikací a obnovy města jako vojenské pevnosti z 18. stol.

Dá se tedy říci, že rok 2002 se stal impulzem pro oživení zájmu o Terezín jako pevnost a přestat ho vnímat jen jako Malou pevnost a Ghetto, i když je to také velmi důležité. Jedním z návrhů, který měl tento stav řešit, byl „Europrojekt Terezín“ (zkrachovalý v r. 2006) jeho nástupcem je „Revitalizace města Terezín“, který z části Europrojektu vychází.

3.3.1. Zdůvodnění vynikající celosvětové hodnoty

Pevnost Terezín je unikátním dokladem pozdní bastionové fortifikace z konce 18. století. U Terezína se dá říci, že završuje vývoj tohoto vojenského architektonického stylu, který zde byl od počátku 16. století, kdy se zrodila myšlenka ideálních opevněných měst. Pokračovala přes rané barokní pevnosti do vrcholně sofistikovaných komplexů, umožňujících využití všeho, co tehdejší vojenské umění nabízelo k obraně takového díla. Velmi jasně také dokládá dobové myšlení a cítění, které tehdejší vlády vedlo ke stavbě takovýchto pevností, neváhající při realizování nasadit ohromné finanční a lidské zdroje.

Jednotný vzhled si dosud udržuje i vnitřní město. Obranný systém nebyl odstraněn (jak se to stalo např.: v Praze, Olomouci a Hradci Králové) a město žilo v uzavřeném celku,

¹⁹⁵ Kupka V., Čtverák V., Durdík T., Lutovský M. a Stehlík E.; *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*; ISBN 80-7277-096-9, Praha 2002, str. 254

do dnešních dnů. Obraz pravidelně se střídajících opevňovacích prvků a ostatních součástí systému je doplněn pravoúhlou strukturou ideálního města. Město a pevnost jsou jednotlivé urbanistické a technické díly, ale společně vytvářejí jedinečnou památku evropských dějin vojenství.

3.3.2. Srovnání s jinými obdobnými stavbami

Stavitelé většiny evropských pevností osmnáctého století byli ovlivněni francouzskými inženýrskými školami, z nichž nejvíce čerpaly z myšlenek maršála Vaubana a jeho následovníků (viz kapitola 1.2.1.). Terezín je pak skutečným čistým stavebním produktem teoretických závěrů Vaubánových nástupců a je unikátem v celosvětovém měřítku (jediná stavba, která se nejvíce blíží dokonalosti Terezína, je pevnost Neuf Breisach).

Pevnost Terezín byla budována souběžně s obdobným komplexem v sousedství města Jaroměř v severovýchodních Čechách, následně pojmenovaným po císaři Josefovi II. „Josefov“. V případě Josefova však byly použity pouze určité části meziérského systému, protože tato pevnost představuje kombinovaný opevňovací systém, založený na průniku myšlenek Vaubana, Cormontaigna a školy v Mezières.

Obě pevnosti byly ve své době nejmodernějšími pevnostními celky nejen na území monarchie, ale v celosvětovém měřítku. V jejich koncepci dosáhl bastionový systém opevňování v kombinaci s vnitřním pravidelně založeným městem svého vrcholu.

Josefov i přes svou historickou hodnotu a rovněž mimořádný stupeň dochování nepředstavuje vzhledem k terénní konfiguraci tvarově dokonalý „modelový“ příklad. Pevnost Josefov leží převážně na vyvýšeném místě, takže jeho okolí nemohlo být doplněno komplexním zavodňovacím obranným systémem. Je zde proto rozsáhlejší systém obranných podzemních chodeb.

Na Seznam světového kulturního dědictví bylo v minulosti zapsáno několik lokalit, jejichž historickou hodnotu a stavební charakteristiku dotvářejí opevňovací struktury. Jedná se především o italské město Verona, při jehož opevňování byl v 16. století zvolen bastionový způsob a tvoří tak doklad raného období tohoto systému. Další světové památky, například Luxembourg, Dubrovnik v Chorvatsku, pevnost Suomenlinna na obranu finského přístavu Helsinky. Mimo Evropu můžeme také zmínit La Fortaleza a San Juan v Portoriku, Portobelo v Panamě, Cartagena v Kolumbii, město Sv. Jiří na Bermudách. Všechny uvedené lokality se od Terezína zásadním způsobem liší a to svým sídelním charakterem, kde fortifikační složka

není primární podstatou a byla budována dodatečně, na rozdíl od Terezína, kde bylo programově budováno pevnostní město se složitým prstencem opevnění.

Pevnost Terezín je účelově vybudovaným stavebním komplexem vojenského strategického umění a představuje proto v porovnání s většinou opevněných lokalit zcela výjimečnou stavbu.

3.3.3. Stav opevnění

Terezín se svojí dochovanou technickou infrastrukturou (zejména pevnostní kanalizace, minové a naslouchací chodby, zavodňovací systém a umělé inundace) spolu s prostorem strategického zázemí patří k nejlépe zachovaným historickým pevnostním komplexům Evropě. Za více než dvě století existence pevnosti došlo jen k dílčím stavebním ztrátám. Naštěstí žádná z nich nijak nenarušuje monumentalitu památky a její celistvý charakter.

Nejvíce jsou poškozeny bývalé vstupní brány Pražská a Litoměřická. Ty byly v ravelinech č. XIX -XVI, padly za oběť rozšiřování výpadoých silnic z města a s nimi ještě kleště č. X -XIII, kurtina mezi bastiony č. V -VI, č. III -II, č. VIII -VII. Z města zmizely úplně kleště č. XI., kurtina mezi bastiony č. III. – IV. a ravelin č. XVII.

Nejvíce na celé pevnosti asi utrpělo předpolí, glacis a krytá cesta, která až na pár úseků kompletně zmizela a je jen těžko rozpoznatelná. Další jsou shromaždiště, ty jsou rozpoznatelné hlavně z leteckých snímků a díky lunetám, které krom č. XXXVI, XXXV, XXXII byly zbořeny a zůstaly nedotčené, případně konzervované zasypáním.

Ve středním okruhu zmizely oba šípy před stavidly a lunety byly zasypány. V Ravelinu č. XX byl pobořen retranchement, kleště č. XIV a poterna v kurtině mezi bastiony č. VII-VI byla proražena. Nejvíce je pobořen střední okruh v prostoru ravelinu č. XVII, kleští č. XI, kurtina mezi bastiony č. IV a III, lunet č. XXX a XXIX. Celý tento úsek musel ustoupit sportovnímu areálu a sokolovně. Poslední ravelin č. XV má pobořen retranchement a hlavní příkop je zasypán do výše kleští, které jsou směrem ke kurtině zasypány. V nich je proražena poterna.

Z hlavního příkopu zmizely veškeré kaponiéry a dovoukaponiéry, jejich zbytky se ale dají rozpoznat ve zvlněném terénu příkopu a podle propustků, které po nich na kynetě zůstaly.

Vnitřní okruh je asi nejzachovalejší. Po odchodu armády se všechny bastiony dostaly do správy města, která některé z nich pronajímá soukromníkům, kteří je musejí udržovat, ale díky prohlášení města památkovou zónou do nich nesmějí zasahovat.

Dnes je asi nejvíce poškozováno nábřeží, kudy prochází hlavní komunikace a kde dochází k destrukci kontraeskarповé zdi nadměrnou zátěží. Původní opevnění na nábřeží už úplně zmizelo, jen v okolí stavidel jsou ještě znatelné terénní vlny. Na druhé straně mostu (viz kapitola 4.5) se nachází ještě luneta č. XXXVII, která přísluší k obraně města a je vcelku zachovalá, ale zasypaná a užívá se jako tenisové kurty.

Plocha retranchementů dnes slouží jako parkoviště pro návštěvníky památníku Malé pevnosti a jako zahrádkářská kolonie. Jeho severní fronta je úplně zničená. Dochovala se z ní malá prachárna a menší terénní zvlnění, které ale díky porostu není vidět. Jižní fronta je mnohem zachovalejší, jenže díky charakteru konstrukce z ní zůstává jen zemní val bez viditelného armování, ale s rozpoznatelnou kynetou.

Pevnostní objekty Malé pevnosti byly v době druhé světové války částečně přestavěny. Např. dvůr č. IV byl postaven na dvoukaponiére mezi bastiony č. II a III, ostatní zásahy se z větší části týkaly vnitřní skladby Malé pevnosti. Tyto dílčí změny nepoznamenaly celistvý dojem památky.

Urbanistická skladba vnitřního města nebyla nikterak výrazně narušena a díky územní památkové ochraně je veškerá stavební aktivita podřízena regulaci a kontrole, sledující uchování jedinečného technického a sídelního celku.

3.4. Plány do budoucna

Díky výše zmíněným skutečnostem můžeme konstatovat, že pevnost Terezín je kulturní památka světového formátu, „proto město ve své strategii předpokládá sanaci pevnostního systému, která odstraní následky jak povodní z let 2002 a 2006, tak i dlouhodobou zanedbanost. Realizace také umožní zpřístupnění dalších částí opevnění, rozšíří návštěvnické trasy, vybuduje historické a naučné expozice. Ty se zaměří na období vzniku a další existenci pevnosti, aby se Terezín stal dostatečně atraktivním turistickým cílem“¹⁹⁶. Sanace a rekonstrukce podzemí probíhá již od roku 2002 (viz kapitola 4.2), to se ale jedná o zabezpečení havarijního stavu opevnění.

¹⁹⁶ Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 14

3.4.1. Využití bývalých vojenských objektů

Město Terezín vypracovalo dva projekty pro revitalizaci a oživení vnitřního města „Europrojekt Terezín“¹⁹⁷ (13mld) a „revitalizace města Terezín“¹⁹⁸ (499mil). Dnes probíhá realizace projektu „revitalizace“. Ten má za cíl využití nepotřebných budov v Terezíně za účelem rozvoje turistického ruchu a zvýšení atraktivity této lokality. V roce 2009 bylo založeno zájmové „sdružení právnických osob Terezín - město změny“. Jeho účelem je zajistit finanční zdroje z Integrovaného operačního programu (IOP) ve spolupráci s Ústeckým krajem. Pro rekonstrukci byly vybrány tyto objekty:

KAVALÍR 4: v budoucnu zde má vzniknout „Středisko humanitních studií se zaměřením na studia dějin holocaustu“¹⁹⁹.

BASTION 4: „v rámci sanace objektu se jedná o zprůchodnění jeho chodeb a zajištění návaznosti na již existující prohlídkové trasy a expozice“²⁰⁰.

KAVALÍR 8: jedná se o bývalou posádkovou nemocnici a „v první fázi je nezbytné realizovat zpřístupnění tohoto areálu a to formou uvolnění a znovuoobnovení tzv. celé Hradební ulice, včetně Horní Vodní brány.... Prostory budou sloužit pro činnost neziskových organizací.“²⁰¹

BASTION 7: „záměrem je zpřístupnit a rekonstruovat objekt Bastionu 7 a Prachárny a vytvořit tak technické a provozní zázemí pro neziskové organizace a volnočasové aktivity - například zázemí pro jezdeckví.“²⁰²

JÍZDÁRNA: „Realizací projektu mu bude zčásti navrácen jeho původní účel jako prostoru pro výcvik koní a nácvik formací dobového vojenského jezdeckví. V dalších prostorách bude vybudována dobová expozice zaměřená na život ve vojenském táboře.“²⁰³

RETRANCHEMENT 5: „V objektu bude vybudováno Středisko informací a služeb, které bude představovat „turistickou vstupní bránu“ pro celý Terezín.“²⁰⁴ V budově bude také zřízeno „Centrum obnovy a využití vojenských pevnostních systémů“, které by mělo fungovat jako archiv pro obnovu pevnosti. Měly by zde také probíhat přednášky a vědecká činnost, která by se měla zabývat životem v pevnosti a jejím vznikem.

¹⁹⁷ Polovina plánované částky cca. 6 mld. se mělo použít na opravu celého systému hradeb a zbytek částky měl být použit na přestavby městských kasáren na studentské koleje.

¹⁹⁸ Tento druhý projekt počítá s tím, že ve městě vznikne řada muzejních institucí, z nichž některé budou přístupné veřejnosti, aby se zvýšil turistický ruch. Z finančních důvodů je tato varianta asi akceptovatelnější.

¹⁹⁹ Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 9

²⁰⁰ Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 10

²⁰¹ Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 10

²⁰² Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 10

²⁰³ Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 12

²⁰⁴ Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 11

VOJENSKÁ UBYTOVNA: V původním projektu zde měla být soustředěna hlavní část kampusu, ale projekt byl zrušen, proto se musí hledat náhradní řešení. Městu se nabízí tři varianty. Prvním je „dům pro seniory se stálou pečovatelskou službou“, jehož kapacita by činila cca 50 osob...“²⁰⁵ Dále pak „startovací byty“ nebo prodej objektu soukromému subjektu.

KAVALÍR 2: Tento objekt původně sloužil jako pekárny a díky dlouhodobému zanedbání bude muset být před zahájením jeho využívání provedena rozsáhlá rekonstrukce. „V 1. patře Ministerstvo obrany ČR a jeho příspěvková organizace Vojenský historický ústav vybudují „Dělostřelecké muzeum“, včetně umístění výstavních exponátů do exteriéru. V přízemních prostorách je zvažováno umístění Centra obnovy, renovace a záchrany vojenské techniky, odborně zajišťované Klubem přátel historie Československé armády, který zde bude mít i své provozně-technické zázemí.“²⁰⁶

DĚLOSTŘELECKÁ KASÁRNA: Jelikož tato budova má velkou rozlohu je v centru a dostatečně zachovalá, je po ní více možností využití. Jednak je to „Nadační fond Leo Baecka Terezín“²⁰⁷ prostřednictvím „Evropského centra Leo Baecka“. Předmětem činnosti by měla být podpora aktivní vzpomínkové činnosti na někdejší terezínské ghetto a Malou pevnost, podpora mezinárodní spolupráce v oblasti výchovy k demokracii a lidským právům a humanitárním hodnotám...“²⁰⁸. Poté je tu možnost využít tato kasárna jako další součást „projektu vytvoření stálých musejních expozic s dobovými reáliemi, popisujícími život nejenom vojáků, ale i civilního obyvatelstva z období 18. století; expozice budou doplněny i praktickými ukázkami.“²⁰⁹ A poslední je možnost „umístění sídla Evropského institutu odkazu Šoa. K hlavním cílům tohoto Institutu by měla patřit především příprava zpráv o sociálních programech pro oběti nacismu v jednotlivých zemích světa, podpora spolupráce a v této souvislosti také sdílení zkušeností a nejlepších postupů na mezinárodní a evropské úrovni. Úkolem také bude připravovat projekty směřující ke zlepšení sociální situace obětí nacismu, podpoře vzdělávacích aktivit a provenienčního výzkumu.“²¹⁰

ZBROJNICE: Tato budova přiléhá přímo k dělostřeleckým kasárnám, proto je předpoklad, že její využití bude s nimi spjato.

²⁰⁵ Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 13

²⁰⁶ Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 11

²⁰⁷ Nadační fond byl zřízen koncem září 2008; město Terezín je jedním ze zřizovatelů.

²⁰⁸ Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 12

²⁰⁹ Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 12

²¹⁰ Město Terezín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terezín listopad 2009, str. 12

Bohužel v Terezíně se nachází ještě řada objektů, které jsou bez dalšího využití a chátrají. Příkladem můžou být Wieserův dům, Proviantní sklad, (Hannoverská kasárna) Vojenská nemocnice. Bez využití státní pomoci nebo čerpání z evropských fondů nemá ale město naději na změnu.

5) Památková obnova pevnosti a vnitřního města po povodních v letech 2002 a 2006: použité metody a postupy

4.1. Situace města před povodní 2002

...“Výsledkem popisovaných prací nemá být násilný návrat do výchozího stavu podzemního systému po jeho dokončení v roce 1790, ale jeho obnova a vyčištění, oprava havarijních míst a zakonzervování s maximálním důrazem na zachování původních konstrukcí, omítek, nápisů a stavebních prvků.“²¹¹ těmito slovy začíná technická dokumentace k rekonstrukci podzemí Malé pevnosti, ale myšlenka těchto vět se vztahuje na celou pevnost Terezín.

V problémovém prostředí, jakým je jistě podmáčený terén v okolí Nové Ohře, není snadné provádět sanační práce zvláště proto, že od roku 1918, krom pár výjimek, nebyly na podzemní a nadzemní fortifikaci prováděny udržovací práce.

Před rokem 2002 na Velké pevnosti Terezín neprobíhala žádná větší restaurátorská činnost, spíše naopak. Neodborné zásahy místního obyvatelstva zapříčiňovaly nebezpečné zvedání hladiny spodní vody. Demolice a rozebírání materiálu po celém obvodu pevnosti narušoval postupně stavební integritu celého komplexu, který směřoval i díky činnosti státních organizací (ČSA²¹², SČVK²¹³) k zániku. Velká srpnová povodeň roku 2002 jen urychlila sled událostí a podnítila zájem o tuto historicky velmi cennou památku.

4.2. Město Terezín po povodních 2002

Po velké vodě zástupci města řešili především 3 základní otázky:

1. Zdali je možno vrátit život do města, protože panovala obava z poškození a narušení pilotovaného podloží, především změnou výšky hladiny spodních vod. Vlivem těchto

²¹¹ Řehák Josef- SPELEO, *Podzemní pevnostní systém Terezín, Prováděcí technologický postup pro sanaci a odstranění havarijního stavu fortifikačního systému*, Hradec Králové 2005, str. 1

²¹² Krom 2 s.v., kdy docházelo k prorážení kleneb německou správou, aby nedocházelo k útěkům, byla činnost československé armády dost destruktivní-např. probourávání potern, prorážení a zazdívání chodeb, vnitřní přestavby kasáren atd.

²¹³ Severočeské vodovody a kanalizace prováděly velké množství průrazů jak do podzemního systému pevnosti, tak i do celé řady nadzemních článků opevnění a vnitřní historické kanalizace (viz obrázek 96)

poruch mohlo dojít k destrukci pilot a změně podzákladí a následně i k destrukci stavebních objektů vnitřního města.

2. Jakým způsobem zamezit opakovanému vniknutí povodňových vod do města. Zvýšení četnosti povodňových stavů i v úrovni povodně 2002 byl reálně předpovídaný stav.
3. Jakým způsobem je poškozen podzemní pevnostní systém, kanalizační systém a kam zasahuje.

Základní principy obnovy města i okolí byly nastoleny na konferenci 2002, jíž se účastnili jak pracovníci stavebního úřadu, státní památkové péče (NPÚ Ústí nad Labem, i centrální pracoviště Praha), úředníci dotčených ministerstev (MMR ČR, ministerstvo obrany, ministerstvo kultury) odborné firmy.

Výsledkem jednání bylo:

- při obnově města je nezbytné postupovat v souladu se zákonem o ochraně památek (město je městskou památkovou rezervací, Malá pevnost je NKP).
- je zásadní dostat hladinu spodních vod na původní niveletu
- je nezbytné zajistit maximum původní dokumentace
- zásadní je zabránit vniknutí dalších povodňových vod
- je nutné zapojit maximální úsilí pro získání dotačních titulů pro obnovu města
- je nutné zapojit odborné firmy do těchto úkolů
- je třeba si stále uvědomovat, že pevnostní systém tvoří nedílnou součást fungování a existence města, město bylo postaveno na pevnostním systému, nikoli pevnostní systém okolo města

Nejdříve bylo tedy zapotřebí provést kvalitní a rozsáhlý stavebně-historický průzkum. Pro tyto účely byla už v říjnu 2002 najata firma Josef Řehák- SPELEO s.r.o., která provedla jak průzkum, tak zaměření a ohodnocení statického stavu, zejména podzemních staveb, fortifikačního systému a vodní soustavy.

Na popud města se v zimě 2002 a na jaře roku 2003 začalo s pracemi. Bylo nutno nejprve snížit hladinu spodní vody, která byla o 180cm výše, než byl její projektovaný stav. To se provedlo především likvidací zahrádkářských kolonií, které po roce 1945 nekontrolovatelně vznikaly v hradebních příkopech, a zprůchodněním kynety²¹⁴, která byla zanesená.

Aby byl zachován historický ráz pevnosti, muselo město získat původní výkresovou dokumentaci. V některých případech se totiž sanační práce dělaly naslepo z toho důvodu, že

²¹⁴ Kyneta byla zprůchodněna sice už v roce 2003 ale jenom v hlavním příkopu. Bylo nutné ještě vyčistit příkopy v okolí předstunutých prvků a prorazit propustky v kaponiérách a dvojkaponiérách.

dokumentace neexistovala a pokud ano, tak byla neúplná nebo ve zpracování. Byl tedy požádán vídeňský státní archiv²¹⁵. Bylo také nutné zjistit technologické a řemeslné postupy původních stavitelů. V tom pomohl památkový ústav v Ústí nad Labem. Studovaly se původní dodací listy a finanční záznamy. Bylo také velmi nutné zajistit dostačující přísun materiálu. To se podařilo až po roce 2006, do té doby se používala stavební suť.

4.2.1. Příklad poruch kontraeskarpy

„Kontraeskarpa byla založena v podloží s vysoko položenou hladinou podzemní vody. Způsob založení není znám. Cihelný plášť obepíná smíšené zdivo, některé více namáhané nosné prvky jsou z pískovce nebo z opuky²¹⁶.

Sklon líce hradeb byl v době stavby pevnosti požadován okolo 1:6, později se sklon zmenšoval. Měřením byl u kontreskarpy zjištěn sklon od 1:8 až 1:13. Kontrolním měřením u eskarpy byl zjištěn sklon 1:9.²¹⁷ Výrazné změny byly dány především hroucením a změnou tvaru kontreskarpy.

Poruchy na svislých konstrukcích jsou dvojího typu: 1.tip- trhliny ve stěnách nepravidelného průběhu v podélné stěně, mající šířku do 10mm, bezprostředně neohrožují statiku zdi, ale skrze ně dochází k dalšímu porušování zdiva, 2.tip- bloky zdiva, které už jsou úplně odpadlé a poruchy omítek způsobené narušením mikroklimatu a prorůstáním kořenových systémů do konstrukce chodby.

„Chodby jsou vyzděny z cihel, zesíleny v místech otvorů, změn směru apod. zdivem kamenným. Původně chodby měly podobu uzavřeného rámu (klenby, stěny podlaha). Odstraněním cihelné podlahy došlo k uvolnění rámové konstrukce, což byla jedna z příčin destrukce.²¹⁸ Tím vzniká přílišný tlak na konstrukci chodby z boku a může dojít ke zhroucení, až na pár výjimek v celé pevnosti jsou v chodbách vytrhané podlahy a rozebrané odlehčovací výklenky²¹⁹.

²¹⁵ Österreichisches Staatsarchiv

²¹⁶ Stavební kámen se dodával většinou z místních zdrojů, ale postupem času se ukázalo, že to stačit nebude, takže se dovážel ze širokého okolí např. z Děčína, Litoměřicka (okolí Velkých Žernosek), z Roudnicka (okolí Židovic).

²¹⁷ SPELEO- Řehák, ing. Jiří Starý, *Technická zpráva: Terezín- pevnostní podzemní systém Památník- Malá pevnost*, Hradec Králové 2005, str. 2

²¹⁸ SPELEO- Řehák, ing. Jiří Starý, *Technická zpráva: Terezín- pevnostní podzemní systém Památník- Malá pevnost*, Hradec Králové 2005, str. 3

²¹⁹ Klenuté otvory chodby o šířce 82cm, výšce 120cm do paty klenby o poloměru 41cm jsou rozmístěny po všech chodbách ve vzdálenosti 3 m od sebe a křížem, tím pádem jsou dva protilehlé výklenky od sebe vzdáleny

4.2.2. Příklady poruch ve střelecké galerii

Na chodbách se objevuje několik typů poruch. Ty jsou závislé na různých činitelích, které nejsou vždy zjistitelné. Poruchy ale lze rozdělit do čtyř základních kategorií: „a)Rozevření a pokles v patce u kontreskarpy v místě střílny nebo vstupu. b)Rozevřená trhlina u kontreskarpy v místě střílny nebo vstupu. c)Tahové trhliny ve vrcholu klenby. d)Trhliny o menší šířce než 3 mm nebo trhliny vlasové, jež většinou nejsou staticky závažné.

4.2.3. Nástin metodologie u oprav poškozených konstrukcí

K vytvoření prováděcího postupu oprav poškozených konstrukcí došlo v průběhu výstavby protože, jak už bylo řečeno, technická dokumentace především zpočátku nebyla. Získala se za pomoci mnoha konzultantů např.: VGP s.r.o., STAVEX Č+B s.r.o., S-Bau s.r.o., Josef Řehák- SPELEO, památkový ústav Ústí nad Labem, ing. Jiří Starý a za Město Terezín ing. Radek Vraný a Jiří Smutný aj.

Pokud byla klenba v havarijním stavu (stav 5.2.2 a))²²⁰, mělo se postupovat takto. Kontraeskarpa se musí zajistit z příkopu a ze střelecké galerie tesařskými ramenáty, posléze se musí začít s odtěžováním násypu a rozebíráním zdiva poškozené kontraeskarpy. To se musí provést až k patě hradby. Následně se obnoví základ, počítá se, že bude použita původní technologie, tj. zatloukání dubových pilotů, na kterých se z hatí a fošen vytvoří vor, na nějž se postaví základy „...sestával se ze dvou až tří vrstev velikých kamenů nepatrně ustupujících směrem do nitra pevnosti tak, aby neutralizovaly tlak vytvářený masou zemního valu“²²¹, tím by se měl vytvořit stabilní základ.²²² Pokud ale nebude možné z různých důvodů tento postup uplatnit, lze použít moderní injektáž a za pomoci betonových pilotů podloží stabilizovat (nevýhodou moderní technologie je, že obnovený hradební úsek bude reagovat odlišně než okolní hradby).

Jako první se položí pískovcová pata zdi. Tu tvoří dvě vrstvy obdélníkových pískovců o výšce 400mm a šířce 2,5 až 3,5m, teprve na ně se hradba začne vyzdívát znovu. Klenba

1,5m. Sloužily v případě odstřelu k odlehčení tlaku, snížení vibrací a destrukci chodby. Sekundární funkcí byla možnost ražby chodeb směrem pod nepřítel.

²²⁰ (viz obrázek 97)

²²¹ Christopher Duff, Kámen a Oheň Bastionvá pevnost, její zrod a vývoj v dějinách pevnostního válečnictví, Brno 1998, ISBN 80-7242-002-X, str. 42

²²² Díky svému velmi podmáčenému podloží disponuje Terezín raritou. Je to jedno z prvních míst, kde byl odkoušen tzv. „ciment“ a vápenný prach, vznikající při vypalování vápna dřevěným uhlím. Tyto materiály měly velmi podobné vlastnosti jako moderní hydraulická pojiva.

střelecké galerie a hradba musí být v sobě provázány. Před hutněným zásypem se obnoví původní hydroizolace²²³. V chodbě musí být také obnovena podlaha²²⁴, kterou tvoří na výšku sázené šancové cihly²²⁵ do vápenné stabilizace. Konstrukce kontraeskarpy bude zakončena pískovcovou deskou s oválným zakončením a okapovou drážkou.

(stav 5.2.2 b))²²⁶ Postup při tomto poškození je stejný jako u výše zmíněného. Rozdíl je v tom, že kontraeskarpa je zachována a poškozená klenba je rozebrána shora. Kdyby se rekonstruovala eskarpa, muselo by se ještě počítat s rozebíráním jednotlivých oblouků a pilířů, které tuto konstrukci provazují se zemním valem. Tyto technologie ale ještě zatím nebyly rozpracovány, protože nebylo doposud zapotřebí takovýto problém řešit, i když na některých místech fortifikace k sesuvům hradeb došlo a jejich sanace bude časem nutná.

(stav 5.2.2 c))²²⁷ Nejprve se provedla fixace výdřevou, poté se spáry vyklínovaly, vyškrábaly a následně vyspárovaly roztažnou maltou²²⁸. V místech, kde se nacházela původní omítka, byla obnovena v plném rozsahu. Tato varianta byla ve střelecké galerii nejčastější, ale okamžité řešení všech takových poškození by bylo finančně nezvládnutelné.

(stav 5.2.2 d))²²⁹ Tato poškození v současné době nejsou hlavním zájmem a probíhá jen jejich kontrola, aby bylo potvrzeno, neprobíhá-li další posuv konstrukce. Co se týče omítek, je snaha zachránit nejcennější úseky, původní nápisy a označení chodeb²³⁰. Na toto téma již byl vypracován návrh postupu ing. Martinem Dvořákem z laboratoře NPU, ale z finančních důvodů je realizace v nedohlednu.

(stav 5.2.1 a), b), c))²³¹ Tyto poruchy, pokud nebyly v kombinaci s poškozením klenby, nejsou z finančních důvodů nebyly v současné době řešeny. Jen v odpadcích bloků bylo provedeno dozdnění a to jen na nejhroženějších místech.

²²³ Tu tvoří nejemno mletý jíl. Ten se musel zavlhčit a ve vrstvě o síle 30cm nanést na klenbu. V moderní technologii byla tato hydroizolace vylepšena ještě geotextilií, která brání vyschnutí jílové vrstvy.

²²⁴ Chodby byly zpočátku fixovány vápenocementovými cihlami (145x75x30) v takzvaných rozpěrných prazích mezi výklenky, které byly zapuštěny minimálně 350mm pod předpokládanou repliku podlah.

²²⁵ Šancovky nebo tzv. tereziánské cihly, rozměry 325x165x85mm o váze 9,5 kg. V průběhu výstavby pevnosti bylo v okolí zbudováno šest cihelen, které dodávaly v průměru 20 až 30 milionů kusů cihel ročně, tašek a dalších druhů keramického materiálu ročně. Dnes je dodavatelem cihelna Fiala Štěrboholy.

²²⁶ (viz obrázek 98)

²²⁷ (viz obrázek 99)

²²⁸ Na tuto technologii byla použita malta Hasit 206, kterou schválil ústecký památkový ústav a dozor z NPÚ ing. arch. Zdeněk Chudárek.

²²⁹ (viz obrázek 100)

²³⁰ (viz obrázek 101)

²³¹ (viz obrázek 102)

4.2.4. Příklad realizované opravy

Důležitými činiteli bylo působení Čs. armády a povodně 2002. Armáda na několika úsecích chodeb provedla proražení kleneb, které se musely po povodních 2002 opravit, protože skrze tato místa pronikla při povodních voda do podzemí a způsobila velké škody.

Jako příklad použijme chodby pod shromaždištěm č. XXXIII²³² a v jeho nejbližším okolí. Nejprve stručná charakteristika. Tento prvek se nachází ve vbíhavém úhlu mezi kontragardou č. XXII a ravelinem č. XIX, skrze který procházela cesta k Litoměřické bráně. Dnes zde vede hlavní komunikace skrze město, na shromaždišti je plně zachovaná luneta, i když zčásti zasypaná.

„Z naměřených hodnot bylo vypočítáno, že bude nutno vytěžit z podzemí 519 m³ zeminy a bahna, které se do podzemí dostaly naplavením nebo propadnutím odlehčovacích výklenků. K zajištění výklenků před dalším uvolňováním bude zapotřebí pro zpracovaný úsek shromaždiště 33 celkem 6 836 cihel šancovek. Na položení zničených a rozkradených podlah bude zapotřebí 27 832 cihel a k tomu odpovídající množství nastavované malty²³³.

Spojovací galerie č. 30 - probíhá severozápadním směrem v délce 56 m. Spojuje hlavní galerii s dvojitým traverzem envelope. Celý úsek této chodby má celkem 25 odlehčovacích výklenků, které se vlivem povodňové vlny vysypaly do prostoru chodby....

Podpovrchová mina č. 140 - odbočuje ze spojovací galerie v bodě č. 10 a dosahuje délky 25,73 m. Stoupá dovrchně v úklonu 10°. Její stav je po stránce stavební dobrý. Na dně chodby je usazený sediment ve vrstvě 20 - 30 cm.

Postřelovací traverz č. 29 - místo opět postižené silnou turbulencí povodňových vod.

Došlo k podemletí základů a potrhání obvodového zdiva. Vlastní stěna traverzu spolu se střílnami se zřítily do vytvořeného jezera. K zajištění stabilizace jsme provedli zašterkování základů a zadřevení obvodových stěn včetně klenby traverzu. Zatržené části zdiva se musí přezdíť a zbylé porušené části opravit.²³⁴ Tento úryvek z průzkumové zprávy dostatečně reflektuje situaci, které se muselo čelit.

V první řadě se muselo provést odtěžení naplavenin. Potom se provedlo vyhloubení 350 mm zeminy pod vrchol základového pasu zdí, aby bylo možno následně chodbu

²³² (viz obrázek 103)

²³³ Na běžnou stavební činnost se používalo hašené vápno (Čerťák cementárna Čertovy schody) v kombinaci s cementem (cementárna Čížkovice) v poměru 10:1.

²³⁴ Řehák Josef- SPELEO, *Velká pevnost Terezin Schromaždiště 33, Průzkum a zaměření podzemních systémů*, Semily 2002, str. 4 a 5

vydláždít. Po odtěžení zeminy museli okamžitě nastoupit zedníci, kteří provedli instalaci rozpěrných prahů, aby nedošlo k zhroucení chodby²³⁵.

Pro zabránění vzniku dalších kavern²³⁶ muselo být obnoveno zazdění odlehčovacích výklenků. Původní technologie nepočítala s delší životností pevnosti než 10 let. Proto musel být použit trvalejší postup. Výklenky byly tedy uzavírány na nastavovanou vápennou maltu pálenými cihlami (šancovkami). „Styčné spáry musely být vyplněny maltou a vyklínovány úlomky cihel. Každá vrstva cihel musela být upěchováním bočních spár řádně rozeprěna, aby bezpečně odolávala tlaku zeminy za výklenkem. Založení se provádělo na základový pás a vyzdívka výklenku byla v líci zapuštěna 50 mm pod úroveň líce okolního zdiva. Prostor za zazdívkou byl zakládán zeminou a pravidelně hutněn. Zvláště důležité bylo dozdění pod vrcholem klenby, kde muselo být dbáno na to, aby nezůstal za vyzdívkou prázdný prostor.“²³⁷ Drenáž případné vody z rubové strany výklenku obstarává malý otvor při základovém pasu na středu výklenku. Stejným způsobem se uzavírala i koncová čela jednotlivých chodeb.

Pokud se v průběhu čištění vyskytl problém se statikou chodby, byl řešen s příslušnými odborníky a většinou vyřešen výše zmíněnými postupy.

Poslední částí obnovy podzemí bylo uzavření celé konstrukce a opětovné vydláždění chodeb. To se ale provádělo pouze v úsecích, u kterých se počítalo s komerčním využitím- „úsek“ mezi shromaždištěm č. XXXIII a shromaždištěm č. XXXII, tedy kontragarda č. XXII. Pokud se v chodbě nezachovaly fragmenty původního dláždění, nebylo obnovováno.

4.2.5. Traverz č. 29

Stal se skutečně velkým problémem. Vede zde hlavní komunikace Drážďany-Praha. Původní most, po němž silnice vede, byl v první polovině 20. stol. stržen a zasypán, utvořila se tím v hlavním příkopu umělá hráz. Při povodních 2002 se voda tlačila z litoměřické kotliny do příkopů. Tím, že nemohla volně proudit, začala se tlačit do podzemí. Jedním z míst hlavního průniku vody byl úsek mezi traverzy č. 29 a 30²³⁸, který byl nadměrnou zátěží

²³⁵ Pod terezínskou čtvrtí „Finské domky“, kde bylo podloží značně podmáčeno došlo z důvodů absence prahů ke krizové situaci, kdy se chodba začala svírat v Ø 10cm a hrozilo její zavalení. Situaci se ale díky rychlému zásahu podařilo zvládnout.

²³⁶ V našem případě je to důsledek absence zeminy, která se nachází ve výsypech z výklenků a pozvolna stoupá k povrchu, kde způsobuje jámy o průměru několika metrů a hloubce od 2 do 7m.

²³⁷ SPELEO- Řehák a kol., *TEREZÍN- Velká pevnost, oblast VII a VIII. Zajištění podzemního systému*, Červen 2006, str. 1

²³⁸ (viz obrázek 104)

kamionové dopravy oslabený. V chodbách vznikla doslova podzemní řeka, v níž silným prouděním vznikaly víry podmílající silnici.

Po opadnutí vody se začalo poškození projevovat propady a to přímo v silniční komunikaci. Po zajištění firmou SPELEO-Josef Řehák s.r.o. bylo provedeno dosypání, zhutnění propadů a fixace výdřevou nejohroženějších úseků.

Z finančních důvodů se k dalšímu zajištění a opravě konstrukce chodeb přistoupilo až po povodních v roce 2006.

Musela být provedena nová výdřeva, původní totiž podlehla velmi vysoké vlhkosti (až přes 90%) a dřevokazným houbám. Poškozená konstrukce v maximální délce jednoho metru byla rozebrána od základu, ten byl místy o 10 až 15cm pod původní úroveň. K hlavnímu zlomu, do těchto prasklin byly po 20cm vsouvány dřevěné klíny aby nedocházelo k dalšímu sesídání, které kolísalo od paty klenby, tj. 160cm k základu.²³⁹ Došlo také k odtržení střelecké zdi až u paty klenby a k jejímu zhroucení do vymletého jezírka, které bylo 2m hluboké a asi 4m široké. To bylo kvůli znovuzískání stability zasypano štěrkem i s kusy zdí, které se do něj propadly.

Materiál získaný rozebíráním byl očištěn a znovu použit. Poslední spára u zlomu, byla vyplněna výše zmíněnou maltou Hasit, aby konstrukce traverzu znovu nabyla statického spolupůsobení. To se muselo opakovat v celém traverzu metr po metru.

Závěrem byla opět vyzděna postřelovací zeď. Protože bylo nebezpečné hledat v násypu propadlý původní základový pas, byl vytvořen nový na navážce a přibližně ve stejné výšce. Jako poslední byla obnovena podlaha traverzu, na niž se použily stejné postupy jako výše.

4.3. Město Terezín po povodních 2006

Povodeň z roku 2006 byla s přehledem zvládnuta o mnoho lépe než v r. 2002. Díky obnovenému zavodňovacímu systému mohla voda bez problému příkopy pevnosti protéct a díky povodňovým hrázím na povrchu se do centra města žádná voda nedostala.

Pomyslnou „Achillovou patou“ se stalo opět podzemí, které i přes nákladnou rekonstrukci nebylo plně dokončeno (viz. kapitola 4.2.). Bylo tedy nutné vytvořit proti, povodňovou ochranu přímo v chodbách za pomocí pytlů s pískem.

²³⁹ (viz obrázek 105)

Tento postup se tak osvědčil, že ještě v roce 2006 byl zadán projekt na jeho trvalé využití. Byl předložen návrh, díky němuž se katastrofa z r. 2002 a problémy z r. 2006 neměly opakovat. „Zábrany proti průsakům vzdušných vod z litoměřické kotliny tvoří dva žárové zinkové profily U šíře 80mm připevněné na stěny chodby kovovými rozpínacími hmoždinkami. Do kovových profilů se budou v případě potřeby osazovat dřevěné desky tloušťky 70mm. Dlažba podlahy bude do vzdálenosti 5m před zábranou a 2m za zábranou provedena v nepropustné úpravě²⁴⁰ „²⁴¹.

4.4. Vnitřní město

Popis pevnostního města, jeho vybavení a rozčlenění, případně hygienického zázemí je téma na další práci ale pro nedostatek místa uvedu jen stručnou a věcnou charakteristiku s příklady dvou obnov.

Půdorys města je mírně protáhlý od severu k jihu a je doveden až do polohy grafického obrazce, kde všechny budovy včetně kasáren podléhají symetrii podle hlavní osy západ-východ. „...Osnova městského půdorysu je tedy výsledkem úvah zcela racionálních a účelových. Sestává ze třiceti bloků čili čtverců (karé), seřazených do pěti řad ve směru sever-jih a původně označených písmeny abecedy (A, B, C,... až X, Y, Z a pak AA, BB, CC... až FF)...“²⁴² pomyslný začátek města je u bohušovické brány, kde se také, krom Domu inženýrů²⁴³, nachází nejstarší civilní budova ve městě. „Středem a východiskem dispozice jako celku je obdélné náměstí cca 150 x 200 m, konkrétně kašna v jeho vyvýšeném středu, ležící 7,96 m nad normální hladinou Ohře. Jednotlivé bloky erárních budov, kasáren a předpokládaných domů měšťanských jsou opět obdélné či čtvercové, ale v několika velikostech. Ulice mezi nimi jsou přímé, pravoúhle křížované a umožňují dlouhé průhledy od kasáren ke kasárnám a od hradby k hradbě.“ V hradbách je celkem dvanáct vojenských budov²⁴⁴, ty jsou rovnoměrně rozmístěny po celé pevnosti. Zbylé parcely byly vytyčeny pro

²⁴⁰ (viz obrázek 106)

²⁴¹ SPELEO-Řehák a kol., *TEREZÍN- Velká pevnost, oblast VII a VIII. Zajištění podzemního systému*, Červen 2006, str. 2

²⁴² Otakar Votočka, Zdeňka Kostková, *TEREZÍN*, Praha 1980, str. 40

²⁴³ Ženíjní budova čp. 84- situovaná ve čtverci J v jižní polovině náměstí, sloužící dnes sociálním účelům. Původně to byl Dům inženýrů a sídlo ženíjního ředitelství, ve kterém pracovali vojenští odborníci, zaměstnaní při projekci a řízení výstavby pevnosti. Vznikl nejspíše hned v letech 1780-81 a stál tu tedy ještě dříve než pevnostní hradby.

²⁴⁴ Otakar Votočka, Zdeňka Kostková, *TEREZÍN*, Praha 1980, str.40

civilní účely nebo parky, nástupní prostory a cvičiště. Pod celou městskou zástavbou byla důmyslná síť kanalizací²⁴⁵, které zajišťovaly jak odtok splašků, tak dešťové vody.

4.4.1. Dům č. 216 „das Garnisonskommando“

Jedním z výše zmíněných příkladů je „Garnisonskommando“²⁴⁶, tedy posádkové velitelství v Terezíně „... čp. 216 v karé X vlevo od kostela, stavěné v letech 1787-8 podle projektu George D'Anthona. Je to dvoupatrová budova o třech křídlech na půdorysu pravoúhlé podkovy s osovým vestibulem a průjezdem klenutým vzdušnými plackami mezi stlačenými pasy vycházejícími ze čtyř volných pilířů. V přízemí je průčelí otevřené arkádami s obloukovými záklenky, které vedou do průběžného loubí zaklenutého plackami. Na stěnách vestibulu mezi pilíři v přízemí jsou slepé i otevřené vchody s plastickými klenáky v přímém nadpraží.“²⁴⁷ Jde tedy o strohou, ale i přesto zajímavou budovu, která je stejně jako pevnost vrcholem klasicistní architektury.

„Vnější průčelí budovy jsou v celých plochách pojednána střízlivě, kvádrováním vyznačeným spárami v omítce. Architektonické členění spočívá jen v horizontálních pásech plošného vlysu s triglyfy nad přízemními arkádami, obdélných oken hlavního patra s trojúhelnými frontony a čtvercových oken druhého patra pod mírně vyloženou hlavní římsou na konzolách.“²⁴⁸

Po letech nezájmu a dílčích oprav bylo přistoupeno v r. 2006 k opravám. Dům je nemovitou kulturní památkou takže na zpracování projektu a jeho realizace se podílelo NPÚ. Díky tomu bylo možno čerpat finance z „Regionálního programu podpory rozvoje severozápadních Čech“.

Přistoupilo se tedy k opravám fasády do úrovně 1. římsy o ploše 772 m² a k osazení nových oken. Fasádní nátěr musel být modifikován vápnem (dle PD a rozhodnutí vydaným MÚ Litoměřice), aby odpovídal původním recepturám. Z fasády musela zmizet veškerá odvětrávací potrubí a byla vyvedena nad střechu. „Plechová dvířka elektrorozvodné skříně a HUP musely být opatřeny nátěrem v barvě fasády, aby byl zachován ráz budovy. Dalším závažným problémem byla dešťová voda, proto byly obnoveny měděné okapy a odvedeny do

²⁴⁵ (viz obrázek 107)

²⁴⁶ (viz obrázek 108)

²⁴⁷ Otakar Votočka, Zdeňka Kostková, *TEREZÍN*, Praha 1980, str. 51

²⁴⁸ Otakar Votočka, Zdeňka Kostková, *TEREZÍN*, Praha 1980, str. 51

kanalizace.²⁴⁹ Do té doby se voda volně vsakovalo podél domu, tím docházelo k zatékání do sklepa.

„Také došlo k opravě stávajících historických dveří v boku průchodu z uliční části do dvora domu²⁵⁰ (byl proveden pouze repas stávajícího stavu a i vrata do dvora objektu byly opatřeny světle hnědým nátěrem (tento nátěr byl nalezen pod současným nátěrem). Okna v prvním patře, která jsou vyměněna, jsou identická s původními. V suterénních okénkách byly zachovány stávající barokní mříže.

Zajímavostí může být to, že při rekonstrukci byly nalezeny původní hydroizolace, které se prováděly napouštěním stěn asfaltem od základové spáry do výše soklu.

Z důvodů nedostatku financí nebyly bohužel další opravy provedeny.

4.4.2. Radnice

Terezínská radnice, byla postavena v letech 1839-1841 podle návrhu Ignáce Antonína Gaubeho. Budova je obdélníkového půdorysu o třech nadzemních podlažích a jednoho podzemního podlaží. Radnice je souměrná podle osy, která tvoří severní frontu náměstí. V přízemí prochází průjezd klenutý ještě barokně vzduťnými plackami. Ostatní prostory v přízemí mají klenby empírové a další podlaží mají stropy trámové.

Průčelí je empírové, komponované se snahou o vyrovnání vodorovných a svislých prvků. Průčelí v patrech pokrývá spárová rustika v pásech a velmi mělký rizalit o pěti oknech na středu je přes obě poschodí sevřený vysokým řádem pilastrů, na jejichž hlavicích je uložen nízký tympanon s nápisem CURIA IURUM A R X MDCCCXXXIX (radnice tvrz práva 1839). Nad průjezdem je na dvou párech kamenných krakorců volutových tvarů vyložen balkón s kovovým zábradlím, nad ním kamenný městský znak a uvnitř budovy za rizalitem se rozkládá velký radniční sál.

„Povodně v r. 2002 poškodily konstrukce všech podlah v 1. PP (suterén) i 1.NP (přízemí), úpravy vnitřních povrchů stropů i stěn v 1. PP zcela a v 1.NP až do výšky 1,60m

²⁴⁹ Zápis z kontrolního dne č. 2, konaného dne 5.10.2006 v rámci akce „*Stavební úpravy objektu, Oprava fasády, k. ú. Terežín č.p. 216*“, str. 1

²⁵⁰ Zápis z kontrolního dne č. 10, konaného dne 28.11.2006 v rámci akce „*Stavební úpravy objektu, Oprava fasády, k. ú. Terežín č.p. 216*“ str. 1

nad úrovní původních podlah, asi 1,90m nad úrovní terénu. Dále byly závažně poškozeny výplně všech okenních i dveřních otvorů a původní zařizovací předměty.²⁵¹

K rekonstrukci došlo nejen z důvodů oprav škod po povodních, ale i kvůli zastaralosti objektu, který neposkytoval už zázemí pro radnici.

Dále bych rád uvedl dva výňatky z technické zprávy o opravách u takovéto budovy, která je památkově chráněna a nebyly na ní prováděny od jejího vzniku větší zásahy. Aby odpovídala dnešním standardům a normám, musela projít zásadní rekonstrukcí. „Objekt není izolován proti zemní vlhkosti, proto nové podlahy na terénu v 1.NP (přízemí) budou provedeny na drenážní vrstvě ze šterku fr.16-32mm. Ve vrstvě šterku bude systém pro odvodnění ACO-FRÄNKISCHE z flexibilních trubek DN50, DN65 a DN80. Systém bude napojen na vnitřní kanalizaci. Na drenážní vrstvu šterku musí být po obvodě místností uloženy odvětrávací kanálky, nejvhodnějším řešením je použití prefabrikovaných dílců pro drátovody (AZD 13-100), které se na místech křížení zakryjí víky (AZD 114-50). Odvětrávací kanálky každé místnosti budou zaústěny do nevyužívaných komínových průduchů, přívod vzduchu bude zajištěn ze sklepa průrazu kleneb nebo jiným vhodným způsobem.“²⁵²

„Chodby a převážná část prostor je zaklenuta barokními valenými klenbami a vzduťými plackami, při obnově podlah v 1.NP (přízemí) budou zcela vybrány stávající zásypy kleneb ze sutě a hlíny - jílu, který by v konstrukcích kleneb uzavřel vodu, bránil by vysychání). Sut' a jíl budou nahrazeny zásypem keramzitu frakce 8-16mm a šterku frakce 16-32mm.“²⁵³

Po rekonstrukci jejíž cena přesáhla částku 3 mil., se suterén využívá jako informační středisko a kancelářský prostor, který slouží obyvatelům města. Na prostor informačního centra navazují místnosti ve dvorním traktu, které se využívají jako kanceláře MěÚ, zázemí zaměstnanců (denní místnost, umývárna, WC) a místnost pro umístění serveru MěÚ Terežín. Zachovalé sklepní prostory pod objektem radnice jsou využity jako rozšířená expozice informačního centra a prezentace města.

²⁵¹ Korčák P., *RADNICE TEREŽÍN Náměstí ČSA 179 INFORMAČNÍ CENTRUM a KANCELÁŘE MěÚ OBNOVA STAVBY PO ZÁPLAVĚ 2002*, Litoměřice 2003 str.

²⁵² Korčák P., *RADNICE TEREŽÍN Náměstí ČSA 179 INFORMAČNÍ CENTRUM a KANCELÁŘE MěÚ OBNOVA STAVBY PO ZÁPLAVĚ 2002*, Litoměřice 2003 str.

²⁵³ Korčák P., *RADNICE TEREŽÍN Náměstí ČSA 179 INFORMAČNÍ CENTRUM a KANCELÁŘE MěÚ OBNOVA STAVBY PO ZÁPLAVĚ 2002*, Litoměřice 2003 str.

4.5. Pevnostní napouštěcí a vypouštěcí vodní stavidla

Jak už jsem mnohokrát zmínil, základem obrany Terezína byl tzv. manévr vodou, tj. její využití proti nepříteli. Velmi zajímavá a účinná strategie, která se ale v dnešní době projevuje neustálými problémy s vlhkostí a kolísání spodní vody.

Po r. 2002 bylo rozhodnuto, že musí dojít k obnově tohoto systému a jeho využití proti budoucím povodním, což se v r. 2006 ukázalo jako velmi prozíravé.

Vodních stavidel je v Terezíně šest, ale my se budeme zabývat pouze těmi, která slouží pro Velkou pevnost. „Hlavní stavidla pro zaplavování určených prostor v celém obvodu pevnosti byla zabudována v mostech²⁵⁴ přes Novou a Starou Ohři.“²⁵⁵ Napouštěcí a vypouštěcí stavidla se nacházejí na západním břehu Nové Ohře v levé lici lunety č. XXIII (napouštěcí) a pravé lici lunety č. XXIV (vypouštěcí). V napouštěcích stavidlech²⁵⁶ bylo zřízeno osm kanálů. Kanál č. 1 napouštěl bohušovickou kotlinou a příkop lunety č. XXIII. Kanály č. 2,3,4,5,6,7 napouštěly hlavní příkop. Kanál č. 8 zaplavoval frontu bastionů č. I-VIII-VII. Nad kanály jsou zbudované čtyři klenuté kasematy. Každý kanál je opatřen dvěma otvory pro tzv. „holandská stavidla- mohutným uzávěrem klouzajícím v drážkách nahoru a dolů“²⁵⁷. Výjimkou je napouštění litoměřické kotliny. Ta se napouštěla kanálem, který byl vyveden z hlavního příkopu přímo proti špičce bastionu č. VI.

Stav do roku 2002 byl neutěšený, „většina šachet byla zasypána a na úrovni kasemat zabetonována. Přístupná byla pouze šachta šoupátkovými uzávěry, které sloužily k proplachování kanalizace...“²⁵⁸. To mělo za následek zvedání hladiny spodní vody. Poté, co byl hlavní příkop zprůchodněn, musela být rekonstruována i stavidla.

Nejprve byly všechny šachty a kanály vyčištěny od suti, zbytků stavidel a dalšího zásypu. Z důvodu existence jezu a hladiny permanentně zvýšené, kanály č. 2,3,5,6,7 a 8 byly zabetonovány. Zachovány jsou jen kanály č. 1 a 4 (slouží k průplachu kynety v hlavním příkopu a frontě bastionů č. I-VIII-VII). Jsou opatřeny protipovodňovými vraty, která se v

²⁵⁴ Oba dva mosty byly pro účel stavidel upraveny. Zděné pilíře, 1,95m silné, vzdálené od sebe 3,9m a zakončené valenou klenbou. V pilířích jsou zřízeny svislé drážky pro dřevěné trámy a k tomu určené otvory ve vozovce. Tím se docílilo zvedání hladiny vody pro potřeby obránců.

Na mostě přes Novou Ohři probíhala rozsáhlá rekonstrukce, díky čemuž je most zapsán v Ústředním seznamu kulturních památek. Rekonstrukce spočívala v opravě opevnění ledolamů i pokládky nových i kamenných kostek. Na mostě byly repasovány krycí mříže pro stavidlo a pro odvodnění plochy chodníku.

²⁵⁵ Romaňák A., *PEVNOST TEREZÍN*, Dvůr Králové nad Labem 1994, ISBN 80-901580-3-X, str. 71

²⁵⁶ (viz obrázek 109)

²⁵⁷ Christopher Duff, Kámen a Oheň Bastionvá pevnost, její zrod a vývoj v dějinách pevnostního válečnictví, Brno 1998, ISBN 80-7242-002-X, str.73

²⁵⁸ Ing. Romášek, *Terezín SANACE SYSTÉMU HRADEBNÍCH PŘÍKOPŮ V PEVNOSTI*, červenec 2003, str. 5 a

případě většího průtoku vody v řece uzavřou, aby nedocházelo ke zbytečnému namáhání konstrukce.

Vypouštěcí stavidla jsou situována v lunetě č. XXIV a mají 6 kanálů nad nimiž jsou tři kasematové místnosti. Kanál č. 1 odváděl vodu z příkopu před bastiony č. I-VIII-VII. Kanály 2,3,4 a 5 odváděly vodu z hlavního příkopu a kanál č. 6 odvodňoval litoměřickou kotlinu.

Při rekonstrukci se použil skoro stejný postup jako u napouštěcích stavidel. Kanály č. 2,3 a 5 byly zabetonovány. Kanály č. 1,4,6 a 7 (ten vycházel z litoměřické kotliny a ústil do kanálu č. 6) byly zachovány, aby odváděly běžnou povrchovou vodu a snižovaly hladinu spodní vody. Do hlavního příkopu před výpusťové kanály se osadila česla, aby nedocházelo k ucpávání. Pod kasematami u výpustí byla instalována dvě velká kalová čerpadla, která v případě uzávěry protipovodňových vrat, kterými byly průchodné kanály také opatřeny, měla odčerpávat vodu z hlavního příkopu přes nábřeží do Nové Ohře.

6) Závěr

Pevnostní město Terezín bylo založeno 10. října 1780, jeho základní kámen položil sám císař Josef II. Jméno pevnosti je odvozeno od matky Josefa II. Marie Terezie (Theresienstadt).

Důvodem založení pevnosti byl dlouholetý spor se severním sousedem Pruskem o Slezsko, které Rakousko ztratilo po válce v letech 1740 až 1748 a poté znovu v Sedmileté válce. Při obou taženích byly hlavní osy postupu stanoveny přes údolí Labe, Náchodskou branku a z Kladska na Moravu. Tyto trasy, především pak přes Náchod, údolí řek Labe a Ohře se potvrdily v letech 1778/9 při tzv. válce o dědictví bavorské, kde byla Pruská armáda při tažení do Čech téměř na hlavu poražena.

S plánem zesílit severní hranici rakouské monarchie se uvažovalo delší dobu. Během sta let trvajícího míru mezi 30letou válkou a bojem o zachování monarchie v letech 1740/8, nebyly prováděny žádné větší fortifikační práce. Pevnosti, které se nacházely v Čechách, na Moravě a ve Slezsku např. Brno, Cheb, Jihlava, Praha, Olomouc, Svidnice atd. byly buď moc hluboko, anebo zastaralé.

Mezi lety 1750-68 začalo první kolo opevnění nově vzniklé hranice s Pruskem. Byla nově opevněna města jako Olomouc, Hradec Králové či Cheb. Po dalším Pruském tažení v 70. letech 18. stol. se ale ukázalo, že je nedostačující. Proto podnikl císař Josef II. se svými generály několik cest po českých hranicích, aby zhodnotili situaci. Ta nebyla příliš dobrá kvůli nově vznikající strategii boje, která se spíše opírala o větší pohyblivost a manévrování. V této taktice pevnosti zastávaly funkci spíše skladišť a míst, kde si mohla pochodující armáda v bezpečí odpočinout.

V roce 1780 bylo rozhodnuto o zbudování nových pevností po celé severní hranici od Chebu přes Ústí nad Labem, Náchod až po Olomouc a Opavu. Tento monumentální projekt se z finančních důvodů zmenšil na dvě pevnosti, a to v prostoru Jaroměř - Ples nebo Německé Kopisty - Trávčice či Doksany-Židovice. Po dlouhém jednání bylo rozhodnuto umístit Terezín v prostoru Německé Kopisty - Trávčice. I když byla tato lokalita nevýhodná pro život posádky, bažinatý terén a časté povodně strategické výhody převážily, řeky jako obranný prvek a severní velmi zvládnutý terén by navedly nepřítele přímo před pevnost.

S prací se začalo už v roce 1780, výkresová dokumentace, na které se podíleli inženýři z celé monarchie, byla prováděna postupně v průběhu výstavby ve Vídni a na místě se upravovala pro tamní terénní vlastnosti. Projektanti, kterými byly např.: Karl Nicolas Steinmetze, Karla de Traux, Allio d'Ajot, de Wasque, George d'Anthon, A. de Val a další, se museli vypořádat s problémy, jakými byly podmáčený terén, nestabilní písčité podloží a časté

záplavy. Lékem, na tyto neduhy byla lidská vynalézavost. Celý Terezín byl založen na dubových pilotech a byl zde poprvé v Rakousku použit vápenný prach, který má vlastnosti dnešního cementu, pro odvodnění se celá pevnost naklání ve směru toku řeky o 97 cm pro snazší odvodnění a aby se zabránilo povodním, byla řeka Ohře v délce 5 km regulována.

Hlavní obrannou zbraní pevnosti byla voda, ta ale musela být doplněna zděnými hradbami. Opevnění tvořila tři obranná pásma, která stála za sebou a navzájem se kryla palbou.

Vnitřní obranná fronta, to byly bastiony, kurtiny, retranchementy, kavalíry a stavidla zbudována v nábřeží. Toto pásmo bylo nejvyšší a byly v něm umístěny hlavní budovy pro život posádky.

Střední obranný okruh, chránil vnitřní okruh před přímou palbou z předpolí. Tvořily ho kleště, reduty, retranchementy, raveliny a kontagardy. Bylo zde umístěno nejvíce děl a také měl nejdéle odolávat.

Nejdůležitější bylo ale vnější obranné pásmo, zde se měla odehrávat většina bojů. Patří sem lunety, shromaždiště, krytá cesta, přesunutě šípy a celý podzemní systém spojovacích, naslouchacích chodeb s hlubinnými a podpovrchovými minami, které měly za úkol chránit glacis. Tyto byly umístěny především na západní frontě Velké pevnosti a východní frontě Malé pevnosti odkud byl očekáván největší nápor nepřítele.

Jak už bylo řečeno, voda, to byl ten nejdůležitější obranný prvek. Okolo pevnosti bylo pět inundačních kotlin, příkopy se daly libovolně napouštět vodou a chodby byly založeny na hladině spodní vody.

Nezanedbatelnou součástí pevnosti bylo předmostí na pravém břehu Ohře, prostor obou retranchementů a Malá pevnost, a předmostí na pravém břehu Labe a u Bohušovic nad Ohří, které se vyvíjelo od počátku pevnosti až po její zrušení v roce 1882.

Poslední součástí pevnosti bylo i vnitřní město, které krom posádky mělo ve svých zdech i civilní obyvatelstvo podřízené, ale vojenské správě. Vykoupením pro obyčejné lidi mohlo být jedno z nejmodernějších hygienických zázemí v tehdejší habsburské monarchii.

Toto vše bylo uvedeno do boje schopného stavu za pouhých deset let. Na tomto díle, které je vrcholem bastionového opevnění post-vaubanovských škol, se podílelo přes 10 tisíc dělníků, vojáků a inženýrů z celé monarchie. Materiál jsem byl dodáván z celých Čech, pískovec z Děčína, opuka z Roudnicka, dřevo z východních a jižních Čech, vápno z vysočiny atd. Celkem se na stavbu použilo přes 300 milionů cihel, aby opevnily plochu o velikosti 398 ha.

I když opevnění bylo dokončeno v roce 1790, práce na pevnosti a v jejím okolí pokračovaly až do roku 1813 a poté ve chvílích ohrožení monarchie, ve 40. letech 19. stol. a roku 1866 bylo opevnění doplněno dalšími a dalšími detašovanými forty.

Bohužel pro Terezín ubíhal čas mnohem rychleji než si jeho projektanti představovali. Už za Napoleonských válek byla pevnost zastaralá a v boji nepoužitelná. Jak plynul čas, z pevnosti se stávalo pouze opevněné skladiště s kasárnami. Posádka nikdy neměla možnost bránit Terezín ani v letech 1805, 1809 či 1866.

Rok 1866 ukázal nedostatky tohoto typu opevnění, krom menší šarvátky v Lovosicích, ostřelování Nových Kopist a výpadu posádky k neratovickému železničnímu mostu se pevnost nikterak nezapojila do bojů, i když muži z posádky bojovali u Jičína, kde padl velitel Tereziánské posádky.

Před rokem 1833 se sice uvažovalo o rozšíření okruhu pevnosti na pravý břeh Labe, ale z toho sešlo, a proto byl v roce 1882 odebrán městu status pevnosti a pro příště už se jednalo pouze o posádkové město. Tato hodnota mu vydržela až do roku 1996, kdy byla definitivně zrušena.

Bohužel největší pozornosti se Terezínu dostalo po roce 1945, kdy byly odhaleny hrůzy, které zde páchali nacisté mezi lety 1939 až 1945. Od té doby se město vrylo do veřejného povědomí jako ghetto či policejní věznice v Malé pevnosti anebo nepřesně jako koncentrační tábor. Hrůzy, které se zde děly, dodnes přitahují turisty z celého světa, kteří se přišli poklonit obětem nacismu. Bohužel kvůli tomu byl donedávna téměř zcela přehlížen historický, technický a architektonický význam Terezína jako vrcholně barokní pevnosti.

První vlna zájmu probleskla, když proběhla Mezinárodní konference "Terezín po roce 2000". Poté v roce 2002 po velkých povodních, kdy se muselo rozhodnout co s Terezínem, protože dosavadní trend zájmu pouze o Malou pevnost začal být neudržitelný. Výsledky se dostavily už v roce 2006 při dalších povodních, které už město téměř nepoškodily.

V posledních deseti letech proběhly dva projekty pro obnovení pevnosti Terezín, a to „Europrojekt Terezín“ a „Revitalizace města Terezín“. Nakonec bylo rozhodnuto, že bude vybrán projekt revitalizace pro svoji nižší finanční náročnost. Bohužel pro život města to asi není nejlepší cesta, protože projekt nepočítá s větší obnovou opevnění a z Terezína se postupně stane jeden velký depozitář a muzeum. Je to ale cesta nejmenšího odporu.

Závěrem bych chtěl ještě podotknout, že pro rok 2013 se jedná o umístění Terezína do seznamu světového dědictví UNESCO.

Terezína nadále zůstává jako symbol vynalézavosti, zručnosti a také krutosti člověka.

7) *Schlussfolgerung*

Die von Joseph II. den 10. Oktober 1750 gegründete Festung Theresienstadt ist der höchstentwickelte und zugleich letzte Bastionsbautyp der Welt. Sie ist Kombination einiger post-vaubanischen Bauschulen. Zusammen mit ihrer Schwesterfestung Josefov waren sie die einwandfreisten Festungen im damaligen Österreichischen Kaisertum. Den Impuls für ihre Erbauung gab die Expansion damaliges Preußens und sie sollte Militärstützpunkt für zukünftige Invasion ins Innere des Sachsens und Schlesiens werden.

Der 10 Jahre lang dauernde Aufbau, 300 Mio. Ziegel, 14 000 Bauarbeiter aus der ganzen Monarchie, 398befestigten Fläche, 29 km Stollen, die 11 Tausend Männer gezählte Garnison, die mit Gewehrlaufen bewaffnet war, das alles machte die Festung Theresienstadt zu so einer großen Drohung, dass sie während ihrer ganzen Existenz keinem einzigen Angriff trotzen musste. Sie erweckte sogar Interesse einiger Kaiser, denen ihre Perfektion Aufmerksamkeit gefesselt hat.

Der unvermeidbare Fortschritt machte aus dieser Festung bedauerlicherweise in ein paar Jahrzehnten nur ein bedeutungsloses Pünktchen auf der militärischen Landkarte der Armeepaner, das ohne Komplikationen herumzugehen ist. Und so verlor die Thesienstadt im Jahre 1882 ihre souveräne Position und wurde zu einer üblichen Stadt, wenn immer auch ihrer militärischen Tradition treu, was ebenso für die erste und zweite Republik gilt.

Seit dem 15. März 1939 begann man die Historie der neuen Theresienstsdtd zu schreiben. In dieser Zeit schien diese Stadt wieder nur zu einer bloßen Garnisonsstadt zu werden. Das sollte sich aber bald ändern.

Im Jahre 1941 erbrach vollständig der Wahnsinn des zweiten Weltkriegs und die Theresienstadt wurde bis 1945 der Schauplatz solcher Grausamkeiten, die ihre majestätischen Schanzen in so einer großen Maß in den Schatten gestellt haben, dass auch heute, 66 Jahre nach dem zweiten Weltkrieg, die Besucher Hochentwicklung und Schönheit dieses Baus übersehen.

Während der Festungexistenz wurden mehrmals Betrachtungen über den Abriss ihrer Schanzen und den Aufbau moderner Stadt angestellt. Diese Visionen wurden aber niemals realisiert, wir können also dank dieser Tatsache heute die Festung in dem beinahe gleichen Zustand, in dem sie Karl Pellegriny im Juni 1790 kollaudiert hat, bewundern. Auch dank dessen strebt die Theresienstadt im Jahre 2013 nach der Kandidierung auf die Liste der Kulturdenkmäler der UNESCO.

Heutzutage wird die Stadt entvölkert und wird zu einem riesigen Museum, Depositorium und Denkmal. Das ist meiner Meinung nach nicht der richtigste Weg, aber in dieser Zeit wohl der zugänglichste.

8) Bibliografie

8.1. Prameny

KORČÁK Pavel, *RADNICE TEREZÍN Náměstí ČSA 179 INFORMAČNÍ CENTRUM a KANCELÁŘE MĚÚ OBNOVA STAVBY PO ZÁPLAVĚ 2002*, počet stran 30, Litoměřice, únor 2003

Řehák Josef- SPELEO, *PODZEMNÍ PEVNOSTNÍ SYSTÉM TEREZÍN oblast Malá pevnost- Památník EVIDENČNÍ LISTY*, počet stran 148, Hradec Králové, duben 2004

Řehák Josef- SPELEO, *PODZEMNÍ PEVNOSTNÍ SYSTÉM TEREZÍN oblast Malá pevnost- Památník DOPLNĚK PROJEKTU: Prováděcí technologický postup pro sanaci a odstranění havarijního stavu podzemního fortifikačního systému*, 17 příloh a 42 stran technické zprávy, Hradec Králové prosinec 2005

Zápisy z kontrolních dnů na domě č. 216 v Terezíně z 28. 11. 2006, 5. 10. 2006

Ing. Romášek, *Terezín SANACE SYSTÉMU HRADEBNÍCH PŘÍKOPŮ V PEVNOSTI*, počet stran 8, červenec 2003, Příloha G.V.1., Archivní číslo 02 420/ 03/ 3

Řehák Josef- SPELEO, *Velká pevnost Terezín Schromaždiště 33, Průzkum a zaměření podzemních systémů*, počet stran 22, 52 výkresových a foto. příloh, Semily 2002

SPELEO- Řehák, ing. Jiří Starý, *Technická zpráva: Terezín- pevnostní podzemní systém Památník- Malá pevnost*, počet stran 21, Hradec Králové 2005

SPELEO-Řehák a kol., *TEREZÍN- Velká pevnost, oblast VII a VIII. Zajištění podzemního systému*, počet stran 10, 2 výkresové a tabulkové přílohy, Červen 2006

SPELOE- Řehák, STARÝ Jiří, *TEREZÍN- pevnostní podzemní systém Památník- Malá pevnost Statický výpočet*, Hradec Králové, prosinec 2005

TECHNICKÝ A ZKUŠEBNÍ ÚSTAV STAVEBNÍ PRAHA, s.p., *PROTOKOL č. 050-012786 o zkouškách cihly plné 325x165x85 mm*, počet stran 7, Praha 2004

VAŠATA Miroslav, *Slovník názvů a výrazů barokního pevnostního stavitelství*; 2003, počet stran 13

Fotodokumentace a archivní materiály získané od právnických subjektů STAVEX Č+B s.r.o., SPELEO- Řehák s.r.o., VGP s.r.o.

Fotodokumentace a archivní materiály získaná od fyzických osob ing. Radek Vraný a Jiří Suchý.

Výkresy a plány z Staatsarchivu– Kriegsarchivu in Wien-GPA Inland C IV Theresienstadt, α-2; v dg verzi: (R- barva černobílá)

Číslo obrázku	Označení obrázku
Obrázek č. 4, 7, 40, 46, 52, 55	R1- 18
Obrázek č. 5, 22	R2- 18
Obrázek č. 6	R1- 09
Obrázek č. 11	R1- 22
Obrázek č. 14	R2- 14
Obrázek č. 16	R2- 07
Obrázek č. 17	R1- 02
obrázek č. 18	R2- 05
obrázek č. 19	R3- 06
obrázek č. 20	R2- 37
obrázek č. 25	R4- 37
obrázek č. 26	R4- 38
obrázek č. 28	R4- 29
obrázek č. 32	R4- 11
obrázek č. 34	R1- 39
obrázek č. 39, 51	R4- 10
obrázek č. 44, 49, 107	R1-23
obrázek č. 45	R1-10, R1- 11
obrázek č. 48	R1-09
obrázek č. 53, 54	R2- 12
obrázek č. 62	R1- 29
obrázek č. 63	R4- 42a
obrázek č. 64	R4- 26
obrázek č. 65	R4- 22b
obrázek č. 68	R2- 10
obrázek č. 69	R2- 09
obrázek č. 70	R3- 09
obrázek č. 71	R2- 31
obrázek č. 72, 73	R2- 22
obrázek č. 75	R2- 03
obrázek č. 84	R4- 15
obrázek č. 109	R4- 31
obrázek č. 67	R2- 35

8.2. Literatura

KUPKA Vladimír, ČTVERÁK Vladimír, DURDÍK Tomáš, LUTOVSKÝ Michal, STEHLÍK Eduard; *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*; Praha 2002, ISBN 80-7277-096-9

KUPKA Vladimír, *Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevností*; Praha 2005, ISBN 80-7277-254-6

ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terežín*, Dvůr Králové 1994, ISBN 80-901580-3-X

ROMAŇÁK Andrej, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*; Praha 1972

HONL Ivan, *Pevnost Terežín*; V Praze: Kruh pro studium čs. dějin vojenských při Vědeckém ústavu vojenském, Praha 1933

VOTOČEK Otokar. KOSTKOVÁ Zdeňka, *Terežín*; ODEON Praha, 1980

KUPKA Vladimír, Maršál Vaubán, In: *Historie vojenství č. 2*, 1997, s. 156-161

CHRISTOPHER Duff, *Kámen a oheň Bastionová pevnost, její zrod a vývoj v dějinách pevnostního válečnictví*. Brno 1998. ISBN 80-7242-002-X

RÁKOSNÍKOVÁ Vladimíra, Zpráva památkové péče, *Historické plány pevnosti Terežín ve vídeňském Kriegsarchivu- archivní studie*, ročník 69, srpen 2009, číslo 5, str. 376- 384, ISSN 1210-5538

8.3. Internetové zdroje

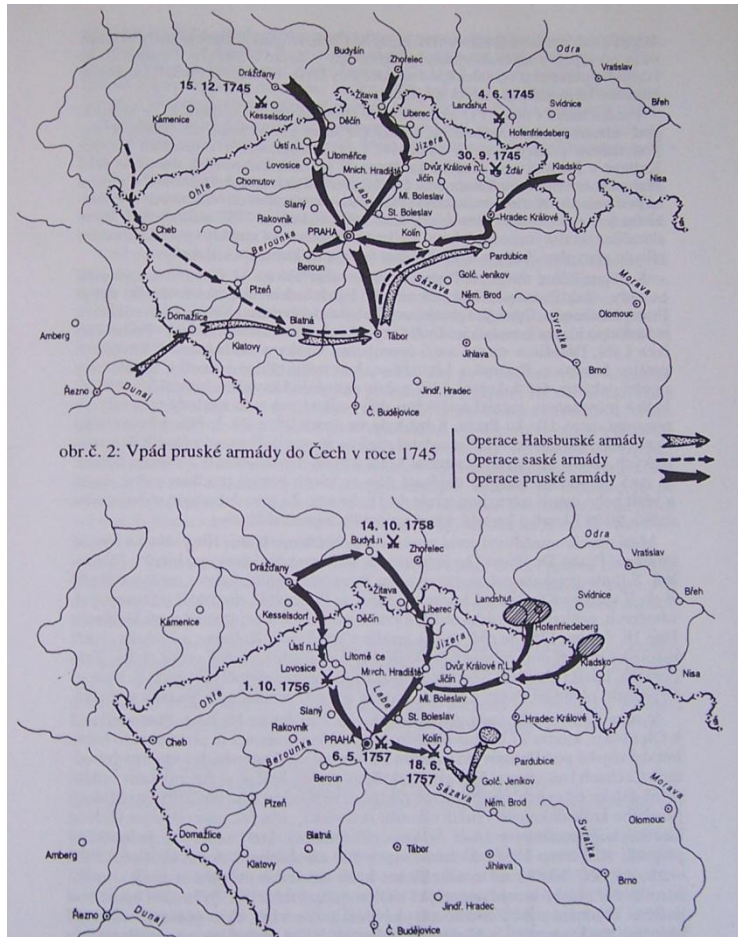
Trávníce na mapě z *II. vojenské mapování – Františkovo*, 1836-1852, měřítko 1: 28 800,
URL:<http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=400&lang=cs&z_width=900&z_nwwin=1&map_root=2vm&map_region=ce&map_list=O_5_I> [cit. 2011-19-05]

Wikipedia.org, *Sébastien Le Prestre de Vauban- Činnost v oboru architektury*,
URL:<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Vauban_1-2.jpg>,
URL:<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Vauban_2-2.jpg>,
URL:<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Vauban_3-2.jpg> [cit. 2011-19-05]

Město Terežín, *STRATEGIE NA OBDOBÍ 2008-2010*, Terežín listopad 2009
URL:<http://www.terezin.cz/VismoOnline_ActionScripts/File.aspx?id_org=16647&id_dokumenty=137320&n=mesto%2Dterezin%2Dstrategie%2Drozvoje%2Dna%2Dobdobi%2D2008%2D2010%2Dke%2Dstazeni%2Dzde> [cit. 2011-11-04]

9) Seznam obrazových příloh

Obrázek č. 1: Mapa s postupy pruských vojsk za války o rakouské dědictví a sedmileté války. Podle zkušeností z těchto tažení byly zbudovány pevnosti Hradec Králové, Josefov a Terezín (autor: Romaňák A., *PEVNOST TEREZÍN*, Dvůr Králové nad Labem 1994, ISBN 80-901580-3-X, str. 17)

Obrázek č. 2: Trávčice na mapě z dob II. vojenského mapování

(URL: <http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=400&lang=cs&z_width=900&z_newwin=1&map_rot=2vm&map_region=ce&map_list=O_5_I>)

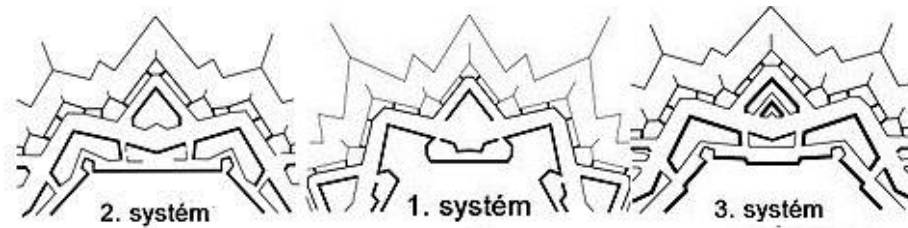

Obrázek č. 3: Tři typy Vaubanova systému, projektanti Terezína vycházeli především z jeho 3. systému.

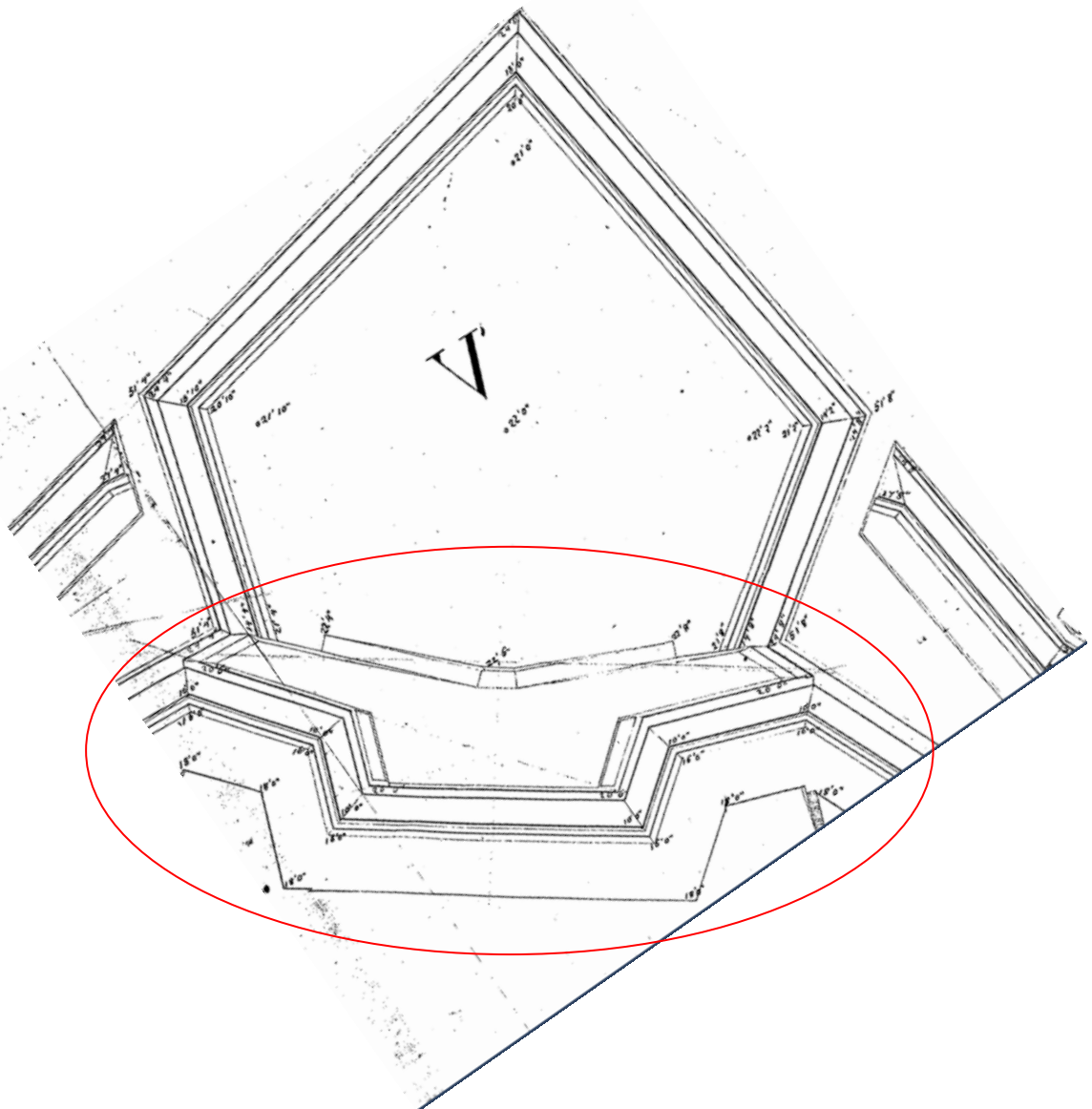
(URL<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Vauban_1-2.jpg>),

(URL<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Vauban_2-2.jpg>),

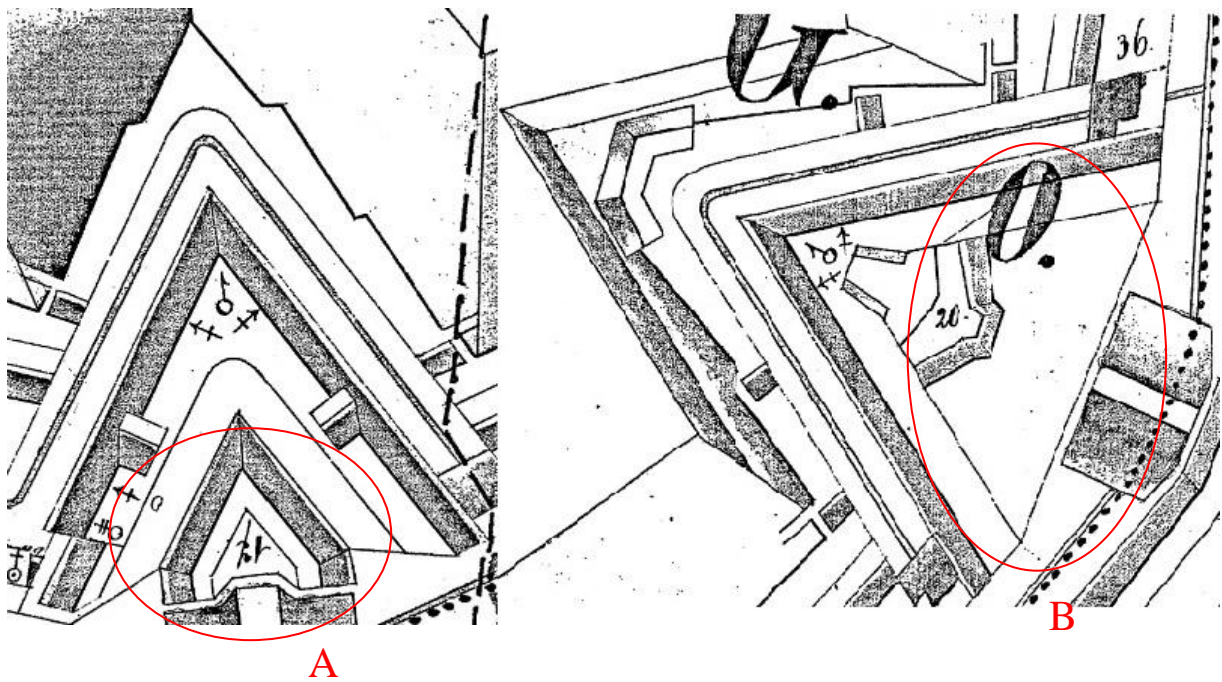
(URL<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Vauban_3-2.jpg>)

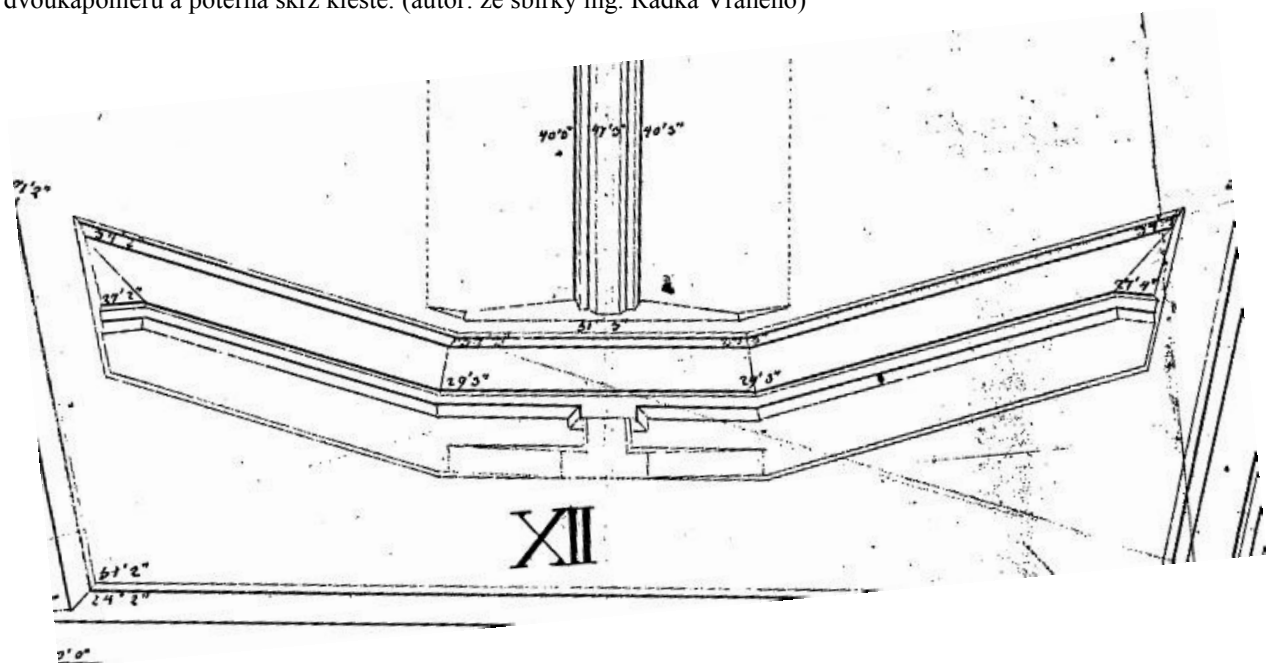
Obrázek č. 4: Na tomto výkresu (1780- 1790) je perfektně zachycen retranchement za plným bastionem č. V, který sloužil k ubytování mužstva a jako poslední místo obrany předtím, než by byla prorážena vnitřní fronta obrany. (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného)

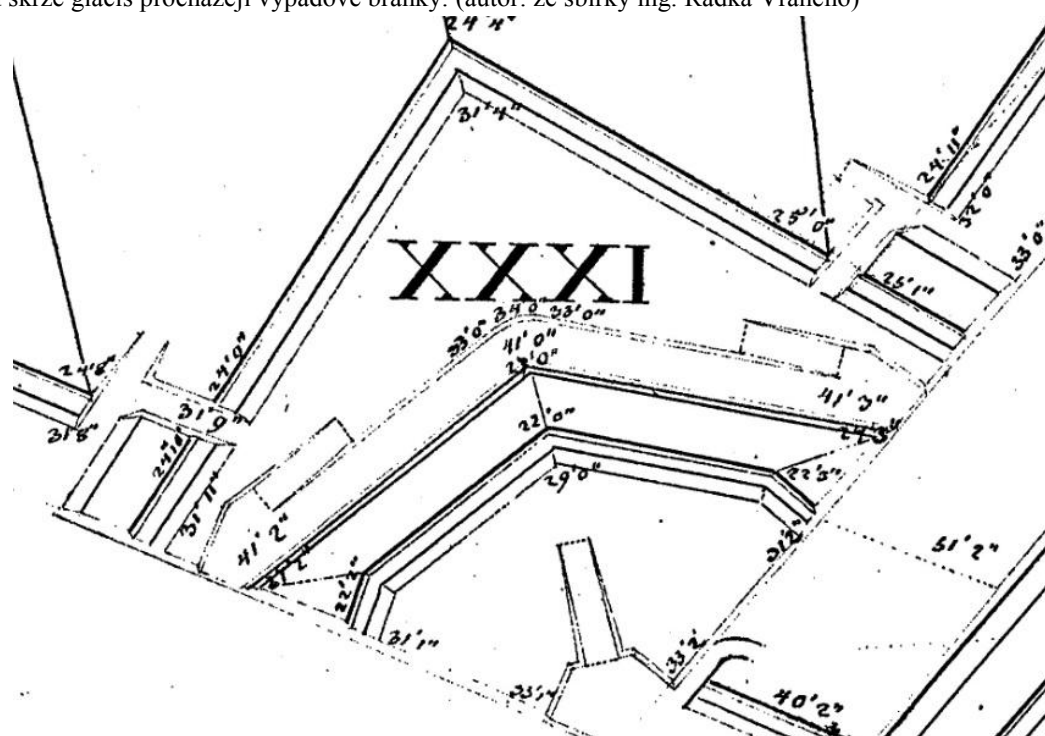
Obrázek č. 5: Obrázky (1780- 1790) zachycují dva druhy ravelinů z redutou (A) a retranchementem (B).
(autor: ze sbírky ing. Radka Vraného)

Obrázek č. 6: Výkres (1780- 1790) zachycuje kleště č. XII. Je dobře rozpoznatelné napojení na dvoukaponiéru a poterna skrz kleště. (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného)

Obrázek č. 7: Shromaždiště č. XXXI (1780- 1790) Vpravo a vlevo je vidět napojení na krytou cestu, kde v lomu skrze glacis procházejí výpadové branky. (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného)

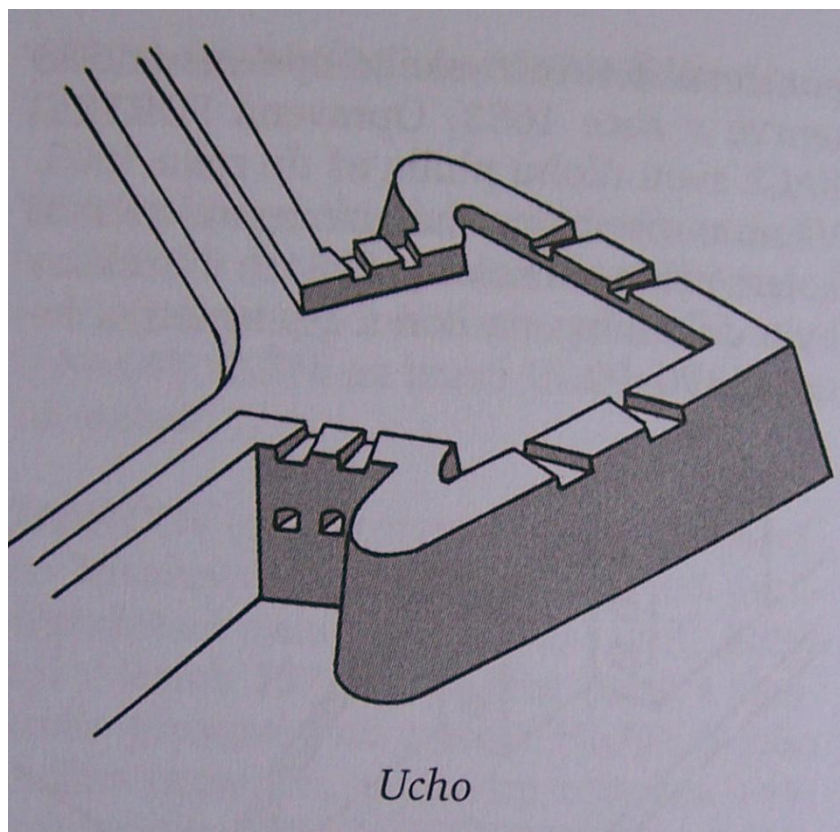
Obrázek č. 8: Fotografie reduty ravelinu č. XVIII (autor: vlastní foto 21. 5. 2011).

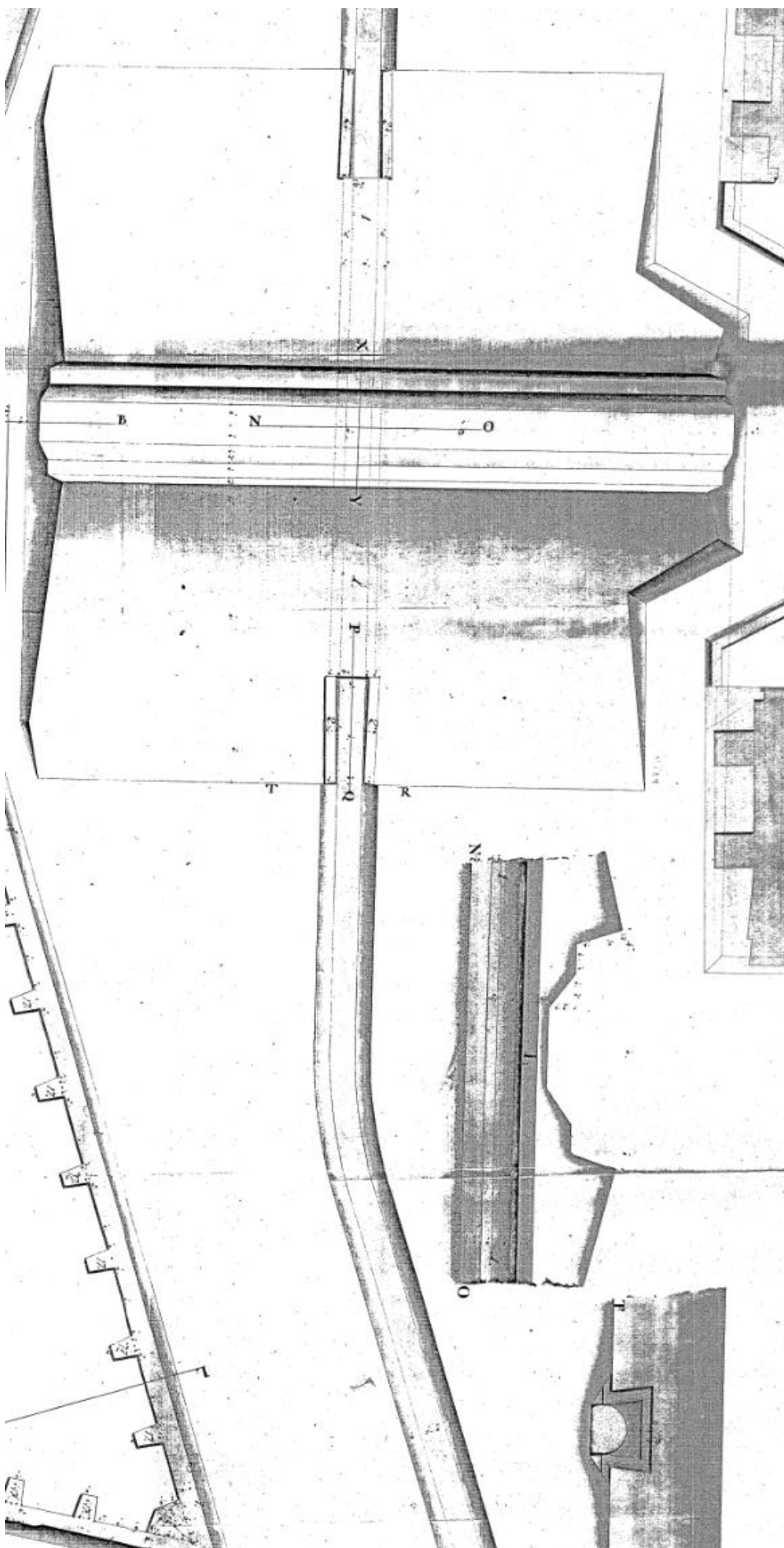

Obrázek č. 9: Zde je vidět banket s jednotlivými posty pro pěší střelce, nacházející se na kleštích č. XII
(autor: vlastní foto 21. 5. 2011)

Obrázek č. 10: Bastionová ucha kryla křídla bastionů, ve kterých byly dělostřelecké kasematy. Tento způsob opevnění byl ale v době budování Terezína už zastaralý a nahradil ho systém kleště (autor: Kupka V., Čtverák V., Durdík T., Lutovský M. a Stehlík E.; *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*; ISBN 80-7277-096-9, Praha 2002, str. 524)

Obrázek č. 11: Výkres (1780- 1790) dvoukaponiery i s řezem a pohledem. Propojovala vnitřní a střední obranný okruh, v případě nouze mohla být doplněna gabiony, palisádou či pytlí s pískem (autor: ze širky ing. Radka Vraného)

Obrázek č. 12: Fotografie posádkového kostela směrem od nemocnice. Tato věž má ve své spodní části minové komory pro odpálení. Nepřítel by se podle postavení kostela mohl zaměřit na další budovy. (autor: vlastní foto 21. 05. 2011)

Obrázek č. 13: Dům inženýrů zde stál jako první budova vůbec a možná, že ještě dříve než hradební systém. Dnes je zde kulturní dům (autor: vlastní foto 21. 5. 2011)

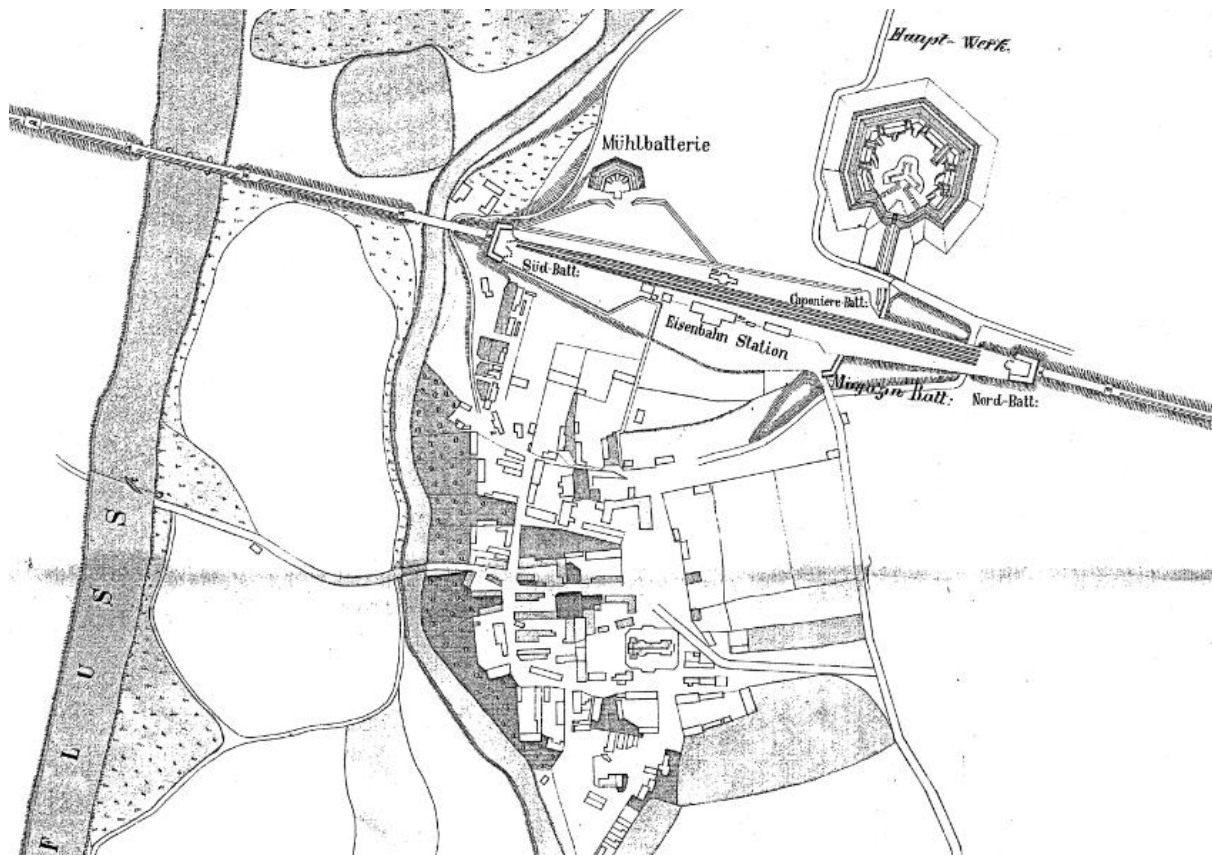
Obrázek č. 15: Fotografie z doby, kdy se rozebíral ravelin č. XVII, na jehož místě bylo postaveno fotbalové hřiště TJ Sokol (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1930).

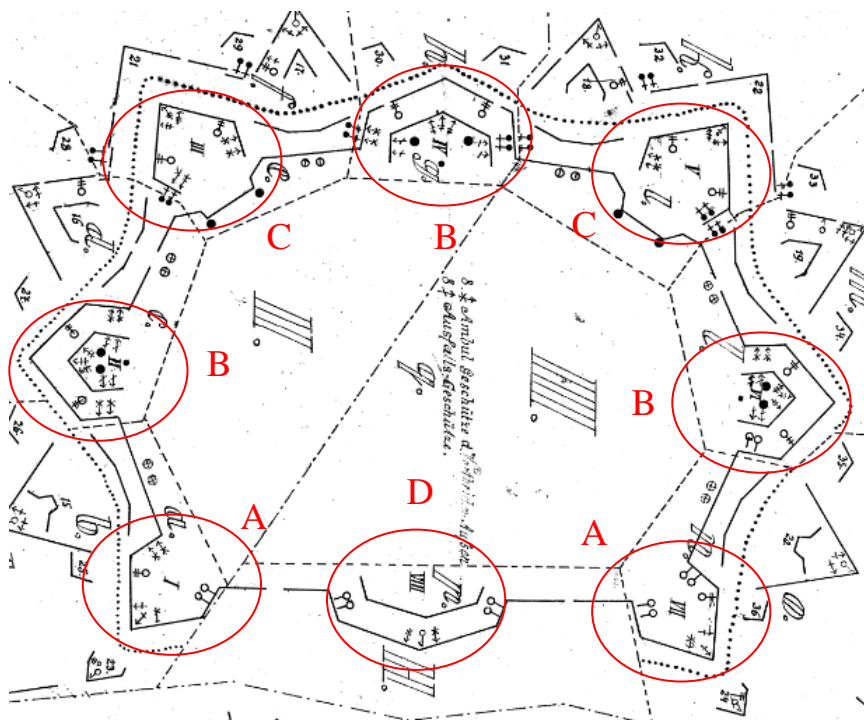
Obrázek č. 16: Na tomto plánu (1780- 1790) je zachycena pozice Terezína proti tehdejšímu terénu a komunikacím (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

Obrázek č. 19: Výkres (1780- 1790) Pevňnstky u Bohušovic nad Ohří chránící nádraží. Všecky musely ustoupit budoucí zástavbě (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

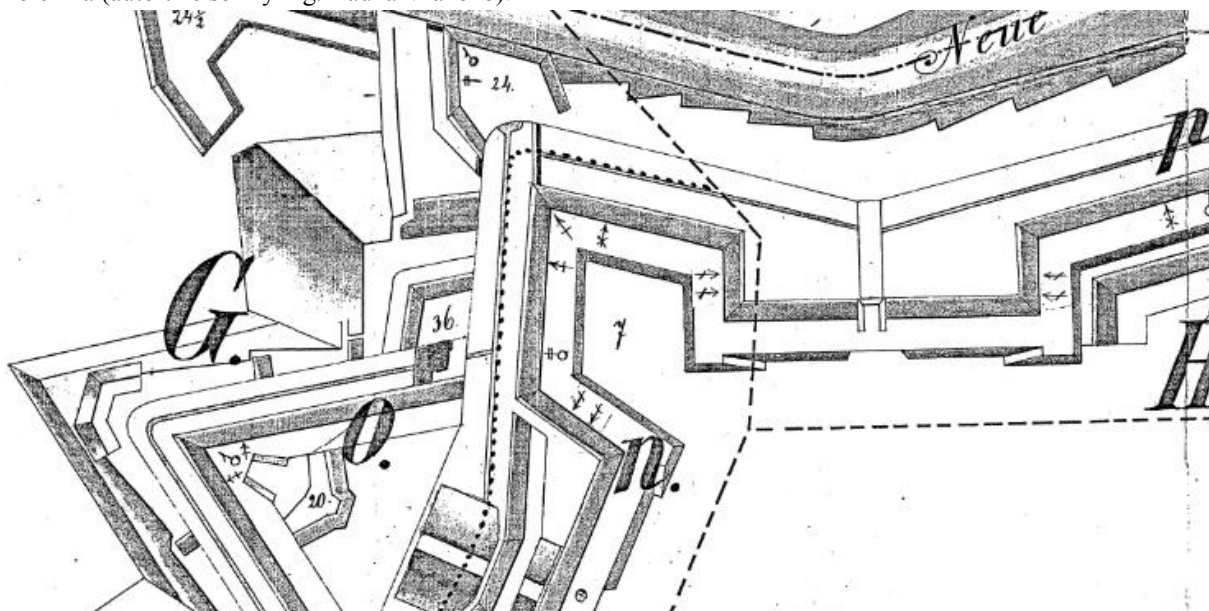
Obrázek č. 20: Na tomto náčrtu (1780- 1790) jsou zvýrazněny všechny bastiony Velké pevnosti, duté bastiony s prachárnami (A), bastiony s kavalíry (B), plné bastiony (C) a dutý bastion č. VIII, ve kterém byla umístěna posádková nemocnice (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

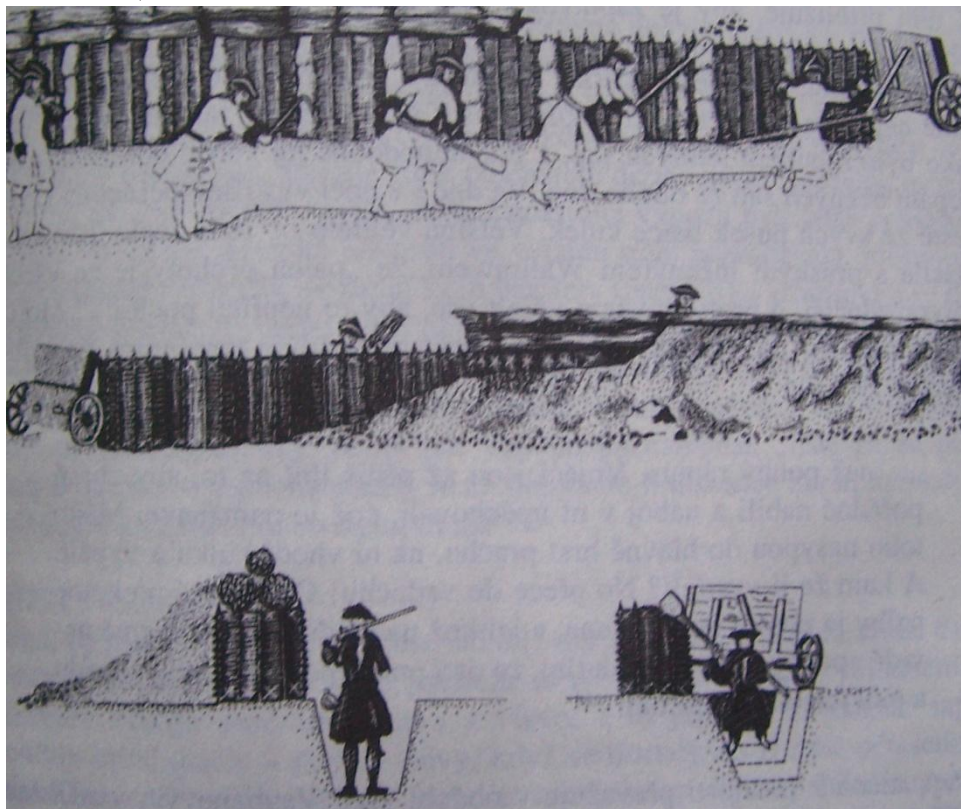
Obrázek č. 21: Fotografie kurtiny mezi bastiony č. IV a V přes kleště č. XII z ravelinu č XVII. Je dobře vidět, jak se valy převyšují, aby se mohli obránci navzájem podporovat (autor: vlastní foto 21. 5. 2011).

Obrázek č. 22: Výkres (1780- 1790) V bastionu č. VII byla dislokována válečná prachárna, protože byl velmi dobře chráněn. Mírové prachárny byly z bezpečnostního důvodu umístěny v Trávčickém lese východně od Terezína (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

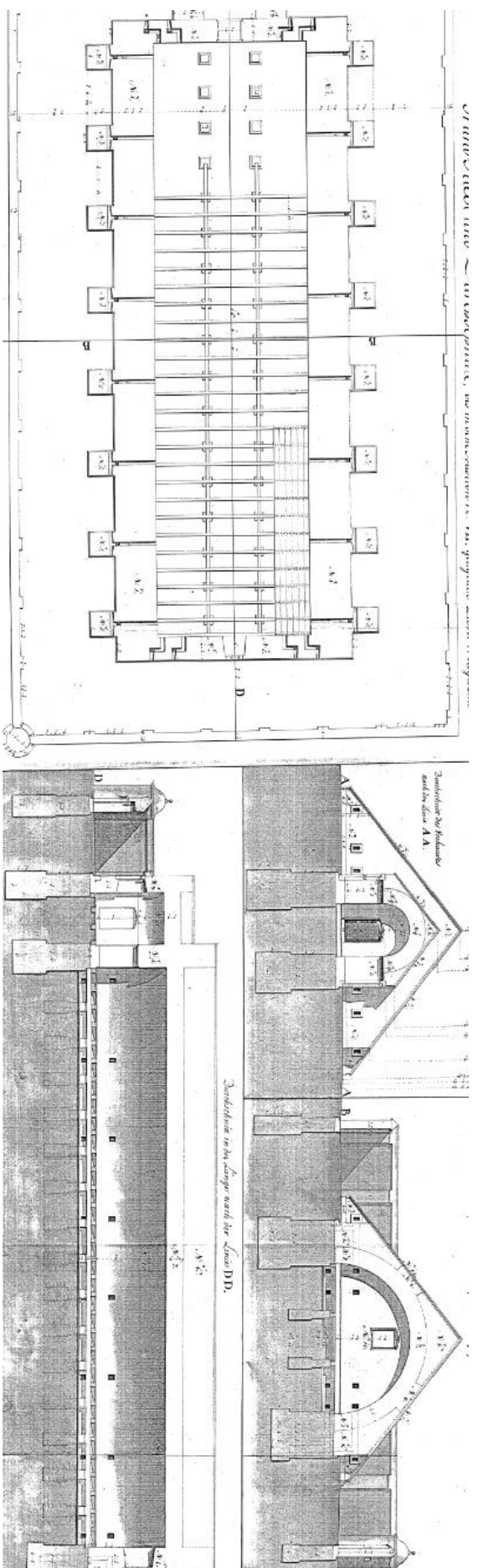

Obrázek č. 23: Na obrázku je znázorněn výkop přibližovacích sáp podle Vaubana (autor: Duff Ch., KÁMEN A OHENĚ Bastionová pevnost, její zrod a vývoj v dějinách pevnostního válečnictví, Brno 1998, ISBN 80-7242-002-X, str. 141)

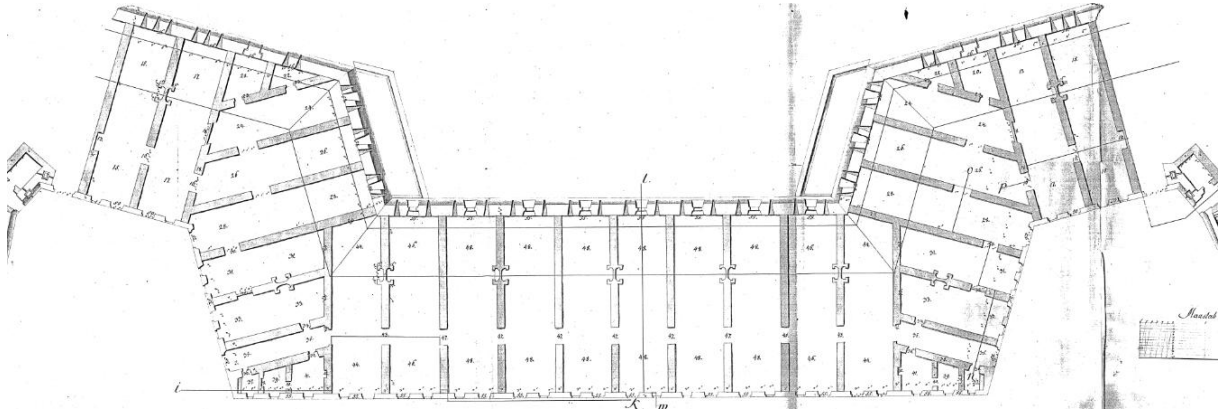
Obrázek č. 24: Suchý příkop před kavalírem, ty byly umísťovány tam, kde hrozilo menší nebezpečí (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 2008).

Obrázek č. 25: Výkres (1780- 1790) Pevnostní prachárna, která byla v bastionu č. I a VII. Tento sklad vycházel přímo z Vaubanova návrhu. Klenutý strop zabraňoval prostřelení, speciálně upravená okna zase nebezpečí, že dovnitř vletí jiskry. Kvůli vysoké vlhkosti musela být dobře větrána. Celá budova byla ještě obehnána 2,5 m vysokou zdí, v jejíž rozích byla strážnice (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

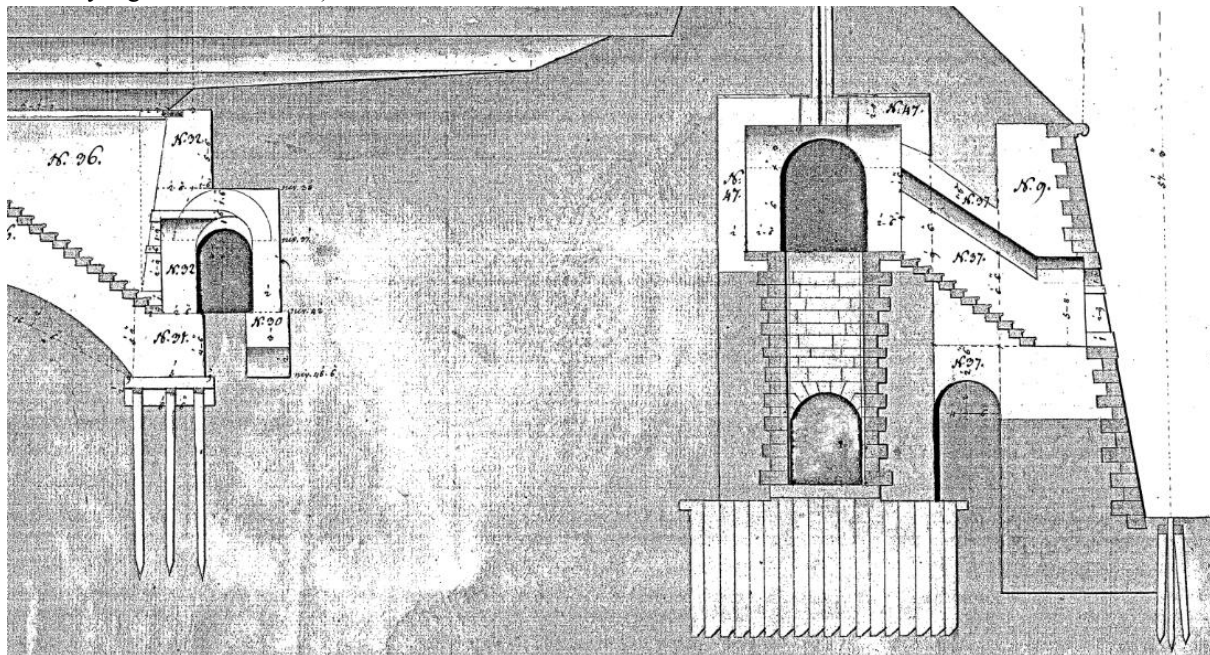
Obrázek č. 26: V rozkresleném půdorysu (1780- 1790) retranchementu č. V. Jsou vidět jednotlivé kasematy sloužící pro ubytování vojáků. Vojáci dostávali suroviny a vařit si museli sami (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

Obrázek č. 27: Fotografie retranchementu (autor: vlastní foto 21. 5. 2011)

Obrázek č. 28: V tomto řezu (1780- 1790) vedeným skrze napouštěcí stavidla jsou vidět různé typy pilotáže zděných konstrukcí, ale pro namáhání vodou musel být tento prostor lépe zabezpečen než zbytek pevnosti (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

Obrázek č. 29: Fotografie příkopu před kontragardou č. XX, na levé straně je odklon od vertikály evidentní činil 1:6 (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 5. 1. 2004).

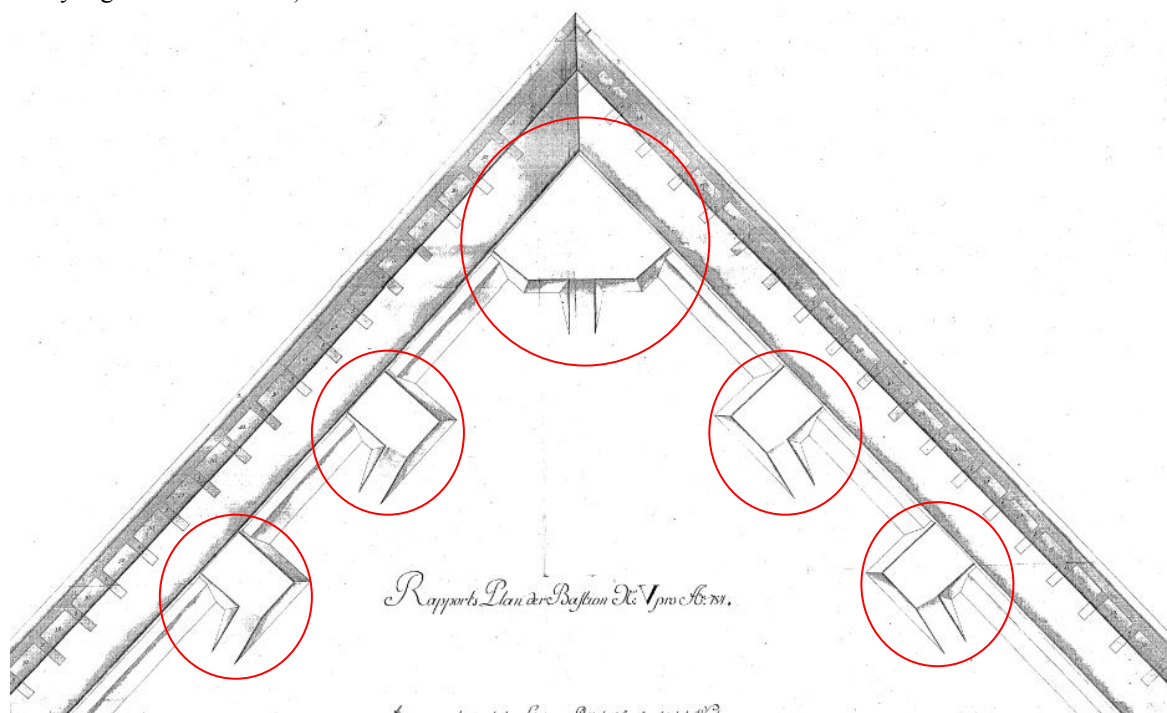
Obrázek č. 30: Na fotografii je vidět skvěle zachovalá rampa na ravelin č. XIX (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 16. 4. 2005).

Obrázek č. 31: Zde je zachycen ohoz dvou za sebou stojících prvků, ze kterých se dalo zároveň ostřelovat předpolí (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 8. 1. 2008).

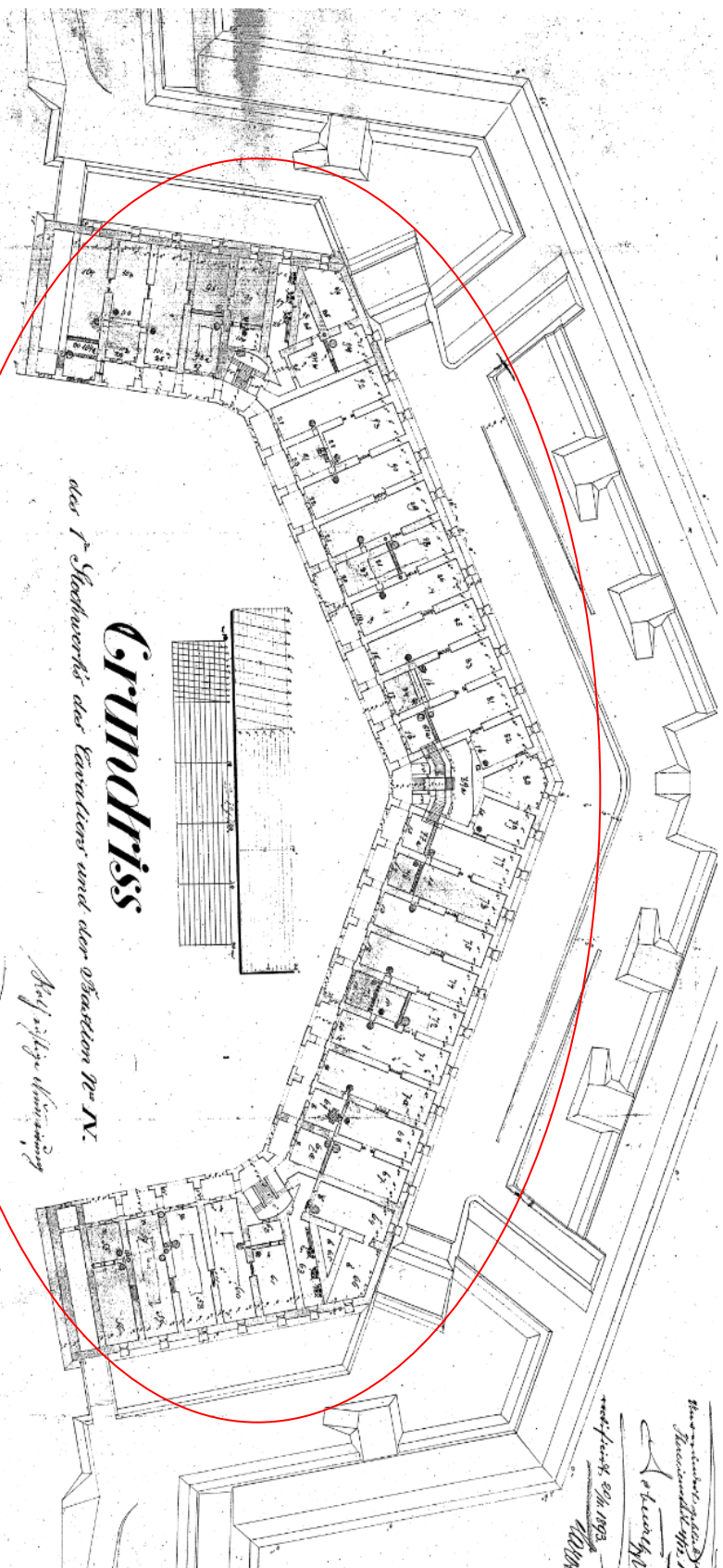

Obrázek č. 32: Na tomto obrázku (1780- 1790) jsou znázorněny palposty na špičce bastionu č. V (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

Obrázek č. 33: Jedna z potern v křídle reduty na ravelinu č. XVIII. Vlevo ihned za dveřmi se nachází prachárna a pár metrů dále jsou ve zdech vyvedeny zářezy, do kterých se zasouvala dřevěná prkna, aby se zesílila odolnost brány (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 8. 1. 2008).

Obrázek č. 34: Náčrt (1780- 1790) kavalérie v bastionu č. IV. Sloužil jako ubikace jak v době války, tak v míru. Budova má dvě patra a je na svoji dobu velmi moderní, (toalety, černé kuchyně atd.). Od bastionu ji odděluje suchý příkop.

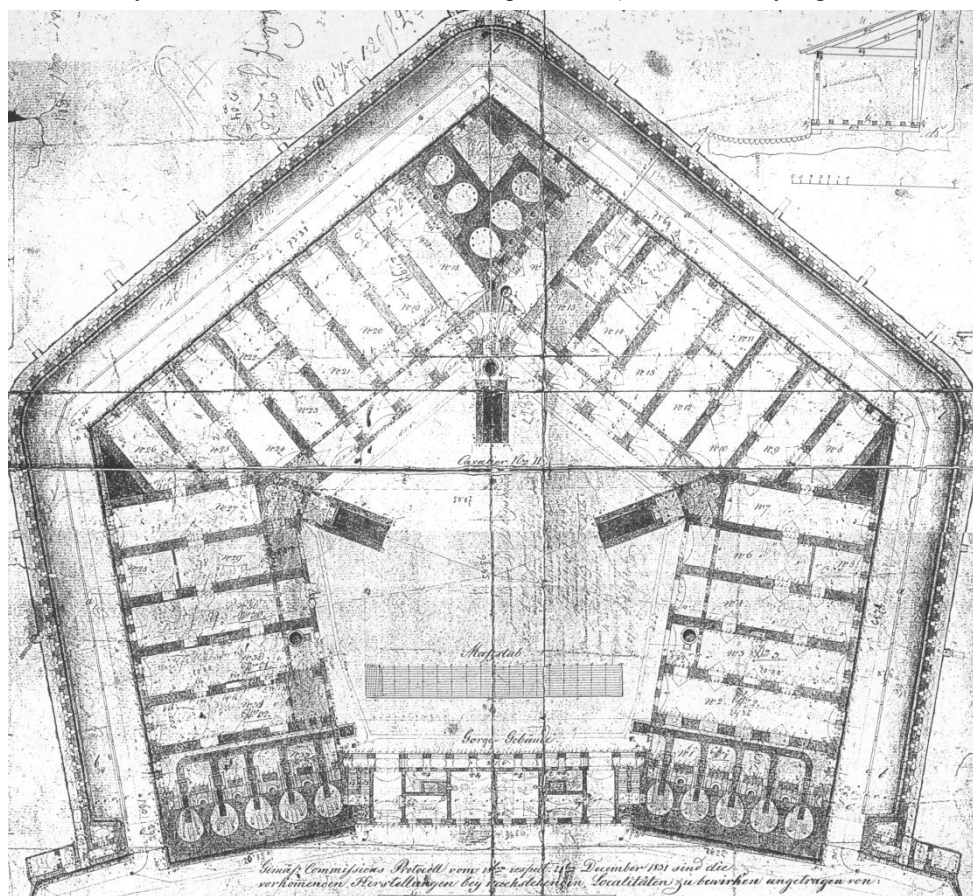
Interiér je členěn takto. Ve vnitřní části probíhá chodba, která je osvětlena klennými okny. Z této chodby se vchází do jednotlivých místností, které byly z bezpečnostních důvodů také zaklenuté.

Na levém lici tohoto kavalérie se nachází zakládací kámen (viz. Obrázek č. 111) (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

Obrázek č. 35: Zde je vidět eskarpa kavalíru č. VI (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 2008).

Obrázek č. 36: Výkres (1780- 1790) kavalíru č. II s pekárnou (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

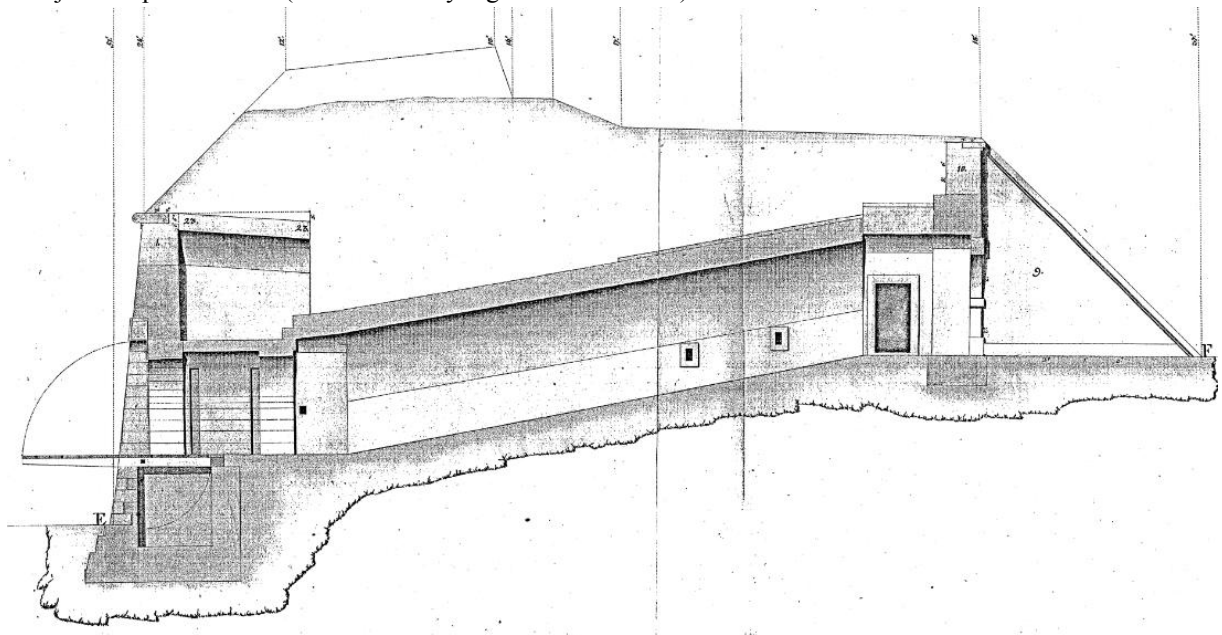
Obrázek č. 37: Fotografie vstupu do posádkové nemocnice (autor: vlastní foto 21. 5. 2011)

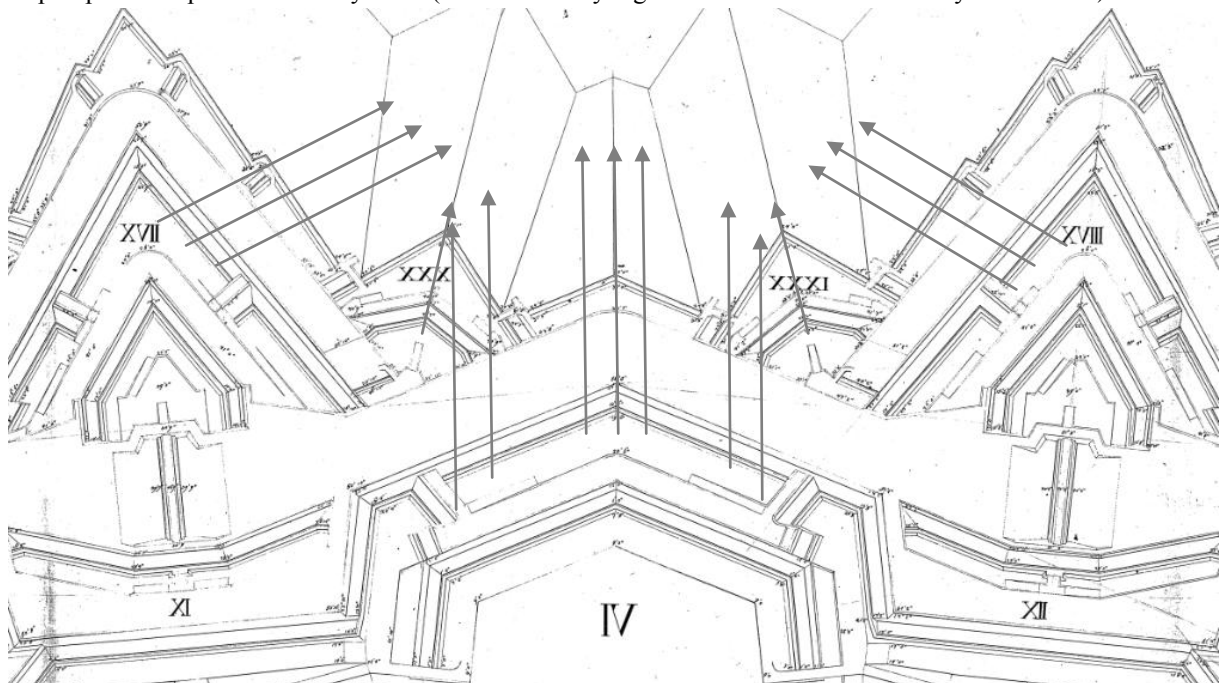
Obrázek č. 38: Fotografie kleští č. XII z lince bastionu č. V (autor: vlastní foto 21. 5. 2011).

Obrázek č. 39: Řez (1780- 1790) poternou v kurtině mezi bastiony č. III a IV. V horní části je prachárna a dole je vidět padací brána (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

Obrázek č. 40: Směry palby do předpolí v nejohroženějším západním úseku. Je zde vidět, že křížové palbě do předpolí se nepřítel nemohl vyhnout (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného z nakreslený 1780- 1790).

Obrázek č. 41: Fotografie ze špičky reduty v ravelinu č. XIX zachycující dvoukaponiéru a kleště č.XII (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 20. 2. 2004).

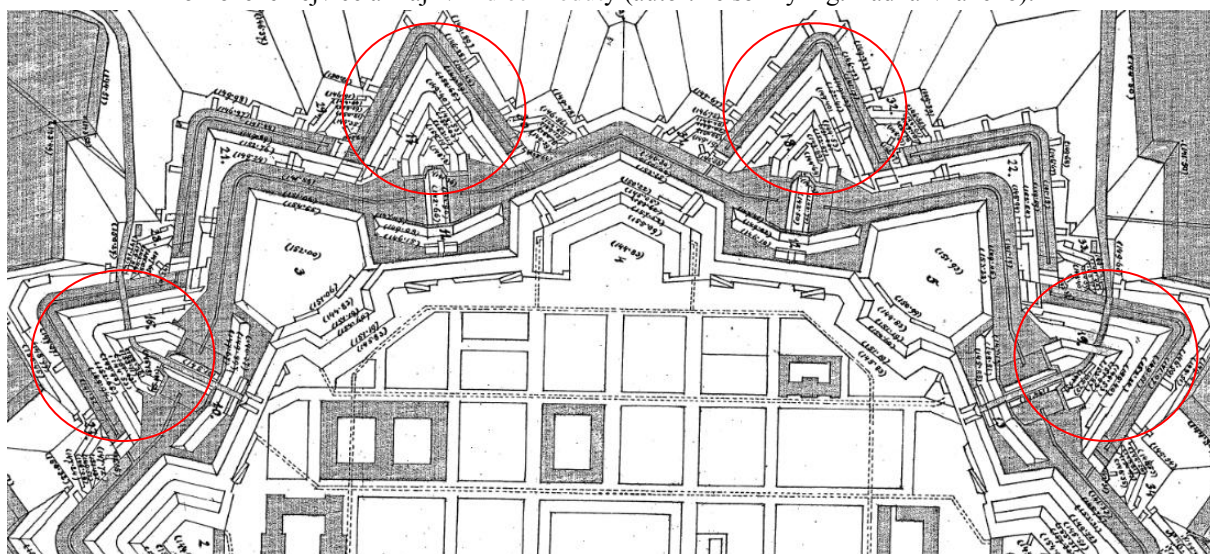
Obrázek č. 42: Na snímku je zachyceno torzo palpostu (autor: vlastní foto 21. 5. 2011)

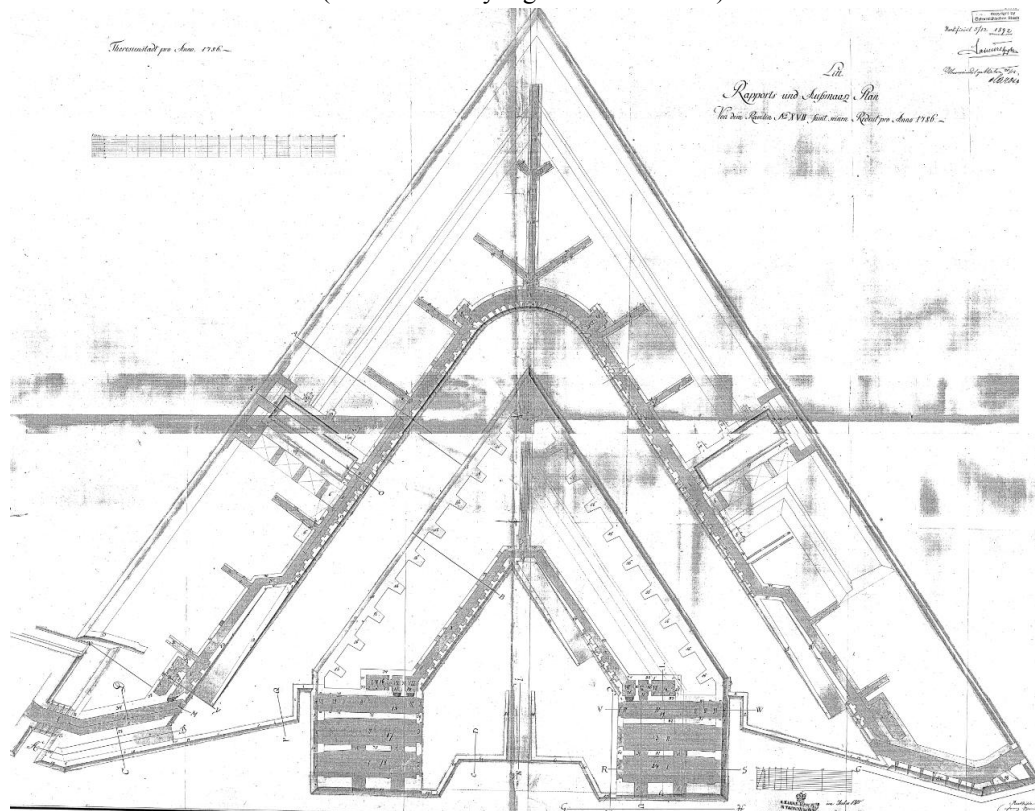
Obrázek č. 43: Zde je vidět tyl špičky ravelinu č. XX z retranchementem. Zde původně byly dělostřelecké laboratoře. Bohužel ani jeden retranchement se nedochoval (autor: vlastní foto 21. 5. 2011).

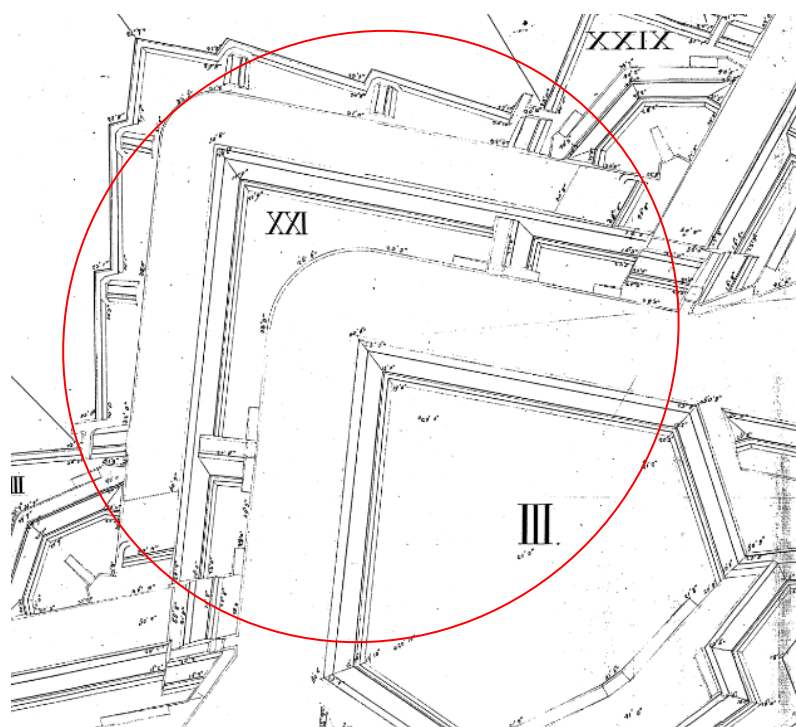
Obrázek č. 44: Na plánu města (1780- 1790) jsou označeny raveliny č. XVI, XVII, XVIII, XIX, ty byly ohrožené nejvíce a mají v hrdlech reduty (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

Obrázek č. 45: Půdorys (1780- 1790) křídel ravelinů. Je zde vidět střelecká galerie ze které vycházejí minové větve pro odpálení opevnění, průchody skrze raveliny do přepolí a v hrdle suchým příkopem oddělený reduit, který má v sobě také střeleckou galerii a ve špičce minu pro odpal. V týlu reduity jsou také vidět čtyři velké dělostřelecké kasematy, ze kterých vedou dvě střílny do hlavního příkopu a mají krýt dvoukaponiéru (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

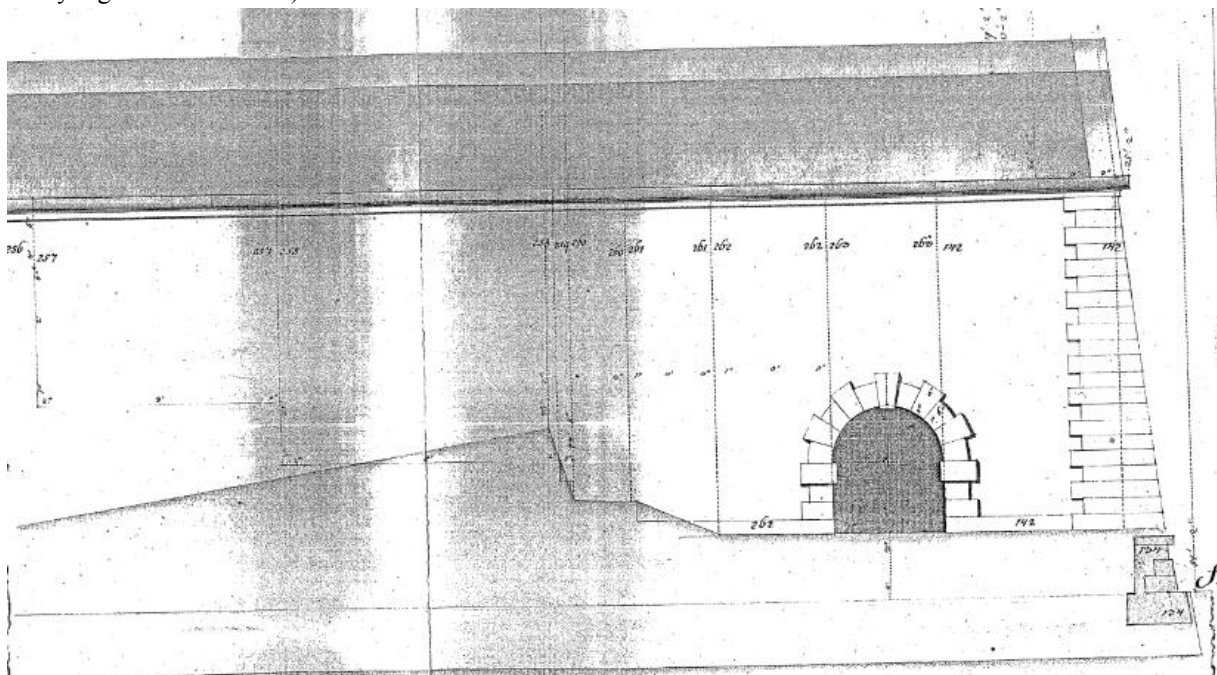
Obrázek č. 46: Na tomto výkresu (1780- 1790) je označena kontragarda č. XXI, která měla chránit bastion č. III před přímou palbou z předpolí (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

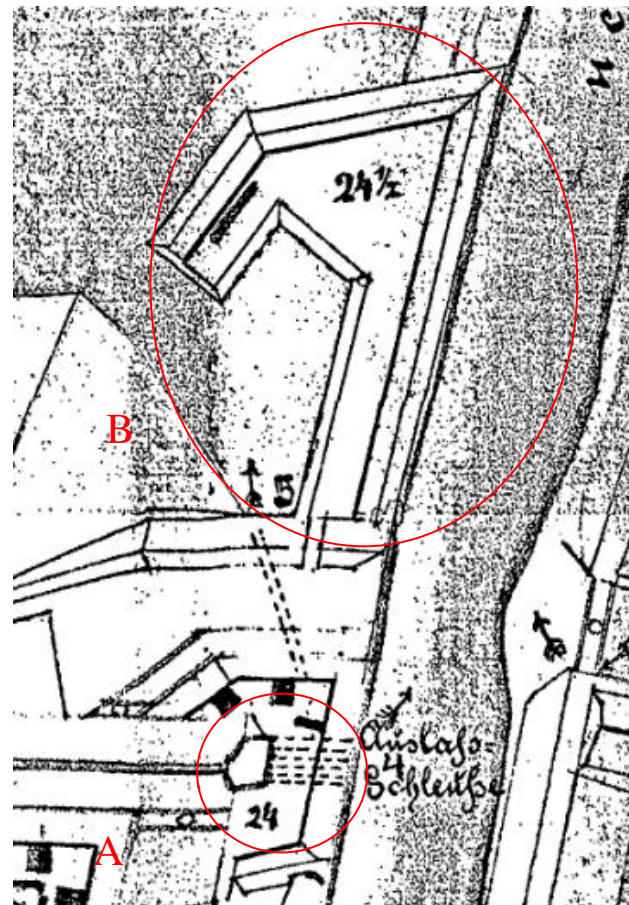
Obrázek č. 47: Na fotografii vidíme zářez do kontragardy č. XXII. Sloužil k odříznutí nepřítele, pokud by se mu podařilo uchytit nebo odpálit špičku kontragardy. V kontraeskarpě jsou dutou batardeaxu, ve které procházela střelecká galerie (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 20. 2. 2008)

Obrázek č. 48: Pohled (1780- 1790) na poternu v křídle ravelinu, před ní je banket pro kaponiéru (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

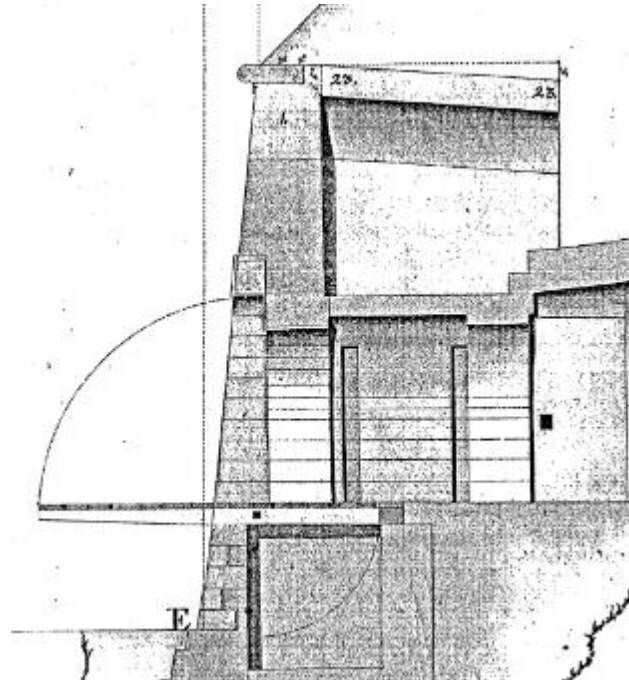
Obrázek č. 49: Vypouštěcí stavidla (A) byla chráněna předsunutým šípem č. XXIV ½ (B). Ten fungoval jako kontragarda a měl chránit přístup po břehu Ohře (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1780- 1790).

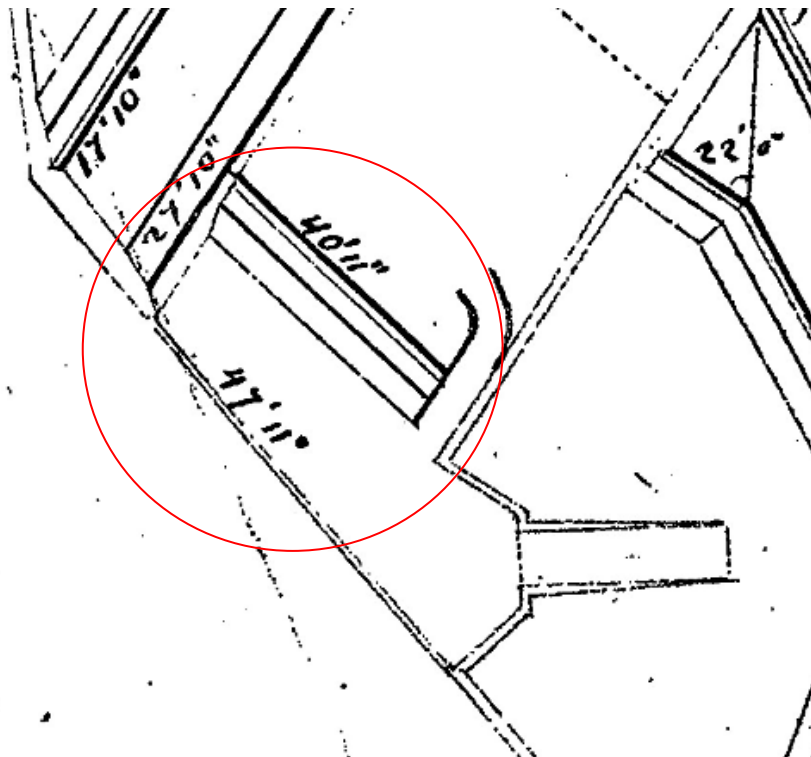
Obrázek č. 50: Fotografie batardeau od napouštěcích stavidel. Oddělovaly jednotlivé úseky hlavního příkopu, které se daly napouštět každý zvlášť (autor: vlastní foto 14. 2. 2004)

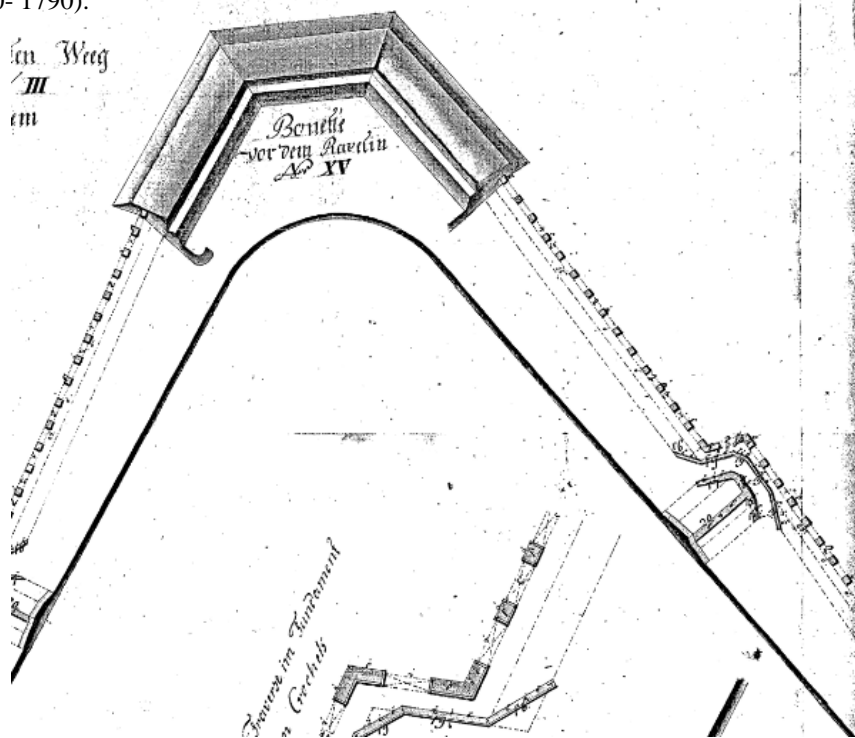
Obrázek č. 51: Systém padacího mostu, který byl použit i u hlavních bran. Jsou zde také vidět drážky pro dřevěné fošny, prostor mezi nimi se vyplnil pytlí s pískem a cihlami, to mělo zabránit snadnému prostřelení brány dělem (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1780- 1790).

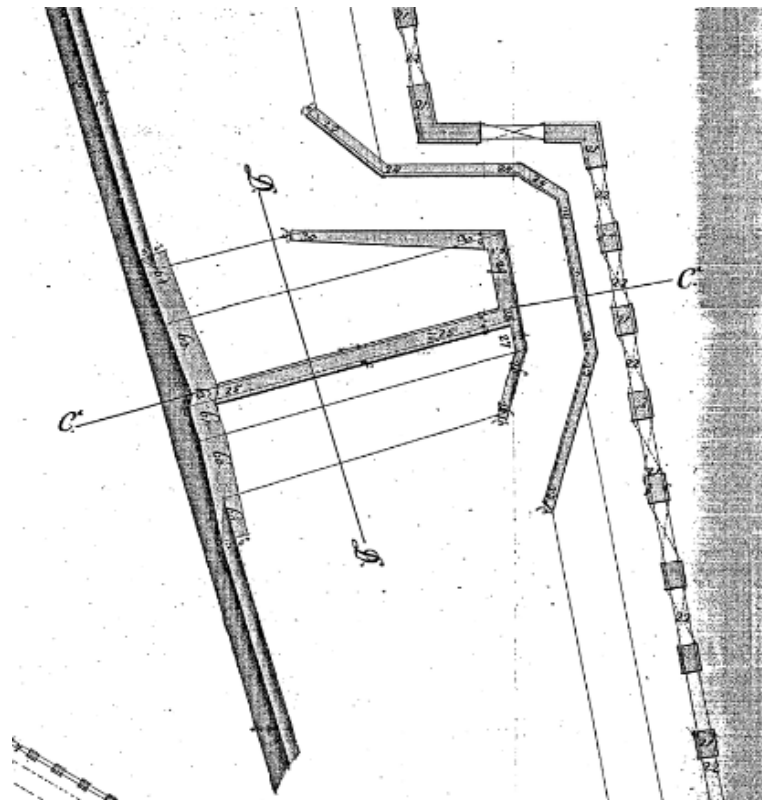
Obrázek č. 52: Kaponiéra spojující rameno prvku ze středního okruhu s lunetou. Vidíme i výpadovou branku pro obránce (v brance byla instalována dřevěná vrata pro snadné uzavření (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1780- 1790).

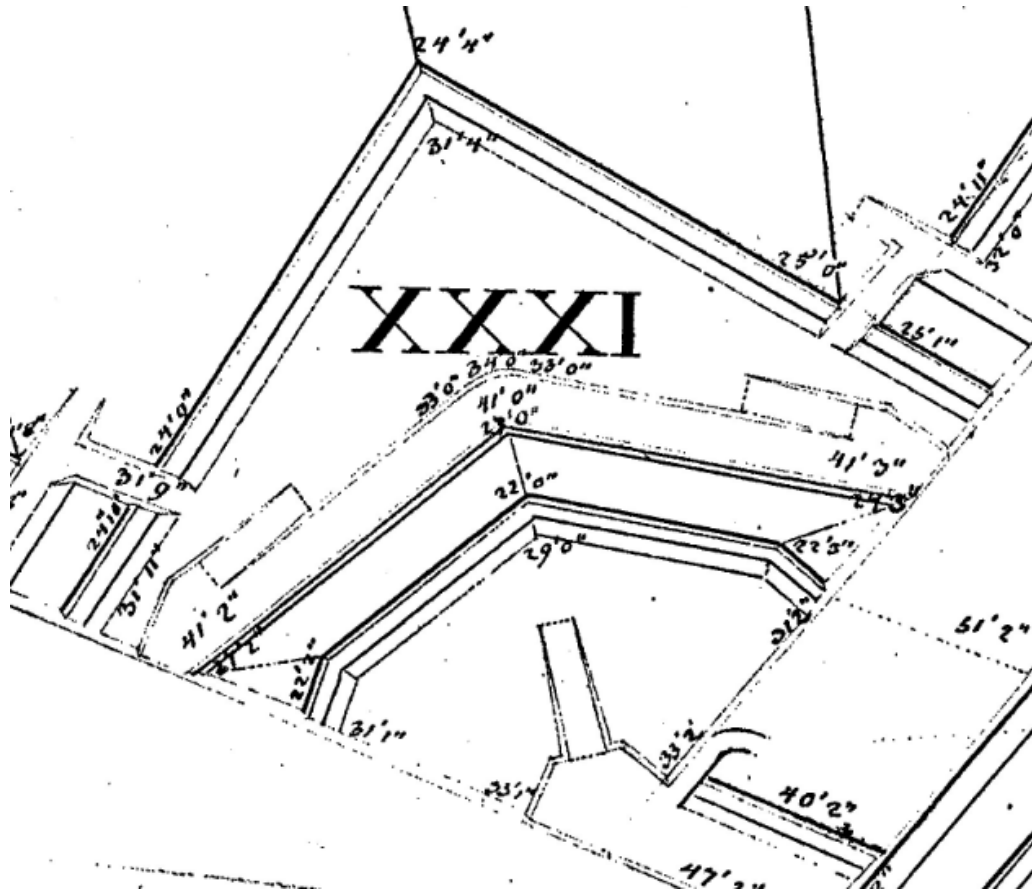
Obrázek č. 53: Čepce zesilovaly obranu špičky ravelinů po celém obvodu pevnosti, aby nedocházelo k tomu, že by se zde shromažďoval nepřítel před útokem. I proto že se předpokládalo, že přibližovací sápy půjsou kolmo na špičce ravelinu, byla pod čepcem zřizována horní galerie chodeb (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1780- 1790).

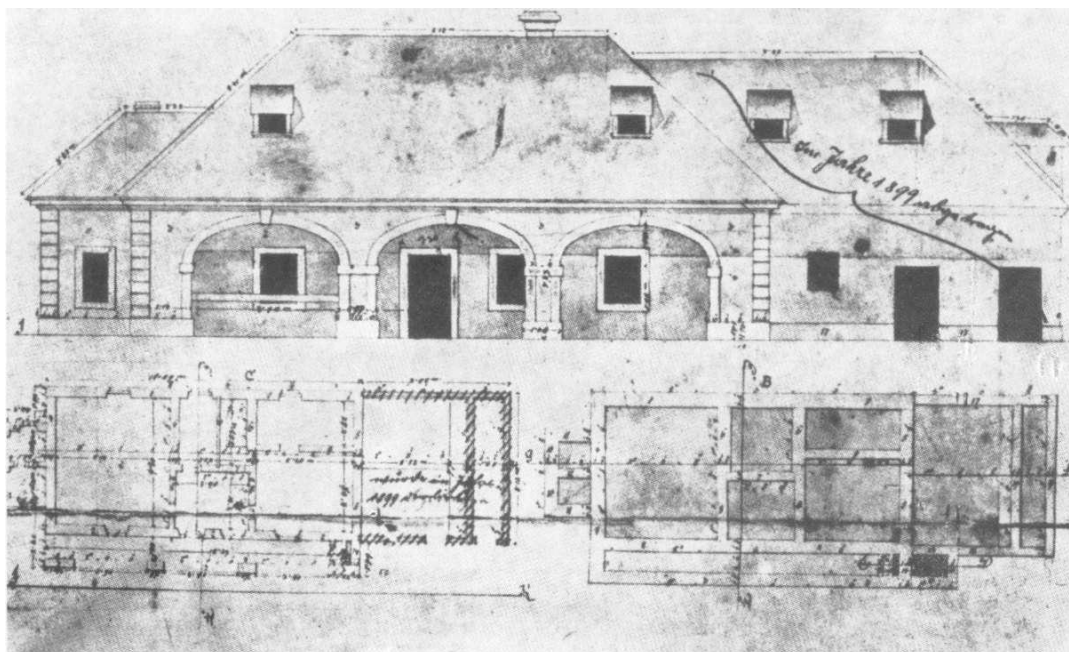
Obrázek č. 54: Hliněný traverz měl snižovat účinky rikošetové palby a obránci se za nim mohli krýt při průniku nepřítel na krytou cestu (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1780- 1790).

Obrázek č. 55: V hrdle shromaždiště č. XXXI byla umístěna luneta, která měla sloužit jak zesilující prvek vnějšího okruhu obrany, tak jako ubytovací prostor v případě útoku (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1780-1790).

Obrázek č. 56: Strážní domky byly rozmístěny po obvodu pevnosti, aby chránily přístupy k pevnosti (autor: Votoček O., Kostková Z., *TEREŽÍN*, Praha 1980, str. 49)

Obrázek č. 57: Na fotografii je zachycen tyl lunety (úroveň zeminy je o 1,8 m výše než původně), tento prvek byl pouze pro pěší střelce (autor: z archivu firmy STAVEX Č+B s.r.o. 26. 3. 2004).

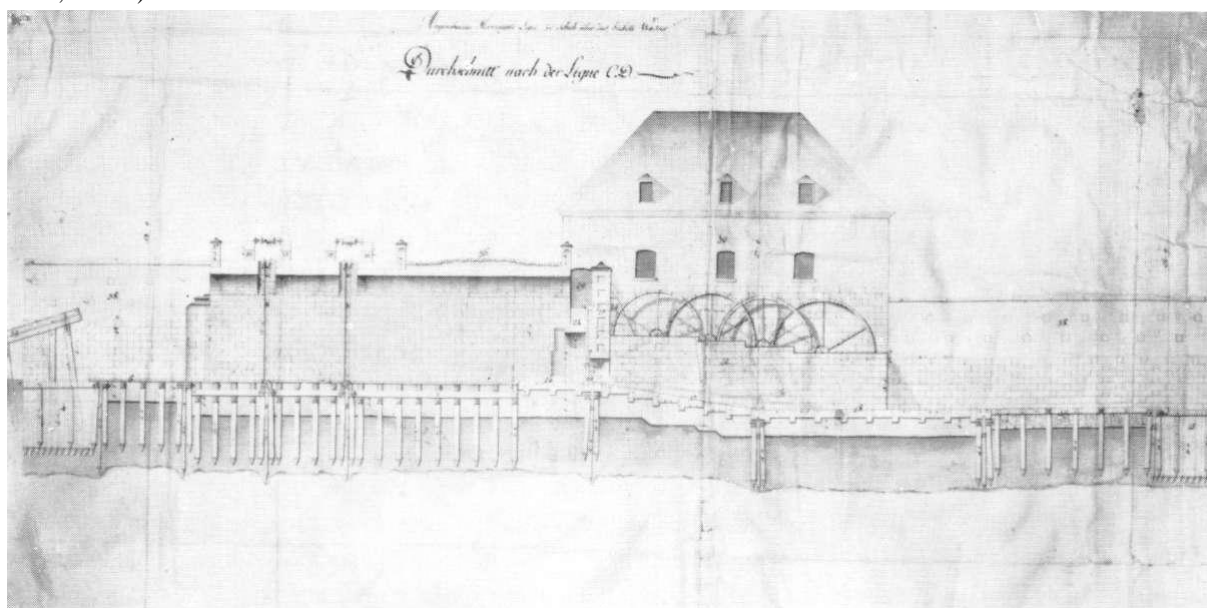
Obrázek č. 58: Fotografie vnitřku lunety. V každé kasematě byly tři střílny mířící těsně nad vrcholem suchého příkopu do prostoru shromaždiště (autor: z archivu firmy STAVEX Č+B s.r.o. 27. 09. 2011).

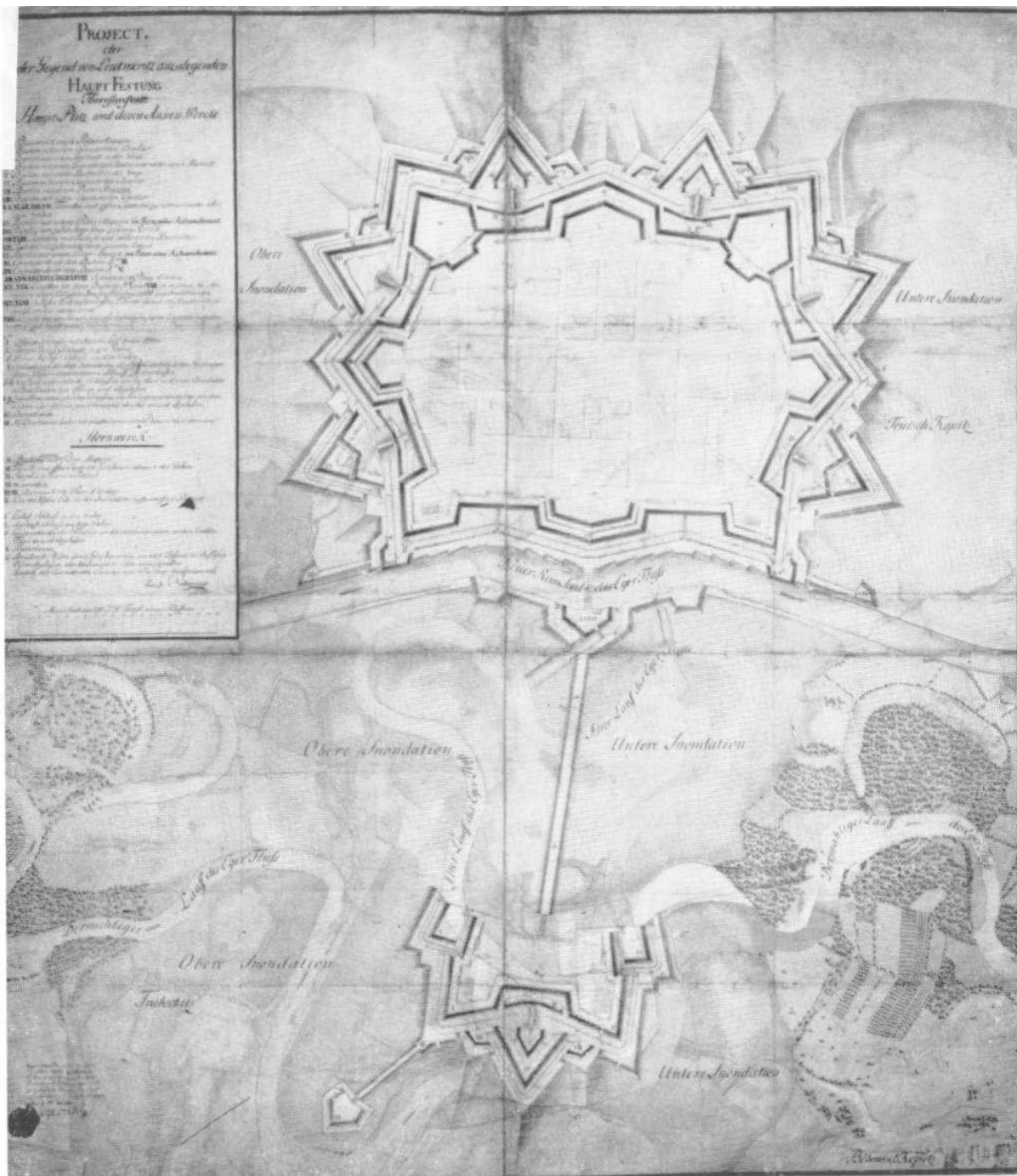
Obrázek č. 59: Fotka palpostů v lunetě, tyto střílny jediné mířily přímo na nepřítele (autor: vlastní foto 21. 5. 2011).

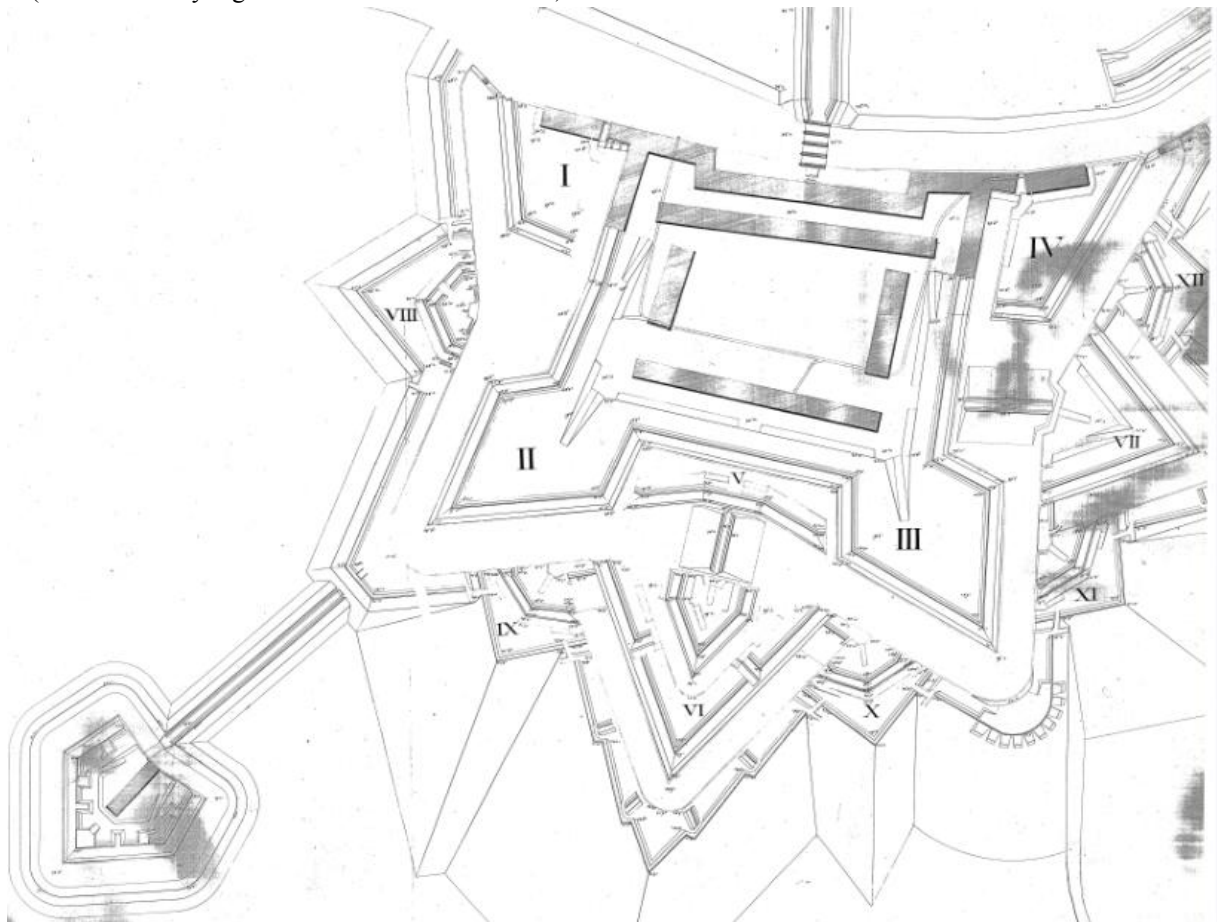
Obrázek č. 60: Pohled na pevnostní mlýn a řez mostem (autor: Votoček O., Kostková Z., *TEREZÍN*, Praha 1980, str. 30).

Obrázek č. 61: Velká pevnost se držela původního projektu mnohem více než východní předmostí na Ohři. Původně zde neměly být žádné retranchementy pouze dvoukaponiéra která by propojovala pevnost z otevřenou korunní hradbou autor: Votoček O., Kostková Z., *TEREZÍN*, Praha 1980, str. 19).

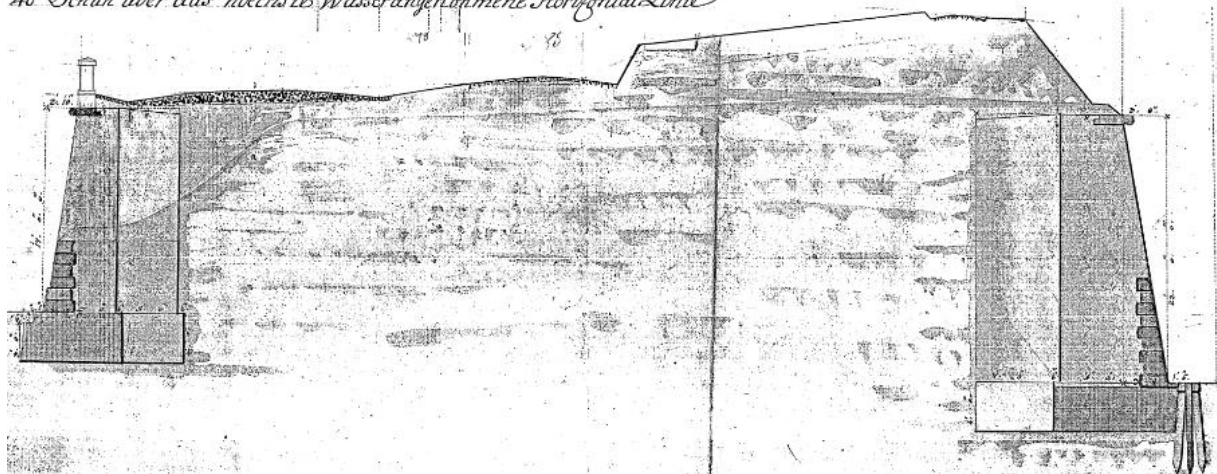

Obrázek č. 62: Dnešní stav Malé pevnosti se moc neliší od původního projektu krom přetav v období 2 s. v. (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1780- 1790).

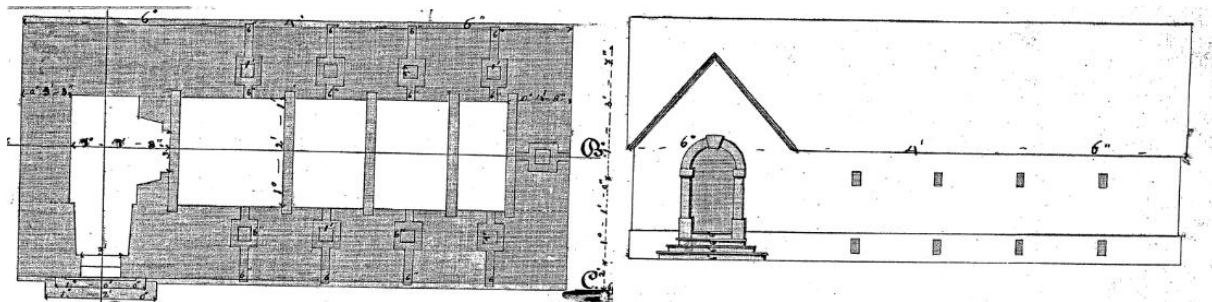

Obrázek č. 63: Řez (1780- 1790) nábrežím a cesty k mostu (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

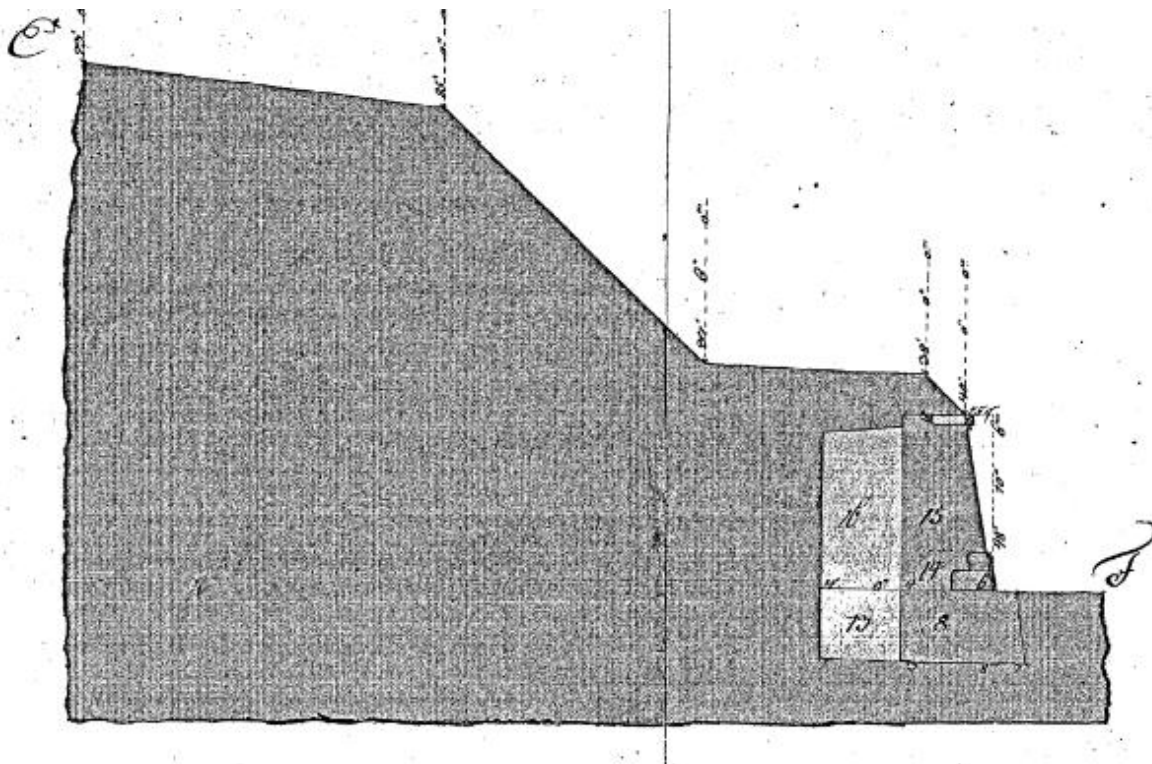
So Schuh über das höchste Wasserangemene Horizontal Linie

Obrázek č. 64: Tyto malá prachárna byly umístěny v dutých bastionech retranchementu č. II a V. Jejich konstrukce také vycházela z Vaubanových návrhů. Je vidět že velká tloušťka stěn a klenutý strop zabraňovaly při přímém zásahu explozi (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1780- 1790).

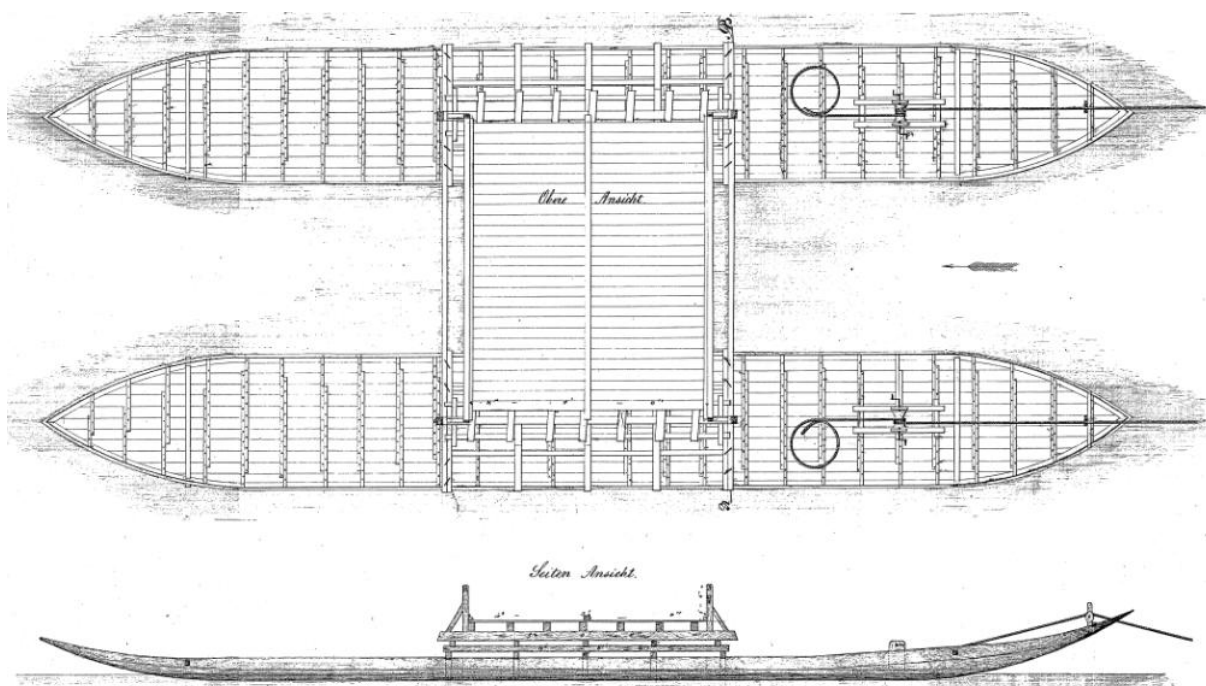
Obrázek č. 65: Val retranchement byl tvořen 6 m vysokým sypaným valem který byl při patě zesílen 2 m vysokou zdí (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1780- 1790).

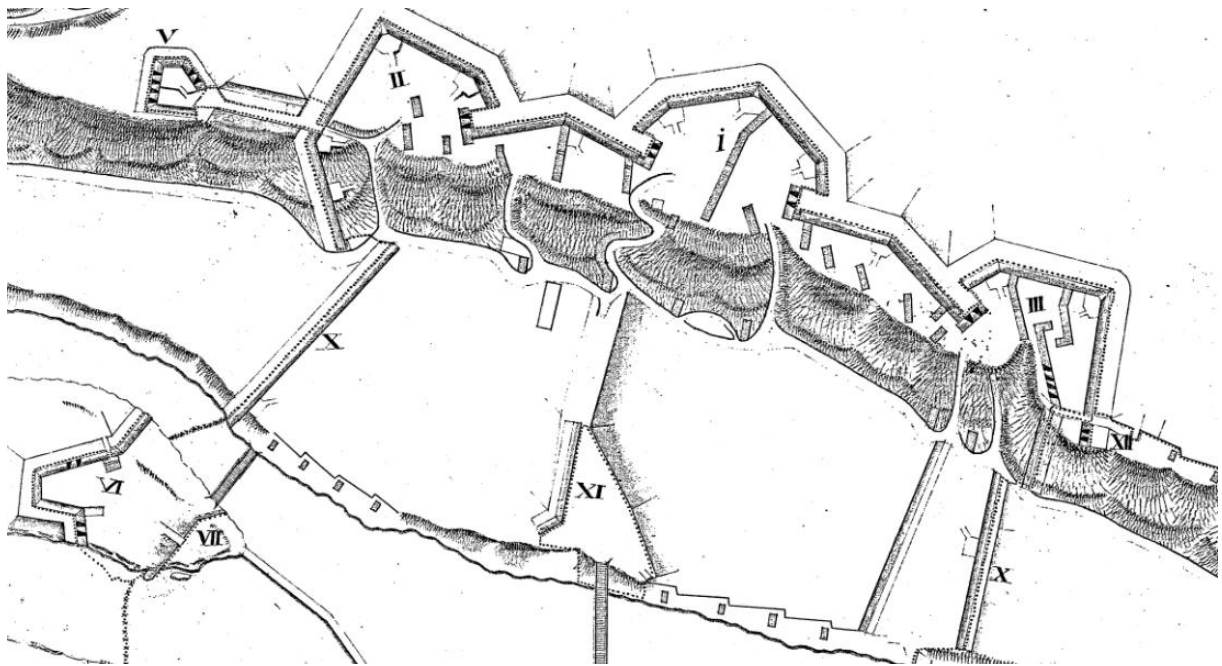
Obrázek č. 66: Fotografie z pevnůstky Křemín, je zde označeno Velká pevnost Terežín (A), Malá pevnost (B) a místo kudy vedly šance a linie pevnůstek (C) chránící zdejší vyvýšeniny (autor: vlastní foto 21. 5. 2011).

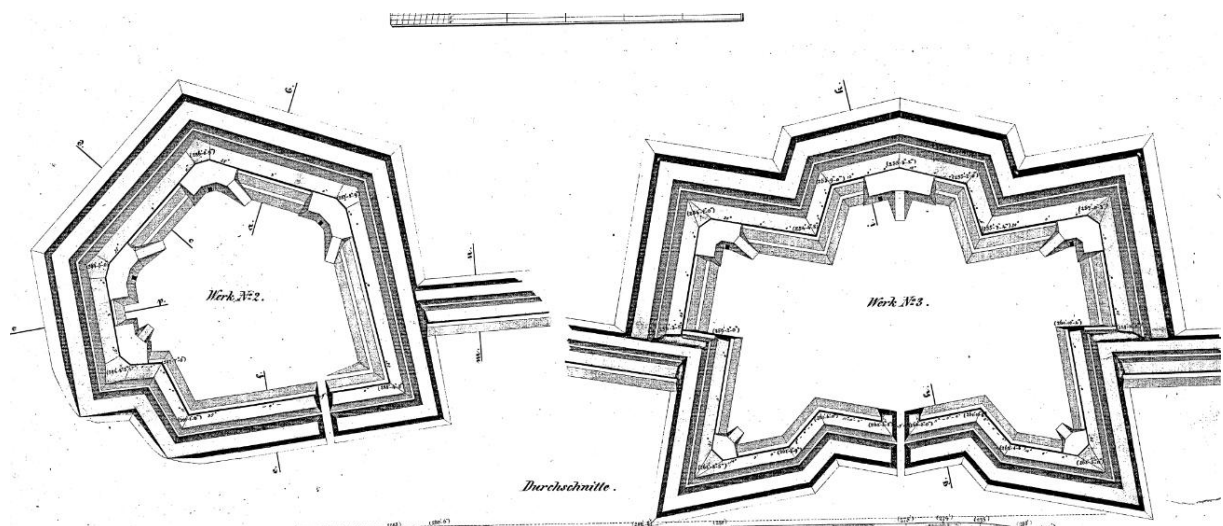
Obrázek č. 67: Nákres (1780- 1790) nejrozšířenějšího pontonového mostu 18. stol. (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

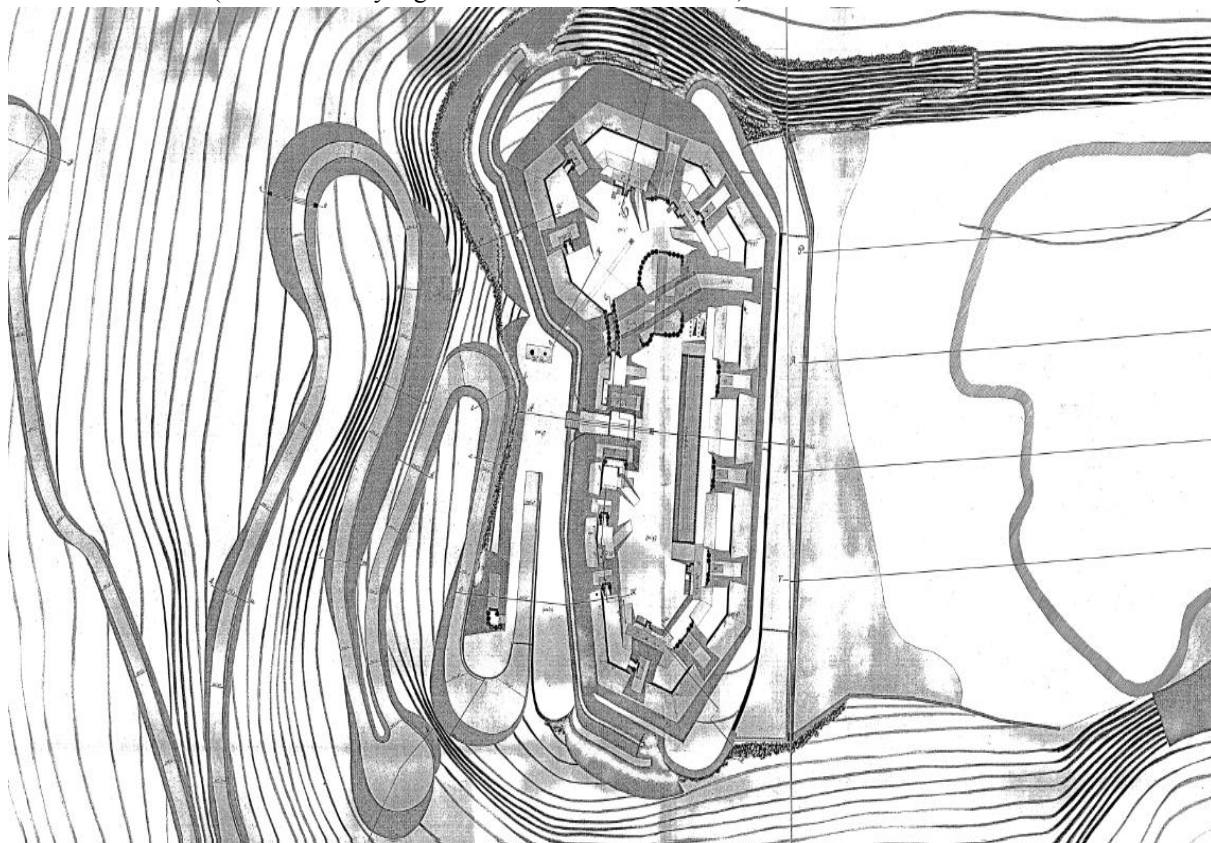
Obrázek č. 68: Korunní hradba na severním břehu Labe, která v době Napoleonských válek rozšířena o postavení která měla bránit prostor mezi ní a řekou kde měl být postaven pontonový most (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1780- 1790).

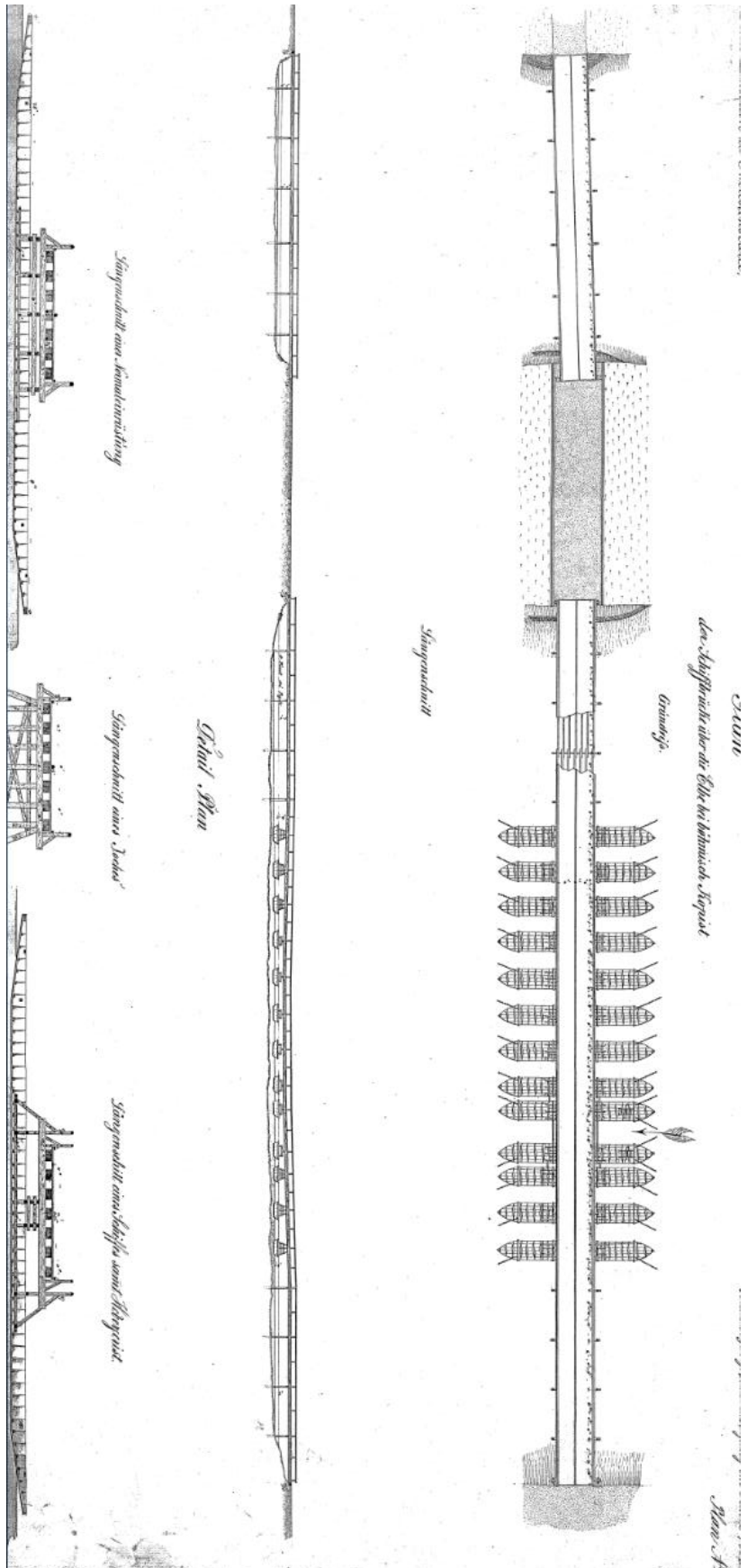

Obrázek č. 69: Detašované forty které byly postaveny 2pol. 19stol. byly vybaveny telegrafem a některé i dřevo-hliněnými ubikacemi a kuchyní pro případ odříznutí (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1790- 1866).

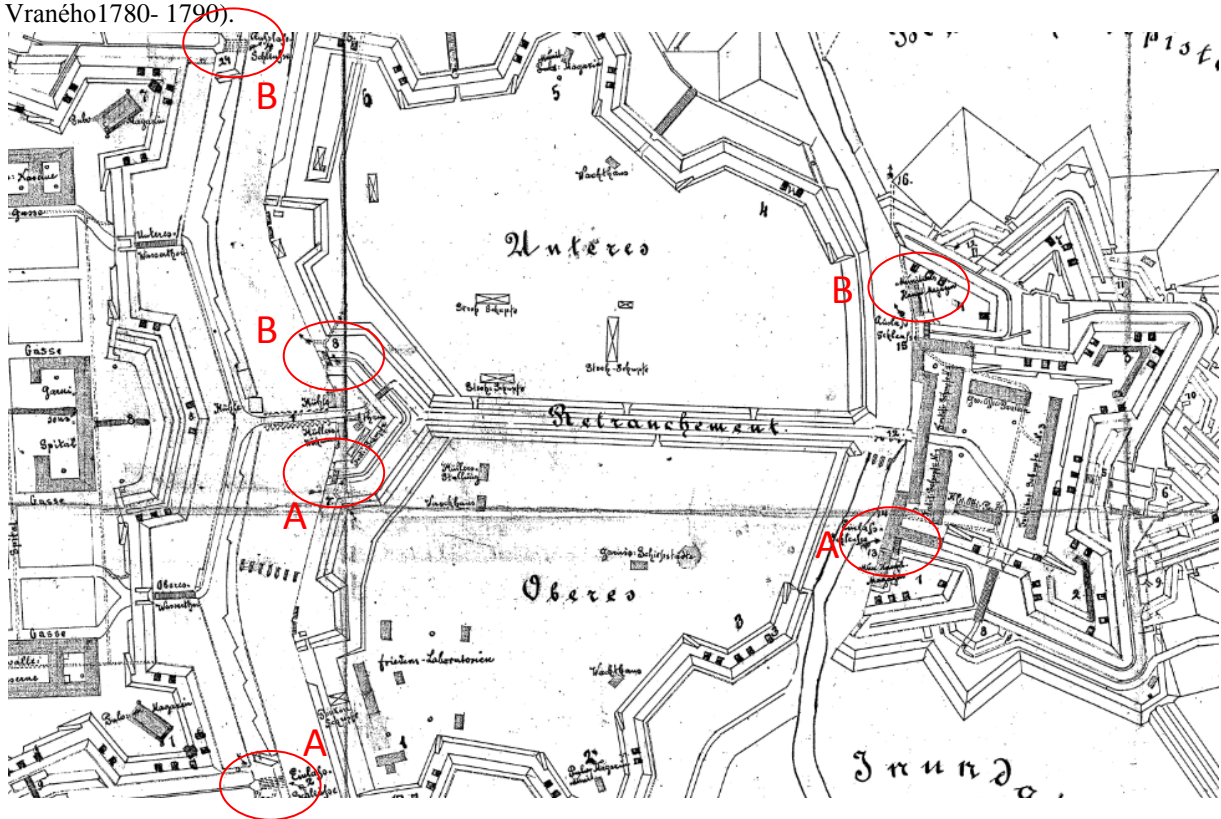
Obrázek č. 70: Hlavní fort na Křemešíně do dneška se zde zachoval pouze zvlněný terén, studna a dělostřelecká cesta (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1790- 1866).

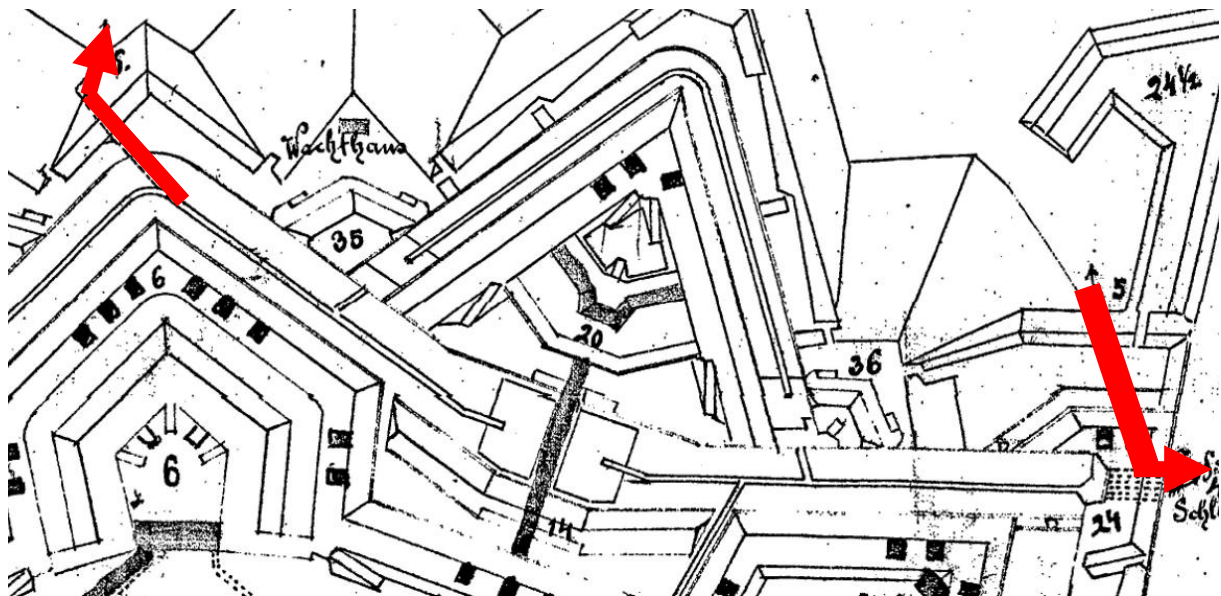

Obrázek č. 71: Náčrtes (1780- 1790) pontonového mostu který propojoval oba břehy Labe pro svažší přesuny při operacích na našem území (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

Obrázek č. 72: Označená místa jsou napouštěcí (A) a vypouštěcí (B) stavidla (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1780- 1790).

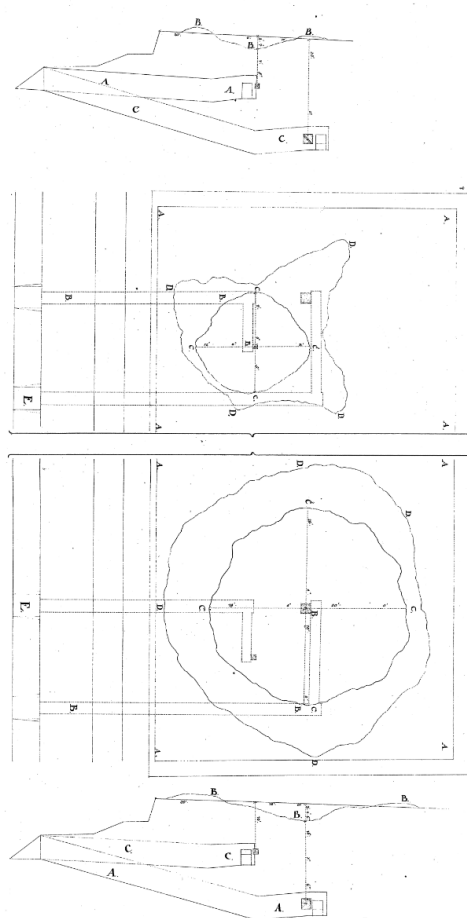
Obrázek č. 73: Napouštění Litoměřické kotliny probíhalo jinak než u ostatních inundací, napouštění totiž probíhalo z hlavního příkopu a dalo se ovládat stavidlem, které bylo vyvedeno na krytou cestu. Vypouštění pak obstarával kanál, který procházel lícem lunety č. XXIV a napojoval se na odtok z hlavního příkopu (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 1780- 1790).

Obrázek č. 74: Napouštěcí stavidla v lunetě č. XXIII (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 5. 1. 2004).

Obrázek č. 75: Řezy (1780- 1790) a předpokládané návrhy krátery po odpalu min (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

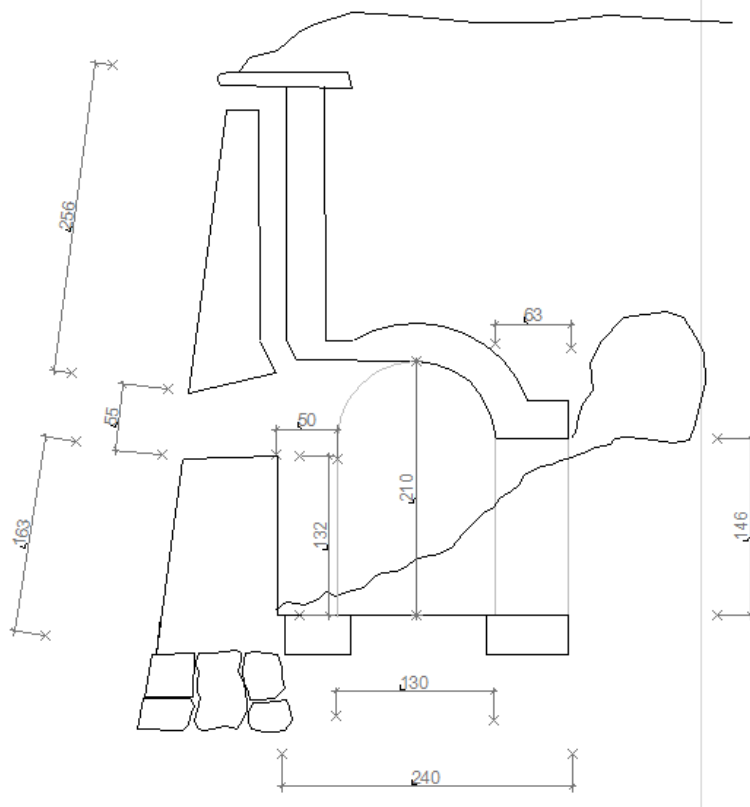
Obrázek č. 76: Fotografie střelecké galerie v kontraeskarpě před kontragardou č. XXII (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 3. 8. 2007)

Obrázek č. 77: Pohled skrze střelnu na eskarpu ravelinu č. XVIII z lunety na shromaždišti č. XXXIII (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 21. 5. 2011)

Obrázek č. 78: Na řezu je vidět střelecká galerie, v níž řez prochází skrz střílnu, komín pro odvod zplodin při výstřelu a vysypaným odlehčovacím výklenkem (autor: archiv firmy Řehák- SPELEO s.r.o. 2002).

Obrázek č. 79: Zbytky dělostřelecké kasematy v křídle bastionu č. IV, které měly chránit prostor za kleštěmi č. XII a poternu v kurtině (autor: vlastní foto 21. 5. 2011)

Obrázek č. 80: Čelo retranchementu za bastionem č. V, v jehož křídlech byly skryté dělostřelecké střílny (autor: vlastní foto 21. 5. 2011)

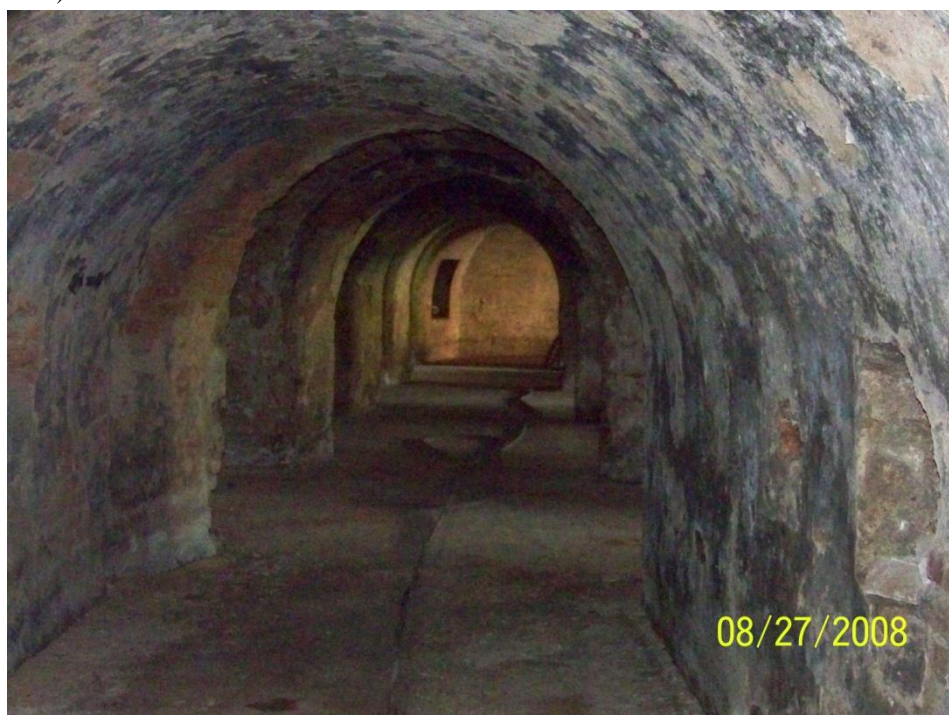
Obrázek č. 81: Dvě dělostřelecké střílny v týlu reduty (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 2. 1. 2011).

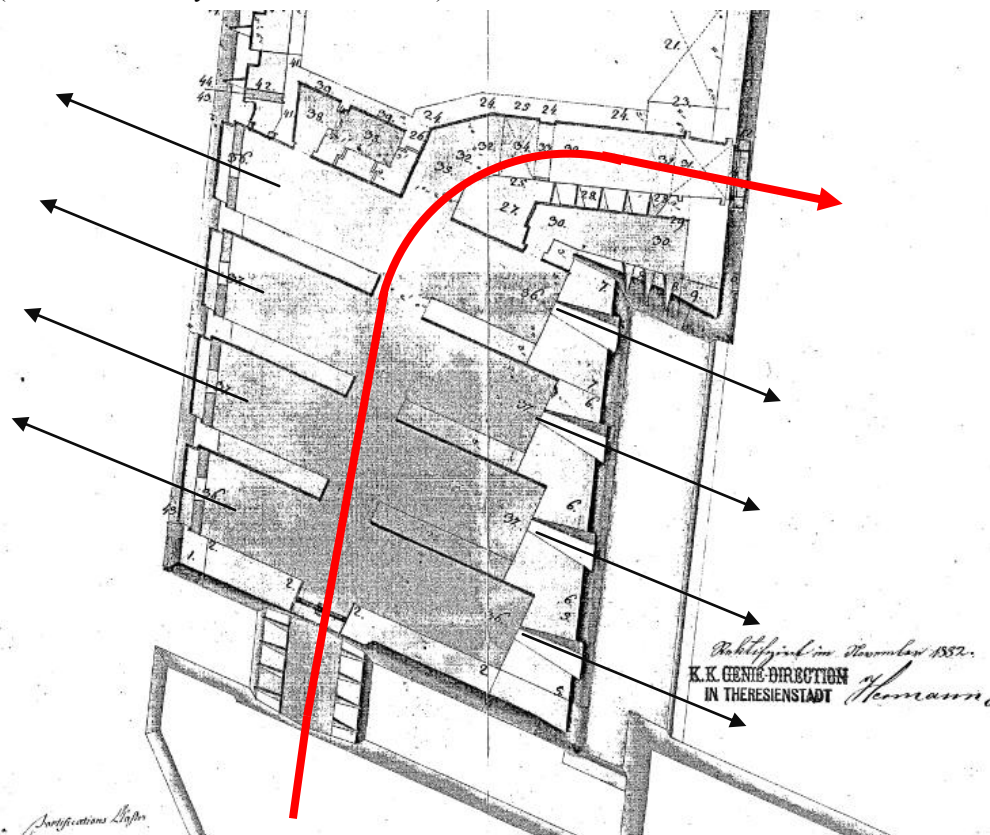
Obrázek č. 82: Dělostřelecká kasemata v křídle kontragardy měly bránit mosty a nejohroženější křídla ravelinů č. XVI, XVII, XVIII a XIX (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 24. 5. 2008)

Obrázek č. 83: Interiér dělostřelecké kasematy v kontragardě č. XXII (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 27. 8. 2008).

Obrázek č. 84: Půdorys (1780- 1790) kasemat. Dalo se z ní střílet jak podél líce ravelinů, tak do hlavního příkopu. Tudy se také nastupovalo do předpolí kontraeskarpy a kontragardy, proto byly vybaveny několika prachárnami (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o.).

Obrázek č. 85: Jeden ze vchodu do podpovrchové miny, jsou v ní vidět rozpěrné prahy které obnovovaly statické zcelení konstrukce (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 02. 09. 2007)

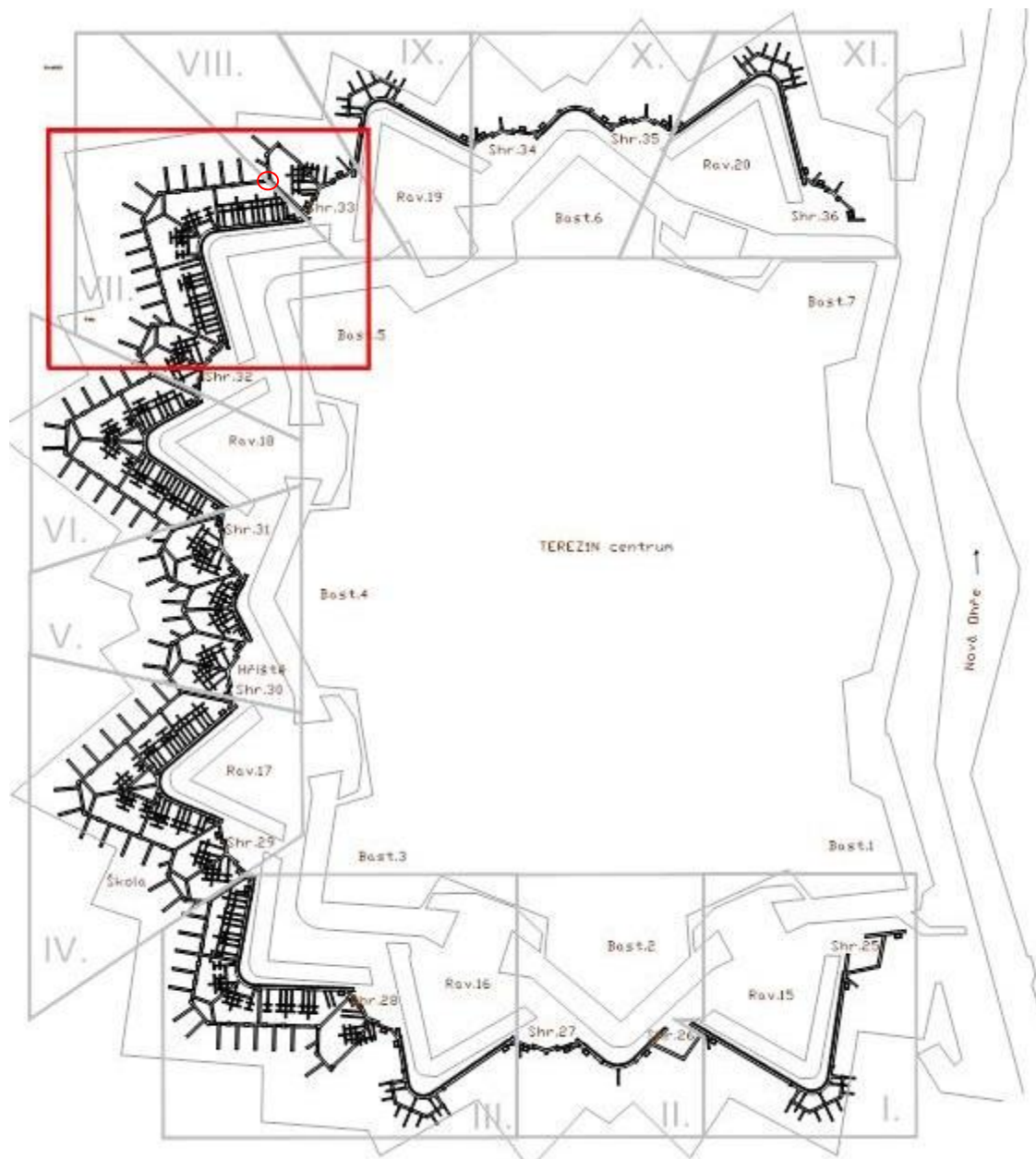
Obrázek č. 86: Jedna z bočních větví podpovrchové miny. Na jejím konci vpravo je vidět komora pro umístění nálože a před ní ve zdi drážka pro uzavření chodby před odpalem (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 02. 09. 2007).

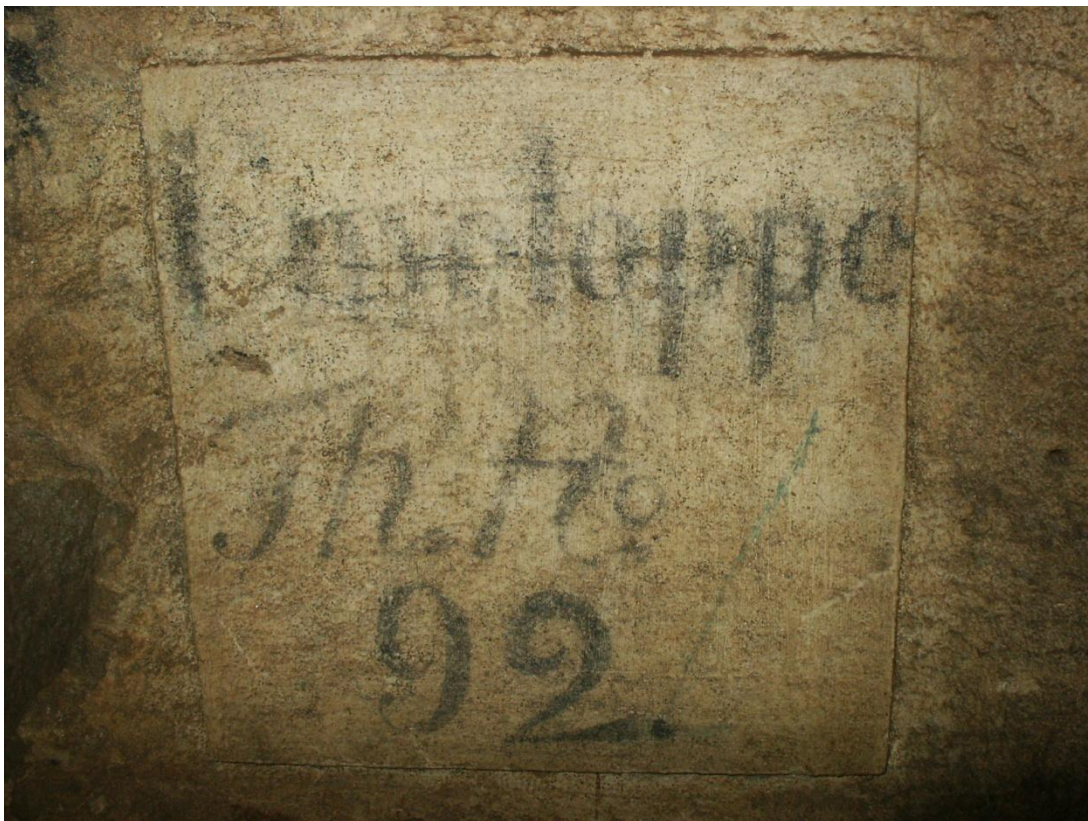
Obrázek č. 87: Do horní galerie se vstupuje podobně jako do povrchové miny s tím rozdílem že má rozměry klasické chodby, z níž povrchové miny vycházely vodorovně do předpolí. Na této fotce je ještě vidět silné poškození konstrukce, které způsobilo nadměrné namáhání (nad touto chodbou vede místní komunikace a kvůli ní byl odbagrován násep) a narušení zeminy pod touto chodbou firmou SČVAK která zde vedla kanalizaci (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 9. 1. 2004).

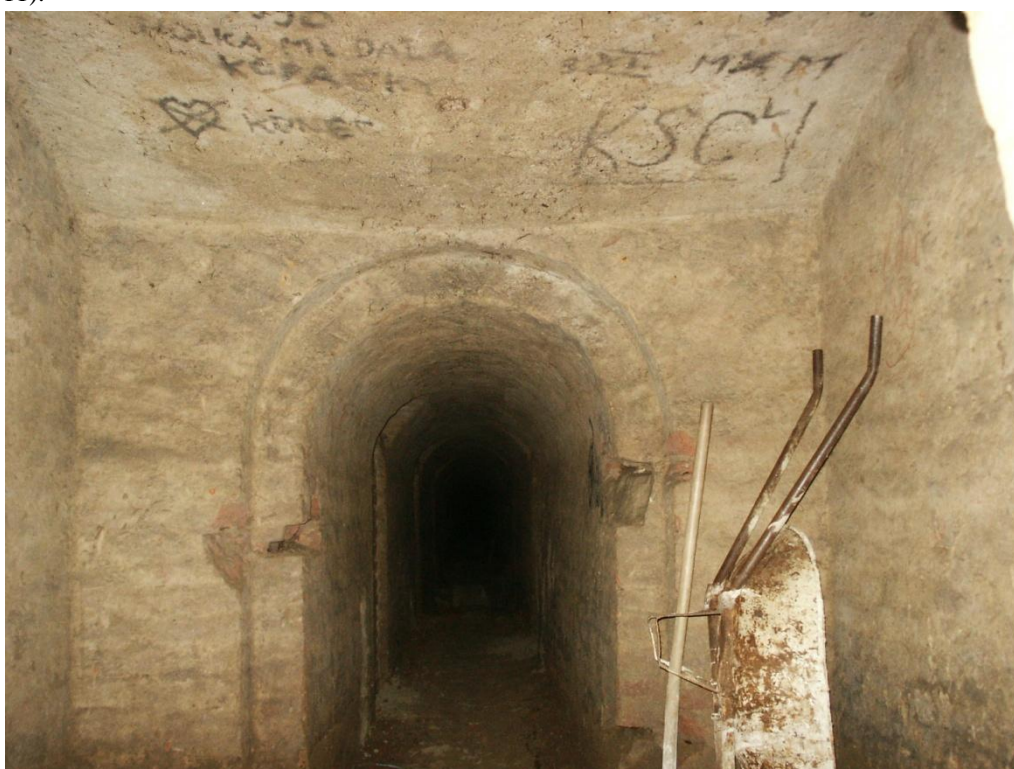
Obrázek č. 88: Tento výkres byl od r. 2002 do r. 2004 jediným mapovým podkladem, podle kterého se řídila obnova podzemí. Oblast označená červeným rámečkem je úsek mezi Shromaždišti č. XXXII a XXXIII. V něm se počítalo ze zpřístupněním pro turisty a zároveň to byl také nejpoškozenější sektor kvůli průtahu hlavní silnice na Prahu (autor: archiv firmy Řehák- SPELEO s.r.o. 2002).

Obrázek č. 89: Na fotografii je zachyceno původní číslování a polis chodeb (v míru). Za války se využívaly měděné destičky z plastickým číslováním chodeb (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 14. 5. 2004).

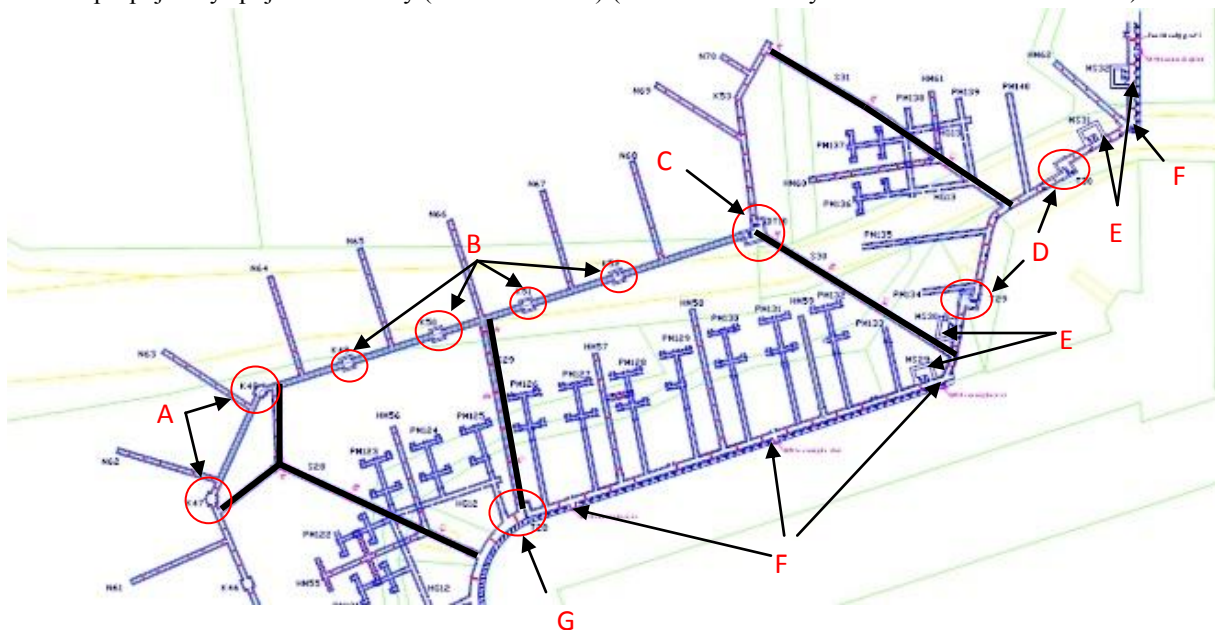
Obrázek č. 90: Kufř byl opatřen dvěma pevnými dveřmi, které se uzavíraly v případě průniku nepřítelů do podzemí. Další a možná důležitější funkcí bylo že se zde obránci schovávali při odpalu miny a pokud by došlo k hroucení chodby, odlišná konstrukce kufřů zabraňovala jejímu šíření (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 14. 5. 2011).

Obrázek č. 91: Tento velký kufr byl vybaven postřelovacími traverzami (označen na obrázku č. 88 a 92) se střílnami a granátovými skluzy a pevnými dubovými dveřmi (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 14. 5. 2011).

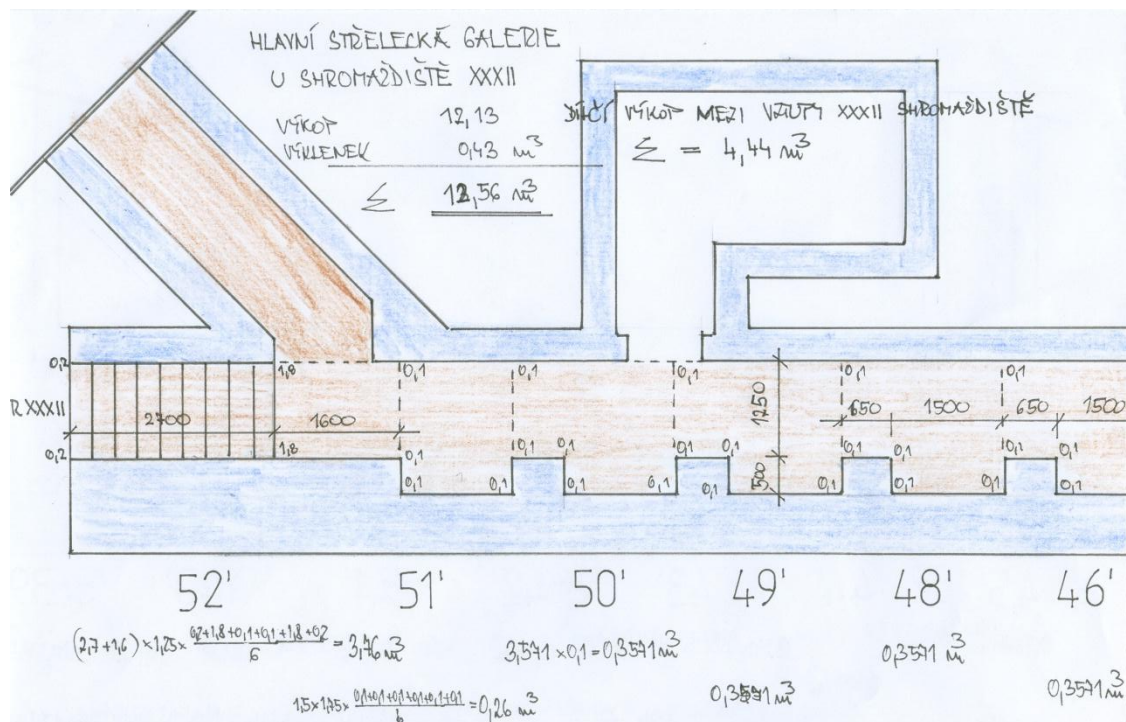
Obrázek č. 92: Na výkresové zvětšenině jsou označeny lomové kufrы (A), které byly ve vrcholech ravelinů atd., malé kufrы(B), které byly rozmístěny po envelopě vždy mezi naslouchacími chodbami, velký postřelovací traverz (C). Malé postřelovací traverzy(D) byly na hlavní galerii, která v těchto místech podcházela shromaždiště a byla bez střílen. U každého vchodu byly dva příruční sklady (E) střelného prachu. Do hlavní nebo střelecké galerie se vstupovalo buď ze suchého příkopu lunety anebo z příkopu (F) skrze kontraekarpu. I na střelecké galerii byly rozmístěny malé postřelovací traverzy (G). Ty měly pokrýt případný průnik nepřítel z příkopu a toto vše propojovaly spojovací chodby (černě označené) (autor: archiv firmy Řehák- SPELEO s.r.o. 2003).

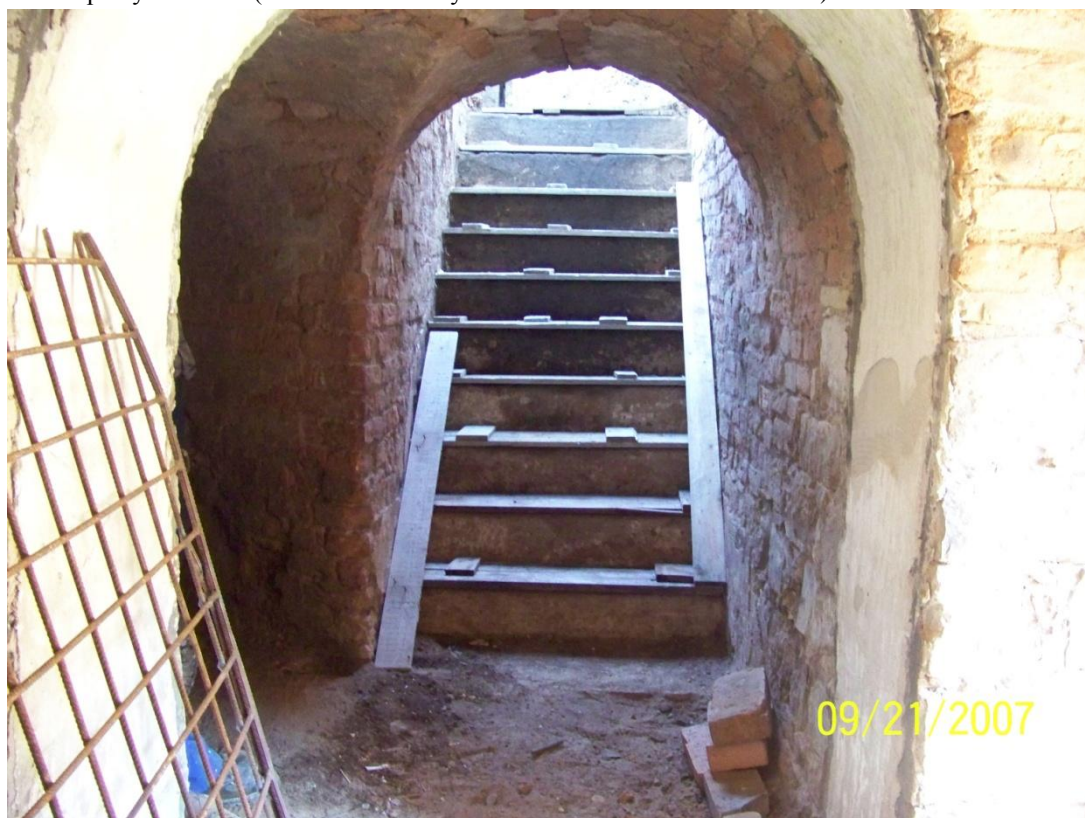
Obrázek č. 93: Vpravo spatříme původní typ dveří, který byl po celé pevnosti a vlevo moderní úprava. Bohužel, z důvodů finanční náročnosti byly tyto dveře osazeny pouze na místech, kde nejvíce hrozí pronikání nepovolaných osob do podzemního systému (autor: vlastní foto 14. 5. 2011).

Obrázek č. 94: Jedna z prvních výkresových dokumentací, která byla pro obnovu podzemí vytvořena. Je zde zachycena malá prachárna u vstupu do střelecké galerie a napojení hlavní galerie. V popisu jsou zaneseny výšky a kubatura zeminy která byla jen v tomto malém úseku vytěžena (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 2002).

Obrázek č. 95: Vidíme vstup do podzemí od lunety, bohužel horní část s pískovcovým klenutím v kontraeskarpě byla stržena (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 21. 9. 2007).

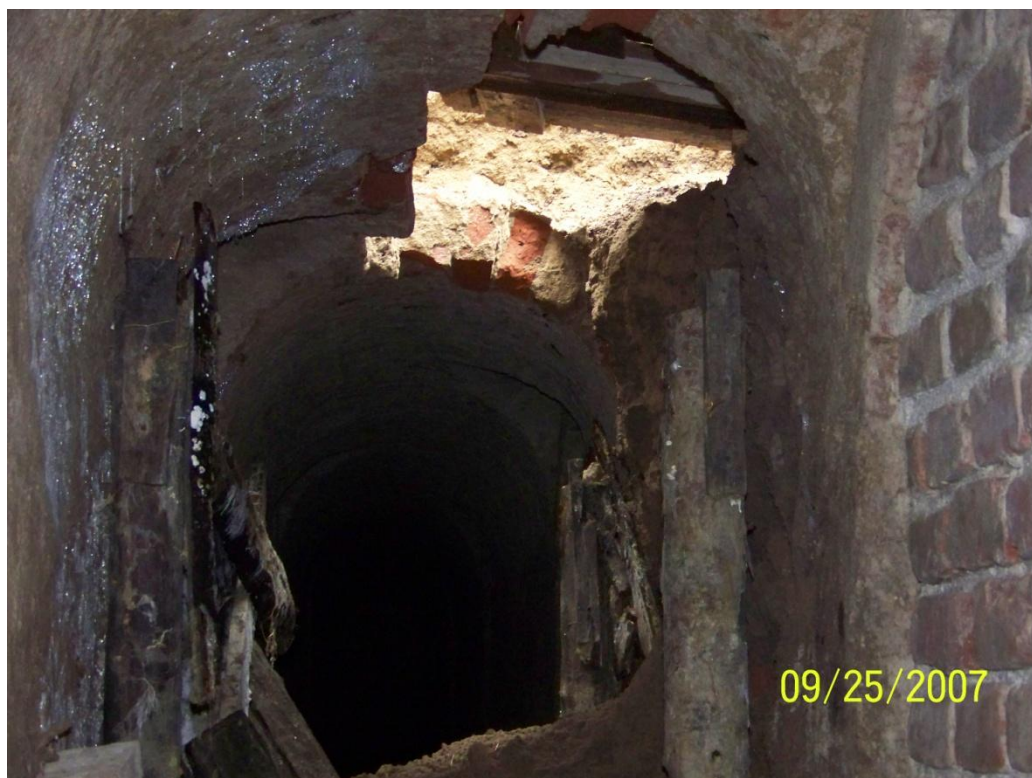
Obrázek č. 96: Na této fotografii jsou zachyceny škody, kterých se dopustila firma SČVAK. Díky tomuto proražení klenby byla narušena celá konstrukce chodby a kaverna způsobená sedající si hlinou ohrožovala výše položenou galerii (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 9. 1. 2004).

Obrázek č. 97: Na fotografii je zachycena klesající klenba, u které došlo k posuvu v patě klenby a následném poklesu a praskání ve vrcholu klenby. Podle průzkumu muselo ale dojít k porušení už při výstavbě a trvalý nezájem pouze situaci umocnil (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 15. 3. 2007)

Obrázek č. 98: Velmi nebezpečná situace. V chodbě došlo k provalení klenby, která musela být z povrchu nalezena, odbagrována a následně z vrchu opravena. Takovéto poruchy se projevují na povrchu tzv. kavernami, které mohou být téměř neznatelné, až do rozměrů 3x7 m (autor: archiv firmy STAVEX Č+B s.r.o. 25. 9. 2007).

Obrázek č. 99: Fotografie zachycuje zřícenou kontraeskarpu kontragardy č. XXII. Takováto katastrofální situace je zatím výjimkou ale na několika dalších místech hrozí, že se toto bude opakovat (autor: archiv firmy STAVEX Č+B 20. 2. 2008).

Obrázek č. 100: Fotografie zachycuje čelo envelopy na Malé pevnosti. Takto zachovalá původní barokní omítka i s označujícím nápisem je velká vzácnost. Většina omítek a nápisů se zachovala díky tomu, že byly konzervovány naplaveninami a zásypem, který se časem v chodbách nasrádal (autor: archiv firmy STAVEX Č+B 5. 5. 2007).

Obrázek č. 101: Jedna z mála dobře zachovaných cedulek označujících každou chodbu (autor: vlastní foto 25. 3. 2004).

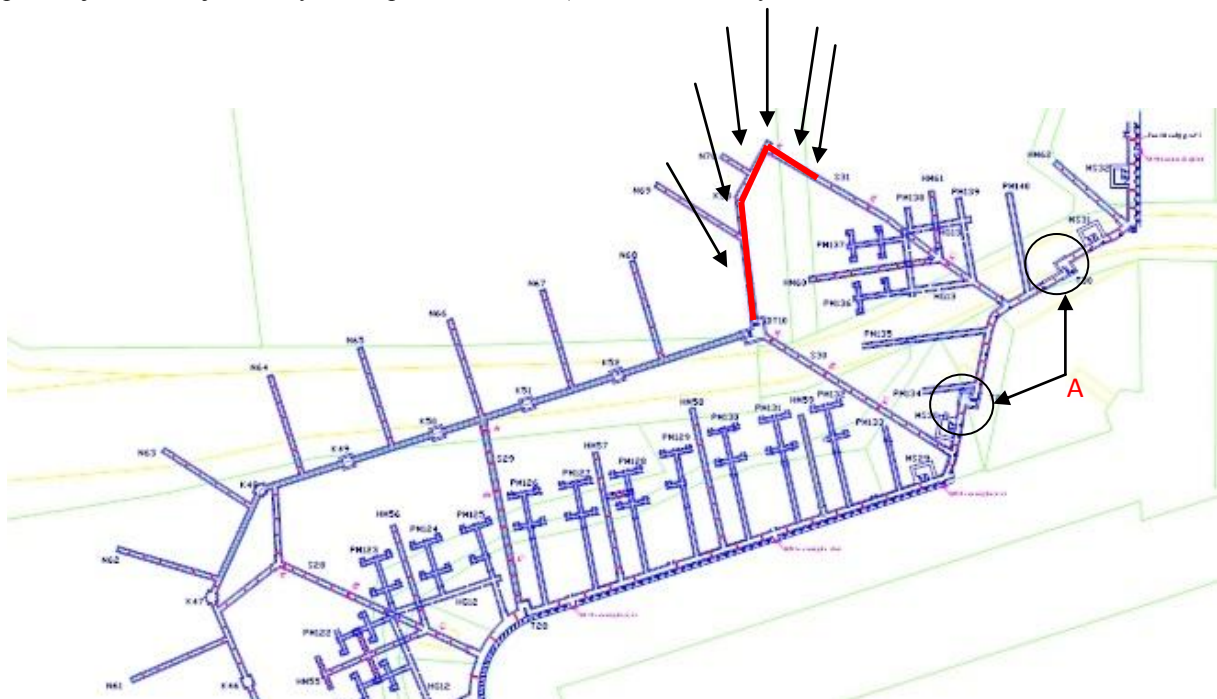
Obrázek č. 102: U takto hroutících se chodeb bylo nejdůležitější zabránit dalšímu šíření destrukce. V místě, kde už se neprojevovala tak silně, se vyzdilo nové čelo a prostor za ním se vyplnil hlínou a sutí (autor: archiv firmy STAVEX Č+B 30. 4. 2007).

Obrázek č. 103: Fotografie poškozeného traverzu č. 29 (autor: archiv firmy STAVEX Č+B 9. 1. 2004).

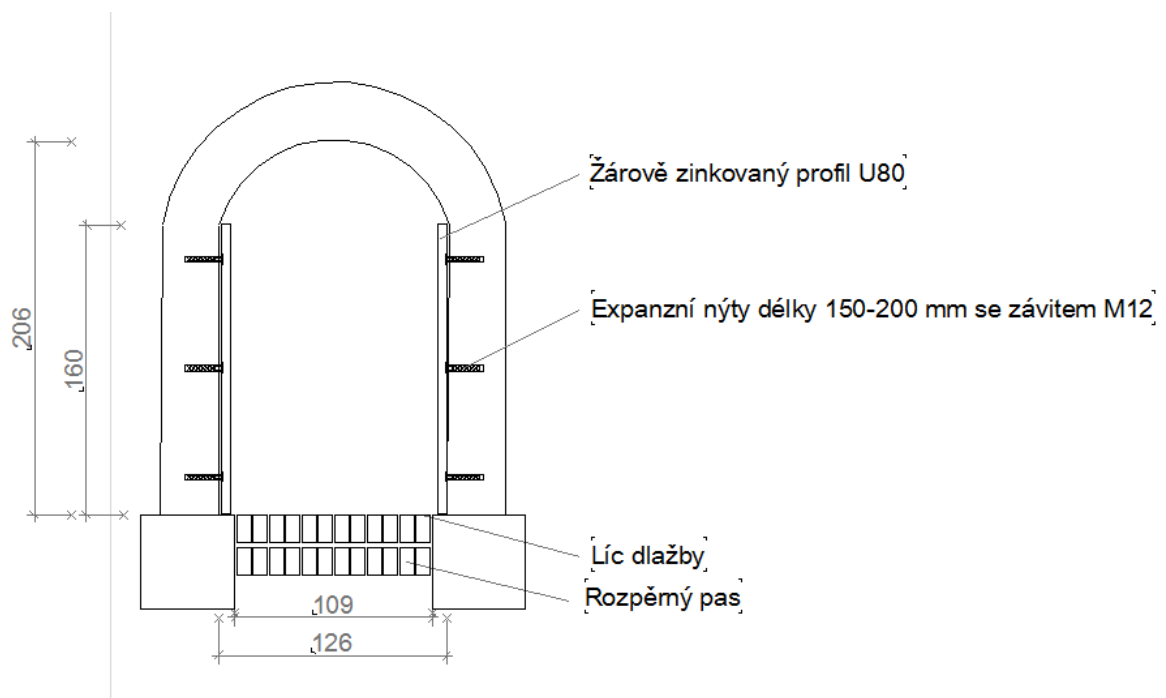
Obrázek č. 104: červeně je označena část chodeb, která byla ČSA proražena a stala se díky tomu místem hlavního průsaku vody do podzemí. Dále jsou označeny traverzy (A) č. 29 a 28, které byly velmi poškozeny protékající vodou, jež zde vytvořila podzemní řeku (autor: archiv firmy Řehák- SPELEO s.r.o. 2003).

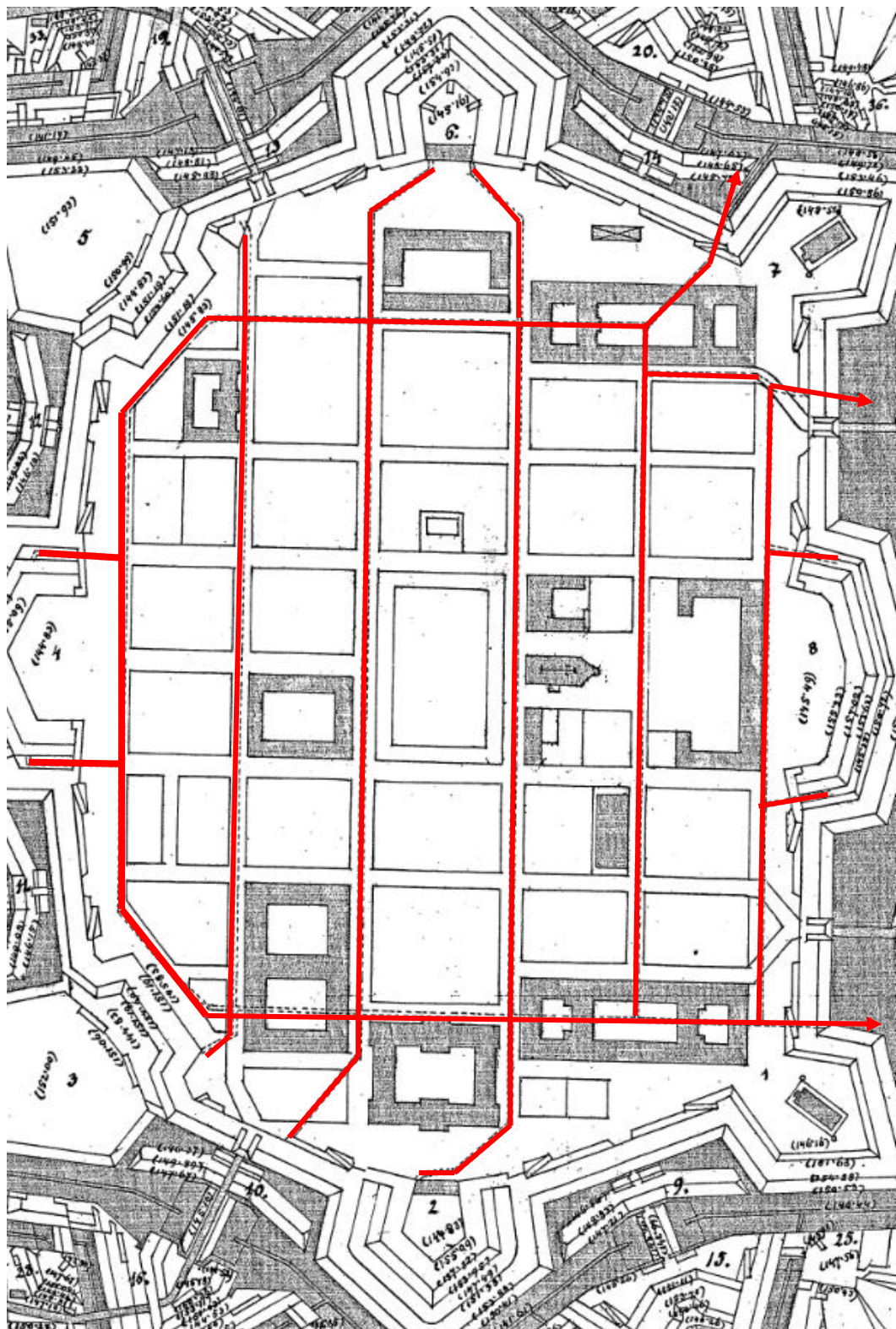
Obrázek č. 105: Tady vidíme pokles základu v traverzu č. 29, který se musel řešit vyklínováním trhliny (autor: archiv firmy STAVEX Č+B 9. 1. 2004).

Obrázek č. 106: Řez spojovací chodbou, ve které je instalována protipovodňová zábrana (autor: archiv firmy STAVEX Č+B 2007).

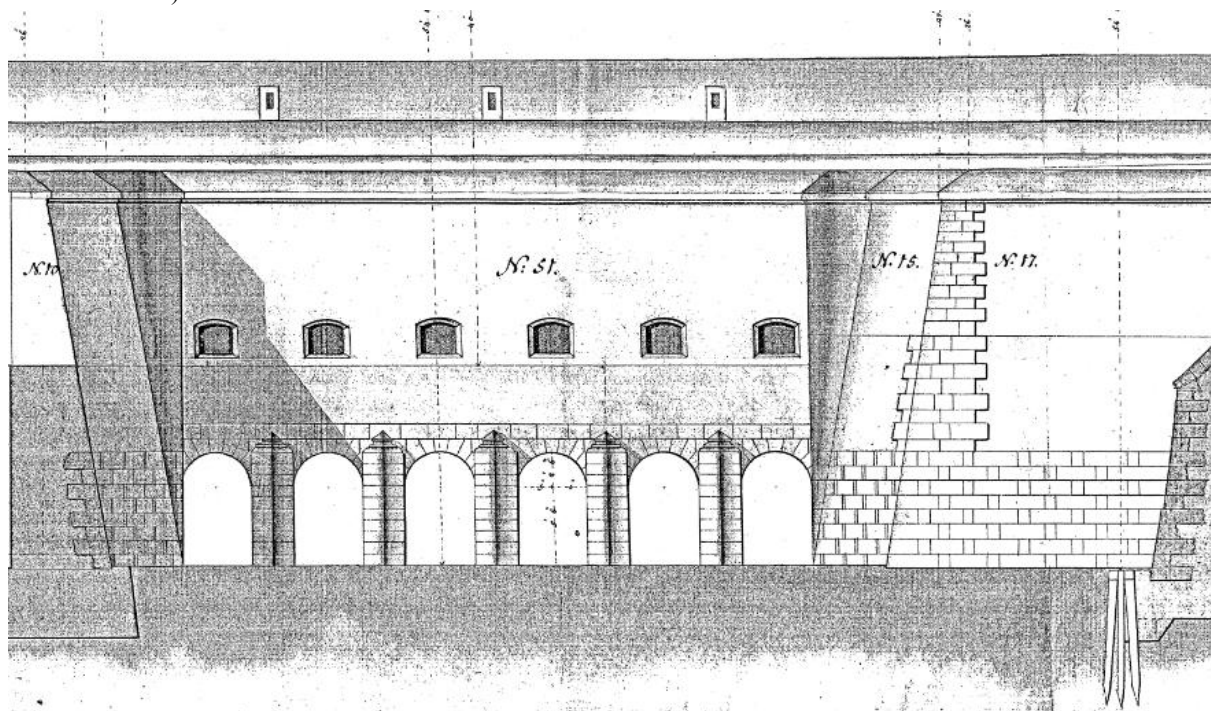
Obrázek č. 107: Na plánu (1780- 1790) města je označen (červenou barvou) kanalizační systém , který z pevnosti dělal jednu z nejmodernějších staveb v rakouské monarchii (autor: archiv firmy STAVEX Č+B).

Obrázek č. 108: Dům posádkového velitelství č. 216 (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného 23. 4. 2006).

Obrázek č. 109: Pohled (1780- 1790) na vypouštěcí stavidla z hlavního příkopu (autor: ze sbírky ing. Radka Vraného).

9) Textová a tabulková příloha:

Příloha 1: Překlad listiny z německého jazyka (autor neznámý), povyšující Terezín na královské město (Zdroj: archiv ing. Radka Vraného)

My, Josef Druhý, z Boží milosti volený Římský císař, po všechny časy rozmnožitel říše, král v Německu, Uhrách a Čechách etc., arcikníže rakouský, kníže burgundský a lotrinský etc.

Vzkazujeme všem našim věrným poddaným, stavům, vrchnostem, magistrátům, úředníkům, přísežným soudcům, zastupitelům a ostatním poddaným v Uhrách, Sedmíhradsku, Čechách, Haliči, Lodomerii, Moravě, Slezsku, Rakousích pod a nad řekou Ens (Anas), Štýrsku, Korutanech, Aušvicu, Zátoru, Krajině, Goricku, Hradištsku, Terstu, Tyrolích a v předních zemích naši knížecí (zeměpanskou) milost.

§1 Rozhodli jsme se pevnosti Terezín a Ples, které pro větší bezpečnost našeho království Českého byly založeny, povýšit na královská svobodná města, je pod dohled a správu podkomořského úřadu všechny svobody a práva, kterých požívají ostatní svobodná královská města, výroční a týdenní trhy, také vlastní magistrát povoliti a nakonec měšťany, kteří se tam usadí, nechat město spravovati dle všeobecně v Čechách platných řádů policejních a bezpečnostních a

§2 poněvadž při zakládání obou pevností se již dospělo tak daleko, že již může býti započato se stavbou měšťanských domů, považujeme za potřebné k přípravě a ulehčení potvrdit mezitím pro Terezín litoměřický a pro Ples jaroměřický magistrát, na které se mohou příchozí (přistěhovalci) a později nově osedlí měšťané obracet ve věcech vedení jejich pozemkové držby tak dlouho, dokud v těchto nových městech nebude zřízen magistrát vlastní.

§3 K jejich zaplnění povolujeme tedy všem umělcům, továrníkům a řemeslníkům, jak mistrům, tak mistrovství schopných tovaryšům našich společných království a zemí se v jednom či druhém z těchto měst usaditi a svoje umění, obchody anebo živnost tam provozovat. Každý příchozí se bude prokazovati hodnověrným vysvědčením od úřadu, cechu nebo bratrstva o místě svého bydliště a dále o své způsobilosti, o svém umění, schopnostech nebo řemesle.

§4 Co se týče těch, kteří se chtějí přestěhovat z hlavního města či z ostatních velkých měst, postačí, když při svém příchodu se vykáží oficiálním pasem vydaným magistrátem toho města, odkud se stěhují, tento pas bude jedním z obou magistrátů prohlédnut a potvrzen.

§5 Co se týče těch, kteří se chtějí přestěhovat z menších míst, předloží před odchodem svá vysvědčení tomu krajskému, okresnímu nebo obvodnímu správnímu úřadu, ke kterému patří, aby je potvrdil a pokud budou shledáni přijatelnými, ovidoval, potom jim úřad příslušného kraje, okresu nebo obvodu poukáže pas (osidlovací dekret) s přesně přiděleným místem na litoměřický nebo jaroměřický magistrát, který jim místo oficiálně přidělí.

§6 Aby se předešlo možnému zneužití pasů (osidlovacích dekretů), má v něm být obvyklá doložka: v potvrzení o místě (osídlení) má být vynecháno, v čí prospěch je vystaveno, zda je tento vystaven pro usazení v Terezíně či Plesu. Naproti tomu přichází, pokud hned nezůstanou v místě poté, co jim příslušný magistrát (na něhož byl pas vystaven) odebere přinesená potvrzení a dekreta, získají potvrzení či gruntovní zápis, že jsou nájemci půdy či obyvatelé s připojenou klausulí, podle které mohou svobodně přicházet i navracet se. Těm však, kteří nebudou shledáni způsobilými, bude přidělen oficiální pas k návratu, a to v obou případech.

§7 Každý, kdo se ukáže schopným a má potřebnou držbu, si může postavit dům v jednom či druhém městě, a dále mu chceme dovolit k ulehčení zprostředkování, aby peníze zapůjčené privátní osobou na výstavbu takového domu, pokud se zatím může vykázat přípisem od litoměřického či jaroměřického magistrátu, který dostane bezplatně, nebude muset platit daň z úroků a až do zaplacení celé částky bude moci platit úroky 5%.

§8 Ti, jenž mají chuť stavět, mají se včas kvůli výběru stavebního místa u magistrátů hlásit, ty potom musí komukoli obstarat gruntovní výkaz (popis stavební parcely) a zápis do pozemkové knihy, a to bezplatně a pro kohokoli (ať se prokáže jakýmkoli jménem) žádanou povinnost splní. Vedení stavby samotné, doklad o vedení je přeneseno na ženijní úřad, který je povinen:

- a) (stavební) místo bez kupní ceny a bezplatně přenechati, žádnému z přihlášených občanů žádné výjimečné pozornosti neudělovali ani ve výběru m,
- b) ti, kteří chtějí stavět, dostanou plochy pro stavbu domů (parcely) v již určených blocích (čtvercích) mimo opevnění a bez jakéhokoli placení poplatků, v pořadí, ve kterém se hlásili, v přítomnosti správního komisaře určeného příslušným magistrátem, který potom přidělí každému osadníkovi pro příslušné místo stavební (parcelní) číslo,
- c) předtím, než stavba započne, musí být na místní pevnostní ředitelství předložen půdorys, řez a pohled (obytného) domu nebo budovy, to předepíše nejen stavební zásady, ale také dobu, kdy má stavba začít, a tím zabráni, aby nedocházelo ke střetům se stavebním materiálem a jiným zmatkům
- d) každý dům musí být postaven z dobrého materiálu, s nehořlavými a protipožárními zdmi, ale také předpisovými sopouchy přesahujícími na střechu krytou pálenou taškou tak postavené, že mezi domy nesmí být „...žádná mezera. Podlaha... musí být zvednuta dvě stopy nad městský horizont (výši upraveného terénu), každý dům musí mít svou studnu, sklep, průchod a klenbu, především v průjezdu
- e) každý dům musí mít minimálně 3-4 okna na šíři, každé okno 3 stopy šířky a 5-6 stop na výšku, dvorní domy je zakázáno stavět
- f) interiér domu si každý může zařídit podle povahy a potřeby své živnosti a ti, kteří staví na své náklady, kromě spodního podlaží které vždy musí být zaklenuté, si může vyzdvihnouti ještě další podlaží,
- g) uliční průčelí (fasády) domů mohou být provedeny dle libosti a dobrého zednického způsobu a tyto ozdoby mohou být libovolné, jen ne vyčnívající přes okraj (půdorys), y, které zabraňují výhledu, nejsou povoleny, ale živnostenská nebo jiná označení jsou povolena nad dveřmi každého domu formou nápisu,
- h) nakonec se ustanovuje, aby si každý majitel domu pořídil nářadí k hašení ohně předepsané městským požárním řádem

§9 Pokud by si nemohli nebo nechtěli ti řemeslníci, kteří jsou při stavbě pevnosti nepostradatelní a každý den zapotřebí (řemesla zabezpečující základní sociální potřeby jako pekaři, řezníci, ševci, kováři, zámečníci, truhláři, koláři, sedláři a jim podobní), my jim prostřednictvím místního pevnostního ředitelství z erárních záloh postavíme domy s jedním nebo se dvěma patry a do pozemkové knihy jim je necháme zapsat, proti tomu jako zálohu na speciální hypotéku tohoto jim postoupeného domu (se složí) jejich celé jmění... úrok se bude počítat .. po 28 letech ..% úroku a 2 % na srážku kapitálu, jako bonus jsou povinni začít se splácením této částky 2 roky po převzetí domu.

§10 Aby byl ulehčen dle možností a ze všech stran novým obyvatelům města způsob jejich obživy, chceme těm, kteří si domy postavili s erární zálohou, poskytnout osvobození od daní, od zvláštní daně církevní, živnostenské daně a dalších závazků, také od povinnosti rukovat na vojnu na 15 let, těm ale, kteří podnikli stavbu domu na vlastní náklady, stejná osvobození na 30 let.

Přikazujeme tedy, aby pověřený magistrát k řízení a potvrzení těchto let osvobozených od daní každému majiteli domu, nájemci a nájemníkovi vystavil písemné potvrzení o dni a roku, kdy přišel a kdy se usadil, se záznamem, jak dlouho nebude platit daň a kvůli tomu vedl řádnou pozemkovou knihu a zápisní knihu, kterou v příslušný čas předá místním úřadům (nově zřízeným magistrátům v obou městech).

Aby se nad otázkou: „od kdy počítat roky osvobozené od daní?“ předešlo rozeprím, ustanovujeme tímto, že osvobození u těch, kteří získali domy vybudované s erárním příspěvkem anebo se do již hotových domů přestěhovali, od toho dne, kdy skutečně domy převzali nebo se v nich usadili, u těch, kteří domy postavili na své náklady, se začne počítat teprve pět let po skutečném přihlášení a tento počáteční termín bude zanesen do pozemkové knihy i do potvrzení, které magistrát každému osadníkovi vystaví.

§11 Kromě předcházejících osvobození nebereme žádný ohled na povinnost zřídit v měšťanských domech vojenské byty, s výjimkou nouzových případů a spolu s tím slibujeme,

§12 že všechny vojenské práce, které případnou na obyvatele a občany těchto měst budou... stejné povahy, za stejnou cenu a ve stejné lhůtě ... a všem spolusoutěžícím ? přenechány

§13 Ze stejného důvodu má být postaven pivovar, ze kterého mají mít všichni stejný užitek, v každém z těchto dvou měst na vrub erárních prostředků a co nejdříve na stavbu vynaložené prostředky z příjmů budou dosaženy a k užítku obce využity.

§ 14 Konečně nařizujeme, že pokud obě města jako ostatní z vlastních příjmů (bez vlastních prostředků nových obyvatel) nebudou moci pokrýt obecní potřeby stran potřebné duchovní péče, zřízení kostela, fary a školy, aby se platily z erárních prostředků.

Dáno v našem hlavním a sídelním městě Vídni 9. dne měsíce prosince v roce 1782. V 19 roce naší vlády v římských a 3 roce vlády v dědičných zemích.

Joseph. L. S.

Leopoldus hrabě Kollowrat
Regis Bohemiae sup.& A.A.pr. Cancellarius

Jan Rudolf hrabě Chotek
Ad mandatum Sacrae Ceesareae - Regiae
Majestatis propriae

Tobias Philipp, svobodný pan z Gebler

Johann Bernhard z Zenkru